

ISSN 1331 - 5439

просвета

177

ДЕЦЕМБАР 2023

GORSKI KARABAH – KRAJ JEDNOG SUKOB
O STJEPANU MILETIĆU
IZLOŽBE / BORIVOJ DOVNIKOVIĆ BORDO
GORAN BABIĆ / PERO KVESIĆ
ĐORĐE MATIĆ / ŽARKO LAUŠEVIĆ (1960. – 2023.)

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:

Чедомир Вишњић, Горан Борковић, Ђорђе Матић

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Изложба *Боривој*

Довниковић Бордо: "Свако јутро једно јаје" – Дизајн, реклама и илустрација / ХДД, 2023.

ШТАМПА: Kerschoffset

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинанциран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

Петар Гудељ

Нитко није тако пјевао у хрватској поезији, записао је псику змија, завијање вукова, шум понорница, тајне спиља, вјетрове Биокова и Медитерана, даљине и осаме отока, рзање тенкова, предвиђање и слутње ратовања, магму прапочетка човјечанства, зоре медитеранских цивилизација, стаменост Биокова (опет!), валере свемира, тајанствени одјек и одсјај Библије, народне епике и лирике, исконску мудрост народа, органску и духовну везу за земљу, звијезде, сунце, мјесец и свемир.

Спојену привидну једноставност и прадавну мудрост до неизмјерних размјера дохваћају велики пјесници. Филозофи се натежу с мудрошћу и свезнањем стеченом сухоћом ума и размишљања без срца и душе.

Гудељу су непотребни круговаши, разлоговци, борхесовци, летристи, прозвачаки туђих мисли, он је осамљен и не треба му теоретичара за пјесму и поезију, он је оток који сјаји и свијетли.

Истински умјетници су и велики људи, они поштују и диве се великанима. Временска увијек влажна спужва неумољиво брише табле охолости и заувјек самопроглашене величине.

Гудељ је јаблан хрватске поезије, узноси земљу у свјетлост и висине, земљи враћа свјетлост и сунце, расте деведесет година у сусрет свима вјетровима и олујама.

2. X 2023. у 15 сати

Наставља се 15. X 2023. у 6 сати

У подлози његове поезије чују се и наслућују све наше тугованке, нарицаљке, бајалице, бројалице, хваљенице, додоле, загонетке, питалице, епитафи, акатисти, здравице, похвалнице, ругалице, позлаћена мудрост народног умтворења и стваралаштва.

Читајте креацију у слагању ријечи, ту су у ритму и нагласцима кола, игре, говори, приче уз огњиште, рера, ојкалице, дозивања, ту су гусле, дипле, свирале, али и харфе, гитаре и виолине. Ту је лахор и олуја Биокова, трептај лептира, роса, суше и жеге Биокова. Неки су истицали да је Гудељ пјесник планине (Биокова). Мислим да је то само једно од обиљежја његове поезије.

Нитко и нико у хрватској поезији није спојио древност балканске и хрватске цивилизације са модерним пјевањем хрватских и свјетских пјесника, учинио је то јединствени и непоновљиви Петар Гудељ. Његово пјесништво је сабитост и позлата целокупног стваралаштва и духа хрватског народа, одјек претходника и савременика.

Многозначност у неубичајеној једноставности су највећи домети Гудељевог пјевања. Краљ Мида је у поезији, метеор свих боја, нијансама сјаја и свјетлости смисла, испливао из Биокова, његове Бијакове, или је метеор пао с неба на Биоково, он тврди да је Пелазг никао из земље, спој је то небеског и земаљског у поезији.

Рођени је, неумрли, савремени и свевремени пјесник, пјесник Хрватске, Балкана и свијета.

НЕПОТРЕБНИ ДОДАТАК, АЛИ ИПАК...

Јадна ЈАЗУ и ХАЗУ кад нису имале или неће имати у чланству: Иву Брешана, Петра Гудеља, Горана Бабића и Миљенка Јерговића...

Умјесто шећера, мало соли на крају!

Слободан Грубач

Izložba *Sa svakim nešto dijeliš...* / 09. 11. – 25. 11. 2023. / Galerija SKD Prosvjete / Na fotografiji rad Igora Grubića

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI
SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb
FAX: + 385 1 4845 364
TEL: + 385 1 48 72 480
skdprosvjeta2@gmail.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 19,91 eur / 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3324020061100996867.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis Prosvjeta iz inostranstva se vrše na IBAN: HR3324020061100996867, SWIFT: ESBCHR22 ERSTE&STEIERMÄRKISCHE BANK d.d. s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije i izvan EU za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пpетплатата

- 04 OD MALE GOSPOJINE DO DANA REPUBLIKE**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 10 PERO KVESIĆ**
Goran Babić
DNEVNICI (5)
- 12 GORSKI KARABAH – KRAJ JEDNOG SUKOBA**
Siniša Tatalović
POLITIKA
- 15 RASPEVANI BEOGRAD**
Željko Luketić
INTERVJU, IRENA ŠENTEVSKA
- 22 IZVOD IZ KNJIGE VJENČANIH**
Željko Kresojević
SJEĆANJE
- 24 IZ SRPSKOG GNIJEZDA U HRVATSKO JATO**
Branko Krnjaić
HISTORIJA
- 29 GODIŠNJI ODMOR**
Branko Čolović
DRUŠTVO
- 32 POSTOJE STVARI VEĆE OD NAS KOJIMA TREBA DA SLUŽIMO**
Bojan Munjin
INTERVJU, NIKŠA BARLOV
- 36 MOŽEŠ BITI SVE ŠTO GLEDAŠ**
Igor Ružić
KAZALIŠTE, KUNST TEATAR
- 39 POKAJNI RAB BOŽIJI**
Đorđe Matić
IN MEMORIAM, ŽARKO LAUŠEVIĆ (1960. – 2023.)
- 41 MELANKOLIČNA VEDRINA JUGOSLAVENSKOG SOCIJALIZMA**
Sonja Leboš
IZLOŽBE, BORIVOJ DOVNIKOVIĆ, HDD
- 45 U OKOVU IKONE SVETE PETKE**
Drago Kekanović
PROZA
- 49 BILI CVITAK IZNAD KIJEVA**
Muharem Bazdulj
ESEJ
- 51 JEDNO VREME I JEDAN GRAD**
Jovana Milovančević
KNJIGE, SLOBODAN SELENIĆ
- 53 IDILA I PAD U POEZIJI SLOBODANA JOVIĆA**
Nikola Živanović
KNJIGE
- 56 ZAČARANI KRUG**
Đorđe Nešić
KNJIGE, BRODOVI NAD GRADOM
- 58 DVA GRADA, PREGRŠT PRIČA**
Vule Žurić
KNJIGE
- 60 KNJIGA O MERI**
Milivoj Nenin
KNJIGE, FARKAŽDIN
- 63 JOŠ JEDNA MALA KNJIGA**
Dragan Babić
KNJIGE, MIKELANĐELOV POMOĆNIK
- 65 ROMAN EPOHE**
Vladan Bajčeta
KNJIGE, KANON POTIŠTENOG UMA
- 67 IN MEMORIAM**
Slobodan Grubač
DRAGOLJUB ČUPKOVIĆ (1947. – 2023.)
- 68 PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD MALE GOSPOJINE DO DANA REPUBLIKE

Nenad Jovanović

OSJEČKE IKONE – U prostorijama osječkog pododbora Prosvjete održana je izložba ikona osječkog autora Gorana Sekulića. Zdenko Čikara, predsjednik osječkog pododbora, istakao je da su nakon dugog niza godina ponovo domaćini izložbe ikona slikara amatera i njihovog dugogodišnjeg člana. O izložbi je govorio magistar slikarstva, akademski slikar i ikonopisac iz Beograda Nemanja Marunić. Predstavljeno je ukupno četrnaest ikona, pretežno manjeg formata, rađenih po uzoru na molitvenik.

ZAJEDNO VUKOVAR I GRAČANICA – Na 24. međunarodnom festivalu komornog teatra "Zlatni lav" u Umagu 2023, glumac Nikola Nedić nagrađen je za ulogu u predstavi "Nema putne" u režiji Dražena Krešića, te produkciji Radio Teatra i Srpskog narodnog vijeća Zagreb. Tekst Antonija Buljana, pobjednik na memorijalnom javnom pozivu "Radiofonton 1941." na temu Zagreba u proljeće 1941. izveden je prije godinu dana. Uz Nedića glumila je i Nika Barišić, uz muzičku pratnju Stanislava Kovačića na violončelu.

GALGENKUNST – Ovogodišnja memorijalna umjetnička intervencija Virtualnog muzeja Dotršćina u čast žrtvama ustaškog režima upriličena je 23. septembra već tradicionalno povodom Svjetskog dana mira uz veliki broj prisutnih, među kojima i mladih. Ove godine svoju instalaciju "Na umjetnicima svijet ostaje" prikazao je umjetnik Vlado Martek, koji je kao i brojni govornici iz redova vlasti i diplomatskog kora stranih zemalja, izrazio zadovoljstvo što se održavanjem parka i vraćanjem spomen-ploče čuva uspomena na oko 7.000 žrtava Dotršćine.

Sedam dana kasnije, zadnjeg septembarskog dana na nekadašnjem ustaškom stratištu Stupnički lug, jednoj od lokacija zbirno poznatih kao Rakov Potok, upriličen je umjetnički performans "Kad bi drveće hodalo", osmišljen u produkciji Virtualnog muzeja Dotršćina i autorstvu Rosane Ratković. Kako je Stupnički lug praktički zaboravljen, došli smo na ideju da odamo poštovanje žrtvama, izjavila je tom prilikom Ratković. Protagonisti performansa pred spomen-kosturnicom su čitali zapise o borbi skojevaca i drugih mladih antifašista protiv ustaškog režima. Tih dana predstavljena je i knjiga Katarine Banić "Između ustaša i partizana / Zagreb 1941. – 1945."

Kao odgovor na revizionističku bujicu, donosi nove metodologije istraživanja i jedan je od rijetkih novih radova na temu Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj, rečeno je na predstavljanju.

UČI KOLO DA BI GA ZAVOL'O – Ovogodišnja Škola folkloru je 23. i 24. septembra održana u Vukovaru u organizaciji ZVO-a i KUD-a Sloga u čijim je prostorijama i održan seminar. Ovogodišnji predavač bio je dugogodišnji igrač profesionalnog ansambla Kolo i pedagog za igru Dalibor Milovančević. Seminar je zamišljen da umjetničkim rukovodiocima sa područja djelovanja ZVO-a pruži osnovna znanja, kako bi mogli da unaprijede rad u matičnim KUD-ovima.

JUBILARNA KOLONIJA – Pododbor Prosvjete u Dardi i Likovna radionica "Petar Dobrović" 23. i 24. septembra organizirali su 20. dvodnevnu međunarodnu likovnu koloniju "Đola 2023". Tom prilikom okupio se velik broj slikara svih uzrasta, od akademskih slikara, afirmiranih amatera do osnovnoškolaca i početnika. Učestvovali su umjetnici iz Baranje, Osijeka i Osječko-baranjske te Virovitičko-podravске županije, Zagreba, Moravica, kao i iz Srbije koji su fundus slika obogatili s 50 novih radova. Na otvorenju likovne kolonije održan je kraći prigodni program uz pjesme Hranislave Mesarić i izlaganje historičara umjetnosti Pere Matića na temu "Slikarstvo Petra

Dobrovića". Na prigodnoj izložbi slika izloženo je 29 opremljenih umjetničkih radova prošlog saziva popraćenih prigodnim katalogom slika.

SUSRETI U MOSLAVINI – U organizaciji pododbora Prosvjete u Garešnici, u tamošnjem Hrvatskom domu 23. septembra održani su 17. po redu Susreti u Moslavini. Po riječima čelnog čovjeka pododbora Zorana Blanuše, na tu manifestaciju dovode se ansambli izvan Hrvatske ili iz drugih krajeva Hrvatske koji rade na očuvanju kulturnog identiteta Srba kao nacionalne manjine. Uz tri Prosvjetina pododbora iz Virovitice, Korenice i Garešnice, u manifestaciji su učestvovali hrvatski KUD iz Strahoninca i KPD Ukrajinaca iz Kaniže. Članovi pododbora iz Korenice, koji su prvi puta nastupali u Garešnici, najavili su dolaske i narednih godina.

NOVE SLIKE I STARE KNJIGE – Oko 60 članova karlovačkog pododbora Prosvjete, među kojima i osam likovnih umjetnika, prisustvovali su otvorenju Dana srpske kulture u Daruvaru gdje je otvorena izložba starih crkvenih knjiga s tog područja. Slikari su učestvovali na dvodnevnoj likovnoj koloniji. Nastalo je 21 novo likovno djelo koje će ostati u fondusu daruvarskog pododbora Prosvjete.

MANJINSKI DOPRINOS ZAGREBU – Nacionalne manjine u Zagrebu prvog su se oktobarskog dana u parku Zrinjevac svojim običajima, kulturom, tradicijom i gastro-ponudom predstavile Zagrepčanima. Ponudom na štandovima predstavilo se 16 od ukupno 18 manjina u gradu, dok se u pjesmu, ples i kola upustilo njih deset za što su nagrađeni zaslužnim aplauzom, koji su dobili i učesnici svojevrstne modne revije na kojoj je svaka manjina prikazala svoje nošnje. Zamjenik zagrebačkog gradonačelnika Luka Korlaet, naglasio je velik viševjekovni doprinos manjina Zagrebu. U muzičkom i folklornom dijelu Srbe je predstavljala muška pjevačka grupa pododbora Prosvjete.

O SVIJETLOM PUPINU I SLAVNOJ ISTORIJI – Srpski dom u Vukovaru bio je domaćin programa "Šta je nama dao Pupin". U čast slavnog naučnika Mihajla Pupina održana je izložba na kojoj su prikazani njegovi patenti i izumi. Publika je imala priliku da se upozna i sa radom Doma kulture i Memorijalnog kompleksa Mihajlo Pupin u Idvoru gdje je Pupin rođen. U okviru programa izvedena je i predstava "Pupin – istorija velikana", komad urađen na osnovu Pupinove autobiografije "Od pašnjaka do naučenjaka" za koju je dobio Pulicerovu nagradu 1924. godine. U Srpskom domu održan je i dvodnevni međunarodni skup o prošlosti i kulturi Srba u RH koji je okupio 35 stručnjaka iz zemalja regiona i različitih istraživačkih grana, poput historije, etnologije, filozofije i dr. Kroz izlaganja su razmatrana prošlost i kultura srpskog naroda sa prostora Hrvatske, rekao je predsjednik ZVO Dejan Drakulić.

PROGRAM ZA PLUS – U Rijeci, Belom Manastiru i Kninu počeo je održavanjem novi edukativni program – "Program plus" u okviru kojeg se održavaju besplatni tečajevi i radionice za djecu i mlade. U suradnji sa SNV-om, ZVO-om, Srpskim demokratskim forumom i SKD-om Prosvjeta, program obuhvaća učenje stranih jezika, muzičke kulture i gitare, likovne radionice, STEM radionice, fotoradionice, medijsku pismenost i sve što je djeci i mladima u interesu. Nude se i instrukcije iz matematike, fizike i drugih predmeta koji su babaroga mnogim učenicima, a sve je besplatno. Na osmišljavanju programa radio je niz stručnjaka iz prosvjetnog sistema koji rade po A i C modelu obrazovanja na srpskom jeziku.

ISPUNJEN SAN IZ DJETINJSTVA – U prostorijama Središnje biblioteke Prosvjete u Zagrebu 6. oktobra otvorena je samostalna izložba "Predjeli sjećanja" Natalije Benko, polaznice likovne sekcije zagrebačkog pododbora koju vodi Lana Kovačević. "Natalija je još kao učenica škole u rodnom Svilajncu voljela slikanje, pa je nakon dugogodišnjeg slikanja ispunjen njen san da

ima svoju samostalnu izložbu", rekla je Kovačević, ističući da je glavna tema njenih slika priroda i sve povezano s njom. Događaj je uveličala etno pjevačica Dunja Knebl koja je otpjevala pjesme povezane s Moravom i Dravom.

PORODICA DUNĐERSKI – Prve oktobarske subote u Crkvenoj sali Srpske pravoslavne crkvene opštine Osijek održano je predstavljanje knjige "Porodica Dunđerski – građanska kultura srpske Vojvodine". Program je realiziran u sklopu suradnje osječkog pododbora Prosvjete i Matice srpske iz Novog Sada. Zbornik radova "Porodica Dunđerski – građanska kultura srpske Vojvodine" rezultat je istraživanja o porodici Dunđerski i njenom značaju za srpsku nacionalnu istoriju i kulturu. Porodica Dunđerski je u svom trajanju obilježila skoro vijek i po srpskog postojanja u Vojvodini, nekadašnjoj južnoj Ugarskoj i bila je simbol srpskog građanstva. Kroz nju možemo pratiti kako je nastajalo, kako se razvijalo i kako je na kraju i nestalo poslije 1945. godine. Zbornik s naučnog skupa u Srbobranu, u kome je zastupljeno 27 autora, osječkoj publici su predstavili upravnica poslova Matice srpske Jelena Veselinov, Aleksandra Novakov i Vladan Gavrilović.

IZLOŽBA KOJA JE SRUŠILA TIŠINU – U galeriji Prosvjete u Zagrebu 10. oktobra otvorena je izložba "Tišina koja je srušila spomenik". U fokusu izložbe je prekid tišine kroz virtualnu izgradnju spomenika, te stvaranje otpora prema kolektivnoj amneziji vezano za djelo Vojina Bakića, kroz umjetničku instalaciju multimedijalnog umjetnika Sandra Đukića, odnosno dokumentaciju njenog izvođenja zadnjeg septembarskog dana na lokaciji srušenog spomenika u Kamenskoj. Izložba podsjeća na procese izgradnje i rušenja skulpture, te društveni kontekst i reakcije medija koji prate nastanak i nestanak skulpture Vojina Bakića Spomenik pobjedi naroda Slavonije. Od 19. do 21. februara 1992. skulptura je minirana devet puta, a onda razvaljena do temelja i pretvorena u sekundarnu sirovinu. Uz djelić nehrđajućeg čelika izložene su i fotografije srušenog spomenika, te dokument Državnog hidrometeorološkog zavoda o vremenskoj prognozi 21. februara i više nego slabom vjetru koji se po Beaufortovoj ljestvici naziva Tišina, iako su mediji objavljivali da je spomenik srušio jak vjetar.

JESEN U ERDABOVU – U Domu Ocića u Dalju 14. oktobra održana je 9. međunarodna manifestacija "Jesen u Erdabovu". Okosnicu programa činila je izložba minijature knjige "Minijatura na zrnju graška" Dejana Vukićevića, srpskog književnika, bibliotekara, bibliografa i urednika, koji je u Narodnoj biblioteci Srbije vodio Fond stare, retke i minijature knjige, a umro lani u 58. godini života. Izložba je nadopunjena s još nekoliko minijature knjiga iz fonda Narodne biblioteke Srbije koje pripadaju korpusu dječje literature. Na kraju večeri prikazan je dokumentarac "Dragovići – manastir najhudije sreće" autorice Vaske Radulović.

ESKAVILJOVE SLIKE – Vukovarski pododbor SKD Prosvjeta organizirao je 13. oktobra u galeriji Branimir Kurucić izložbu u spomen na vukovarskog slikara Matu Kovačevića – Eskavilja (1944 – 2023.) koji se žalio da ima kratke ruke jer da ima duže, zagrlio bi čitav svijet. Eskaviljove slike donijeli su posjetici iz privatnih kolekcija; izložen je 51 rad, od čega je 25 ušlo u katalog, a 26 je izloženo.

ČETVRT VIJEKA DRUŠTVA – U prostorijama osječkog pododbora Prosvjete obilježeno je 25 godina rada Društva za srpski jezik i književnost u Hrvatskoj o čemu je govorila predsjednica i osnivačica Udruženja Mara Bekić-Vojnović, Osnovano 26. juna 1998. u Vukovaru tokom 25 godina u otežanim uslovima rada, oslanjajući se gotovo isključivo na svoje članstvo, Društvo je organiziralo desetine seminara, promocija knjiga, a bavilo se i izdavačkom djelatnošću, izdajući knjige poput zbornika "Reče mi reč" 2010., "Trepčo, ljubavi moja" 2011. "U podne bilo" 2013. i "Pismo ti pišem" 2021. Mješoviti hor Muzičke sekcije pododbora izveo je narodnu pjesmu "Tri devojke" i narodni napjev "Tebe pojem". Osnovni je zadatak Društva njegovanje srpskog jezika i književnosti Srba u Hrvatskoj, proučavanje historije književnosti i kulture suvremenog života srpskog naroda u Hrvatskoj, kao i predstavljanje njegove kulturne baštine. Uspostavljene su i odlične veze s Maticom srpskom u Novom Sadu te sa Prosvjetom iz Zagreba.

KOLODROM – U okviru turneje Kolodrom, Ansambli narodnih igara i pesama Srbije Kolo održao je 20. oktobra cjelovečernji koncert u prepunoj sali OŠ Borovo. Predstavljena su djela najeminentnijih srpskih koreografa – igre iz centralne Srbije, Banata, Podgrmečja. . . Koncert su otvorila djeca starije folklorne grupe borovskog KUD-a Branislav Nušić igrama iz Toplice. Događaj su organizirali Opština Borovo i SKD Prosvjeta. Ansambli Kolo svoj je cjelovečernji koncert upriličio i 27. novembra u punoj dvorani Kulturnog

centra Travno u Zagrebu. Preko 50 vrhunskih umjetnika je u 80-minutnom programu između ostalih izvela Igre iz Zapadne Srbije, igre iz Prizrena, Starobosansko nemo kolo iz Glamoča, "Trojno" – čobansko nadigravanje iz Istočne Srbije, Šopske igre, Ciganske igre iz Vojvodine, pa i igre iz Bele Krajine, dijela Slovenije gdje od srednjeg vijeka u selima općine Črnomelj živi autohtono srpsko stanovništvo.

UČENJE OD A DO C – Prosvjeta je i ove godine organizirala stručno usavršavanje namijenjeno učiteljima nastavnog predmeta Srpski jezik i kultura po C modelu. Održano je od 27. do 29. oktobra u Vukovaru, Borovu i Beogradu uz bogate stručne sadržaje, predavanja i posjete znamenitim ustanovama u spomenuta dva grada. Stručno usavršavanje održano je u suradnji s Agencijom za odgoj i obrazovanje (AZOO), odnosno s višom savjetnicom za srpski jezik i kulturu Natalijom Koprenica i višom savjetnicom Vedranom Vidaković iz podružnica AZOO-a u Osijeku. Učitelji srpskog jezika i kulture po modelu C iz svih krajeva Republike Hrvatske 27. oktobra posjetili su Srpski dom u Vukovaru i odslušali niz predavanja, uključivši i ono o istorijatu Srpskog doma kao ustanove, zdanja i simbola tradicije srpskog naroda. Učitelji su posjetili i OŠ Borovo i razgovarali s nastavnim personalom i učenicima škole, te višom savjetnicom za srpski jezik Jadrankom Radošević, a onda i prisustvovali nastavi koja se tamo odvija po modelu A. Drugog dana učitelji su posjetili Pedagoški muzej u Beogradu, gdje im je direktor muzeja Slobodan Vuksanović održao predavanje na temu osnova dječje književnosti. Učitelji su posjetili i 66. Sajam knjiga, a uvečer su u Zvezdara teatru pogledali humorističnu predstavu "Sportsko srce". Trećeg dana, prije povratka u Zagreb posjetili su Avalski toranj i Spomenik neznanom junaku.

U CARSTVU KNJIGE ... – Kraj oktobra i prva polovina novembra za mnoge su pripadnike srpske zajednice, pogotovo one povezane s knjigama, u znaku dva sajma knjiga, Međunarodnog sajma knjiga u Beogradu, a onda i Interlibera u Zagrebu. Međunarodni, 66. po redu, beogradski sajam knjiga održan je pod sloganom "Živele knjige – Vive les livres". Počasni gost bila je Francuska. Nizom programa obilježeno je 190 godina od rođenja Jovana Jovanovića Zmaja, a godišnjice rođenja bile su povod i za tribine posvećene Milošu Crnjanskom i Radoju Domanoviću.

U okviru Interlibera, štandom i brojnim predstavljajima knjiga i tribinama, sve pod nazivom InterLibre uspješno su se predstavili SNV i Superknjižara Online Bookshop. Oni su na svom štandu imali preko 1.000 naslova više od 40 srpskih izdavača, među kojima i one Bore Ćosića, Vladimira Arsenijevića, Ane Fazekas, Jasminke Petrović koji su tokom sajma predstavljani na dobro posjećenim tribinama i panelima. SKD Prosvjeta i Prosvjeta d.o.o. predstavili su se na oba sajma; ovi prvi na beogradskom, a ovi drugi na zagrebačkom, i Jedni i drugi na svojim su štandovima polučili velik interes publike.

Bilo je i organiziranih obilazaka sajmova. Tako je Belomanastirski pododbor Prosvjete 29. oktobra organizirao odlazak na Sajam knjiga u

Beograd. Prednost su imali članovi pododбора i ostalih srpskih organizacija sa područja Belog Manastira, profesori i učenici srednjih škola koji pohađaju nastavu po C modelu. A od 22. do 24. novembra u Središnjoj biblioteci Prosvjete održana je izložba novih naslova knjiga kupljenih na spomenuta dva sajma, koje se nakon izložbe mogu posuđivati. Nabavljeno je više kapitalnih izdanja – drugi dio Srpske enciklopedije, rječnik ijekavskog izgovora srpskog jezika kao i novi leksikon pisaca srpske književnosti. Nabavljano je više naslova nobelovca Jona Fosse, knjige o ratu u Ukrajini i odnosi Evrope i Rusije. Ukupno je za knjige plaćeno oko 4.000 eura.

KORDUNAŠI I INDIJANCI – U Indiji je 28. oktobra u organizaciji Udruženja Srba sa Korduna "Đorđe Vojnović" održano prvo kordunaško prelo s obzirom da tamo žive mnogi kolonizirani i izbjegli s tog područja. Na prelu je nastupilo desetak kulturno-umjetničkih društava iz Beograda, Sombora, Novog Sada, Kljajićeva, Banja Luke, Subotice i samog Korduna, koji je predstavljao pododbor Srpskog kulturnog društva Prosvjeta iz Vrginmosta pod vodstvom predsjednice Senke Crevar. Na put u Srbiju je išao pun autobus uključujući juniorski i seniorski folklorno-pjevački ansambl pododбора koji je izvodio pjesme i plesove Korduna i Srbije. Nastupi su održani u indijskom Domu kulture koji je bio ispunjen do zadnjeg mjesta.

PODOBOR I U BOROVI NASELJU – U prostoru Srpske kuće u Borovu naselju 29. oktobra održana je osnivačka skupština Prosvjetinog pododбора Borovo naselje. Ovo je 53. pododbor u sastavu Prosvjete i 19. u Koordinaciji SKD-a Prosvjete Vukovarsko-sremske županije. Izabrano je i rukovodstvo na čelu s Jelicom Lipovac Dudaš. Skupštinu je pozdravio predsjednik županijske Koordinacije Svetislav Mikerević i potpredsjednica Prosvjete iz Zagreba Radmila Latas koji su, kao i predsjednik ZVO-a Dejan Drakulić, izrazili podršku novom pododboru u budućem radu i važnost pododбора za taj kraj i naročito mlade generacije.

FESTIVAL MLADIH – Festival mladih u Vukovaru, sedmi po redu, u organizaciji KUD-a Sloga i ove godine je okupio mlađe folklorne sekcije šest društava na zajedničkom koncertu čiji su najmlađi članovi pokazali domaćoj publici igre iz različitih krajeva. Učesnici ovogodišnjeg Festivala bili su najmlađi članovi Srpskog prosvetnog i kulturnog društva Prosvjeta iz Brčkog, KUD-a Kolovit iz Gradiške, Centra za tradicionalnu kulturu i umetnost Kosta Abrašević iz Bačke Palanke, KUD-a Mladost iz Bača, a po prvi put i djeca iz folklorne sekcije SKD-a Prosvjeta iz Vojnića.

O NJEGOŠU – U prostorijama Prosvjete u Osijeku 3. novembra održano je predavanje Anđelke Pavić "Njegošev Gorski vijenac" u kojem je predstavljen život i djelo Petra II Petrovića Njegoša, a naročito njegovo znamenito književno djelo "Gorski vijenac". Njegoš je bio duhovni i svjetovni vladar Crne Gore, filozof i pjesnik. Bio je prvi moderni vladar u Crnoj Gori.

KLAJN FESTIVAL – Ovogodišnji Klajn festival održan je od 3. do 5. novembra, a tokom trajanja prikazano je 14 filmova u takmičarskoj konkurenciji. Održane su i radionice na temu filmske umjetnosti dok su u muzičkom dijelu festivala nastupili džez muzičari – Đorđe Obradović trio i Vasil Hadžimanov sa svojim bendom. Festivalni program se održavao na nekoliko lokacija, od vukovarskog Gradskog muzeja, Srpskog doma, Srpske kuće do bara Kibic fenster. Festival kratkometražnih igranih, dokumentarnih i animiranih filmova u trajanju do 20 minuta, predstavlja omaž Hugu Klajnu, kazališnom profesoru, teoretičaru i psihijatru rođenom u Vukovaru, koji je bio mentor nekima od najpoznatijih kazališnih režisera.

ZRAČENJE IZ VINČE – U Dardi je u organizaciji tamošnjeg pododbora "Prosvjete" 5. novembra gostovao *stand up* komičar Goran Vinčić Vinča iz Zagreba koji sam ili u kabareu s glumicom Svetlanom Pataftom puni dvorane po zemlji, uključivši i veliku Vatroslava Lisinskog u Zagrebu. Povod za ugodno druženje i nezaboravno veče bilo je obilježavanje 25. godišnjice uspješnog rada pododbora, stote godišnjice KUD-a "Branko Radičević", koji je dugi niz godina djelovao kao najvažnija sekcija pododbora Darda, kao i 20 godina uspješnog organiziranja međunarodne likovne kolonije u Dardi. Vinčić je s Pataftom 10. novembra nastupom u Kulturnom centru Kalvarija u Rijeci obilježio i početak Dana srpske kulture u Rijeci. Publiku su razveselili kabareom "Kad je gusto – samo rijetki".

SVAKOG DANA JEDAN BORDO – U HDD galeriji u Zagrebu 7. novembra otvorena je izložba Borivoj Dovniković Bordo: "Svako jutro jedno jaje

– grafički dizajn, reklama i ilustracija". Izložba upoznaje javnost s Bordovim dizajnerskim i ilustratorskim opusom, koji je nastajao paralelno s njegovom iznimnom karijerom u području animiranog filma, stripa i karikature, te uključuje neke od najslavnijih animiranih reklama nastalih u Hrvatskoj u prošlom stoljeću, brojne znakove i logotipe od kojih su mnogi i danas u upotrebi, ilustrirane knjige za djecu i mlade, kao i bogatu arhivsku građu koja daje uvid u Bordov kreativni proces, među ostalim i u slavnu reklamu za Agrokoku "Svako jutro jedno jaje". Autori izložbe su Veljko Krulčić i Marko Golub. Borivoj Dovniković Bordo (1930 – 2022) poznat je kao autor animiranih filmova, stripova i karikatura koji je niz godina bio aktivan u srpskoj zajednici i surađivao s Bijelom pčelom, Prosvjetom i Novostima.

SA SVAKIM KULTURU DIJELIŠ – Grupnom izložbom "Sa svakim nešto dijeliš" 9. novembra u galeriji Prosvjete te galeriji Forum u Zagrebu otvoreni su ovogodišnji Dani srpske kulture, tradicionalna manifestacija SKD "Prosvjete". U autorskoj i kustoskoj koncepciji Nade Beroš, povjesničarke umjetnosti i kritičarke, na izložbi koja je trajala do 25. novembra predstavljeno je dvadeset suvremenih hrvatskih umjetnica i umjetnika: Željko Badurina, Breda Beban, Boris Bučan, Branka & Branko Cvjetičanin, Tanja Dabo, Nedeljko Dragić, Jovica Drobniak, Momčilo Golub, Igor Grubić, Božena Končić Badurina, Davor Konjikušić & Nika Petković, Bane Milenković, Bojan Mrđenović, Saša Mesić & Boris Bučan, Dan Oki / Slobodan Jokić, Ivana Popović i Mio Milisav Vesović.

Na otvorenju izložbe umjetnica Tanja Dabo izvela je performans Kolekcija za pamćenje, a pjesme Tina Ujevića i Milene Marković govorila je glumica Nina Violić. Tokom trajanja u prostoru Prosvjete bila su organizirana i dva predavanja – Nataša Ivančević iz MSU-a 21. novembra govorila je kako su ljubav i otpor pokretali Ivanu Popović da mijenja sebe i sve oko sebe, dok je Martina Munivrana iz MSU-a dva dana kasnije govorila na temu "Breda Beban u prostoru između".

SURADNJA DUGA 32 KILOMETRA – U Prostorijama Srpskog kulturnog centra "Pavle Solarić" u Bjelovaru 10. novembra održan je susret s

kulturnim stvaraocima iz Čazme pod nazivom "32 km blizine". Posjetioци su imali priliku vidjeti djela akademskog slikara Saše Golubovića te poslušati priče i pjesme književnika Jadranke Piršljin, Slađana Lipoveca, Vedrana Premuža i Radovana Dožudića. Bjelovarski kulturni centar poznat je po brojnim manifestacijama i druženjima, a u planu je i osnivanje tamošnjeg pododbor.

SURADNJA SA SLAVONCIMA – U okviru suradnje s drugim pododborima Prosvjete i organizacijama po Hrvatskoj, 60-ak članova moravičkog pododbor posjetilo je 11. novembra svoje kolege iz pododbor Pakrac-Lipik. S njima je bio i paroh moravički, protojerej stavrofor Jelenko Stojanović, dok im je domaćin i vodič bio dožupan Nikola Ivanović. Moravičani su posjetili Sabornu crkvu Svete Trojice u Pakracu i Vladičanski dvor s naglaskom na eparhijsku biblioteku. U Srpskoj kući goste iz Gorskog kotara upoznao se s aktivnostima pododbor i planovima za buduću suradnju. Obišlo se i Muzej grada Pakraca. Dvije sedmica ranije je pod vodstvom Novice Vučinića u prostorijama moravičkog pododbor održana 26. slikarska kolonija "Moravačka jesen". Ovogodišnja kolonija bila je posvećena i slikarima koji su je dugo pohađali, ali nažalost više nisu živi – Đorđu Petroviću, Milošu Popoviću, Milutinu Kneževiću i Stevanu Živanovu.

STO GODINA OPTIRANJA – Belomanastirski podbor Prosvjeta i manjinska vijeća Osječko-baranjske županije i Općine Darda, te Matica srpska iz Novog Sada organizirali su 15. novembra u Srpskom kulturnom centru u Belom Manastiru okrugli stol povodom 100 godina od optacije srpskog i ostalog južnoslovenskog stanovništva iz Mađarske u Kraljevinu SHS s posebnim osvrtom na Baranju. Okrugli stol okupio je ugledna imena na čelu s Milanom Micićem, generalnim sekretarom Matice srpske, a učestvovali su i Jelena Veselinov, upravnica poslova Matice srpske, mr. Milena Kulić, stručna saradnica odeljenja za književnost i jezik Matice srpske, Pera Lastić, direktor Srpskog instituta Budimpešta, Predrag Mandić, istoričar i novinar srpske redakcije Radio Pečuha Mađarska, Pero Matić, profesor i istraživač, Veljko

Maksić, predsjednik Odbora za kulturu ZVO i drugi. U Belom Manastiru i okolini žive brojne porodice čiji su preci optirali iz Mađarske u taj kraj.

KARADŽIĆ PRIJE KARADŽIĆA – Povodom 240 godina od rođenja Save Mrkalja, 20. novembra je u Središnjoj biblioteci Prosvjete u Zagrebu održano predavanje Duška Pevulje, profesora na Filozofskom fakultetu u Banja Luci. Sava Mrkalj nije bio prethodnik Vuku Karadžiću nego je Vuk Karadžić nastavljao djela Save Mrkalja koji je svojim djelom "Salo debeloga jera libo azbukoprotres" izvršio reformu ćirilicnog pisma. To je pošteno priznao i Vuk Karadžić koji je u svojim knjigama naveo da ćirilica koju koristi potiče od Save Mrkalja, rekao je Pevulja. Mrkalj je najpoznatiji kao filolog, ali je dragocjen i kao pjesnik iako je dugo bio zaboravljen. Tek 50 godina prošlog vijeka objavljene su njegove pjesme – ukupno 12 uz 13 prevedenih. Od njih se tri-četiri nalaze u svim antologijama srpskog pjesništva, što pokazuje njihovu književnu vrijednost, naglasio je Pevulja, ističući da je osim tih pjesama objavljeno i samo "Salo..." u originalu i u prijevodu na suvremeni srpski jezik. Predavanju su prisustvovali i učenici Srpske pravoslavne opšte gimnazije "Katarina Kantakuzina Branković".

SLAVLJE NA SLAVI – Uz brojne uvažene goste VSNM-a Zagrebačke županije obilježilo je 21. novembra u hotelu Feniks kod Velike Gorice svoju krsnu slavu – Aranđelovdan i tim povodom održalo svečanu sjednicu. Slavu su uveličali nastupi Zborxopa koji djeluje pri zagrebačkom pododboru Prosvjete te najmlađih i malo starijih folklorša garešničkog i zagrebačkog pododbora Prosvjete pod vodstvom Zorana Blanuše. Dodajmo i da je Zborxop dao svoj doprinos nastupom na međunarodnom seminaru sekcija slavenskih manjina u okviru FUEN-a u Zagrebu 19. oktobra.

SELO KOGA VIŠE NEMA – U prostorijama Prosvjete u Osijeku, održano je predstavljanje knjige Slavka Kosanovića "Ivanci – selo kojeg više nema". Nedaleko od Tovarnika i Ilača postojalo je selo Ivanci koje su nakon Prvog svjetskog rata naselili solunski dobrovoljci, porijeklom iz Like i sa Korduna. Tokom Drugog svjetskog rata selo je potpuno spaljeno i uništeno, a preživjelo stanovništvo se nikad više nije vratilo na svoja ognjišta. Danas se na mjestu nekadašnjeg sela prostiru oranice, a o životu na tom području svjedoči jedino oskrnavljena grobnica sa posmrtnim ostacima stradalih mještana. Autor knjige je Slavko Kosanović koji je u vrijeme nestanka sela u Drugom svjetskom ratu imao četiri godine.

DESNičINI SUSRETI – U okviru ovogodišnjih "Desničinih susreta 2023." 23. i 24. novembra održan je naučni skup "Kulturne orijentacije i političke kulture umjetničke inteligencije u Hrvatskoj i Jugoslaviji od 1952. do 1967. godine". Skup su organizirali Centar za komparativnohistorijske i interkulturne studije Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, a okupio je brojne naučnike iz više zemalja. Tokom skupa predstavljan je i zbornik naučnih radova s prošlogodišnjih Susreta.

ДНЕВНИЦИ (5)

ПЕРО КВЕСИЋ

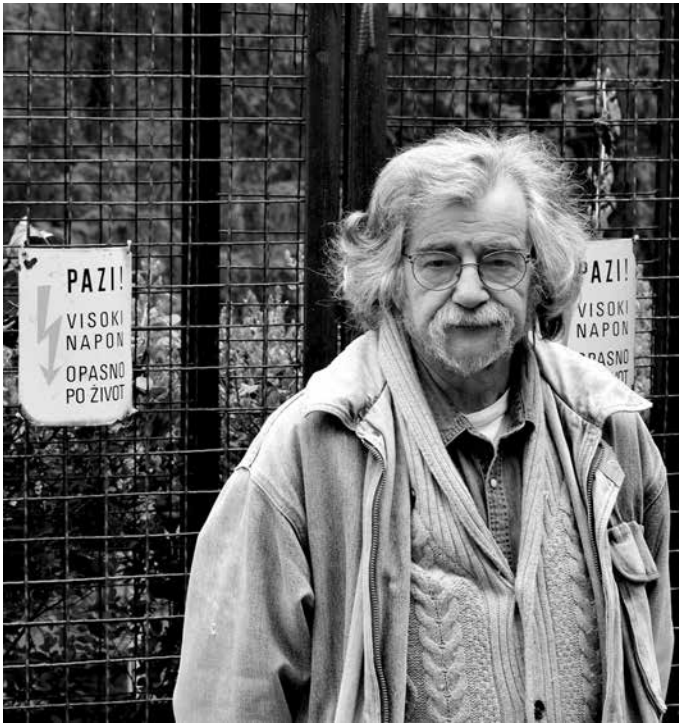
**Бити Хрват, а не бити усташа,
бити часна љевица, а не бити
пропалица, бити богатун,
а не бити гологузија, бити
напокон Перо К, зар је то мала
ствар? Неки ће рећи да, као
и увијек, претјерујем, али у
овој шаховској партији смрт
нам је управо узела фигуру
највећу, најважнију**

пише: **Горан Бабић**

20. 11. 23.

Навалиле болести. Одједаред, као некаква олуја. Једне се отарасиш или барем одгодиш, исти час друга навали јер тако ваљда хоће старост. Истовремено све брже умиру другари. Прошле седмице одоше Раде Мурић и Перо. Раде је поживио пристojних деведесет што Пери није било суђено. Све у свему, све сам самљи, осамљенији, али тако изгледа мора бити. Могу замислити како је тек онима који немају дјecu. Моје три кћери мисле да се шалим кад повремено кажем да сам омануо (у животу) што их нисам родио седам. Али као што је говорила своједобна парола једриличарског савеза на београдској Славији – послје једрења нема кајања.

Ово је текст, нека врста опроштаја од мог друга Пере Квесића, свакако неоспорног вође младе генерације, стасале своједобно на мјестима као што је био клуб „Јабука“ на загребачком Тушканцу. Ту се рађао не само „Полет“ него и тзв. проза у траперицама. Ту је заправо ницао нараштај који ће увелико обликовати средину прошлог стољећа у граду под Сљеменом. Пургерском и радничком. Онда кад се није толико гледало које си вјере већ какво си чељаде. Стога, ево – говор за Перу Квесића:

14. 11. 23.

Поштована породицо Квесић! Драги Динко, драга Наталија! Знам да можда није најпримјереније ово што сад, у овоме часу, говорим и пишем, али знам и да је управо то оно што бијаше Пери најважније, оно што је у највећој мјери формирало његов живот. Сигуран сам да ми то он не би замјерио и да би му можда било чак и драго да једном нетко то напокон и каже. Опростите ми стога на овом што ћу рећи.

Кад неко пријатељство потраје педесетак година а да га ништа не наруши, онда је то чудо међу људима. Да ли због година (80), да ли због болештина, тек сад кад нас је дефинитивно напустио, открио сам да о Пери, мени једном од најдражих људи, готово да нисам у стању срочити сувисао редак. Педесет и више љета дијелили смо чувену „хрватску судбину“, покушавајући, сваки на свој начин оно што, унаточ свим напорима, на концу нису успјели како наши сувременници (Жанко, Анка Берус, Вицко Крстуловић, Шувар, Јуре Билић, Станко Пармач и остали) тако и наше претече, бића из давних времена (Губец, Крижанић, Матија Иванић, Матија Влацић Илирик и толики други). А ова споменута и бројна неспоменута имена (Цесарец, Кершовани, Аџија, Мијо Мирковић, Горан Иван Ковачић, Назор, Нодило, Риттиг, Јурај Добрила и толики други) чине онај херојски слој хрватског народа којему се придружио Квесић. Бити Хрват, а не бити усташа, бити часна љевица, а не бити пропалица, бити богатун, а не бити гологузија, бити напокон Перо К, зар је то мала ствар? Неки ће рећи да, као и увијек, претјерујем, али у овој шаховској партији смрт нам је управо узела фигуру највећу, најважнију.

Једни славу задобију још за живота, други тек кад оду. Наш друг је то обавио на вријеме. Да, бурна је била хрватска историја

у којој је мог Перивоја онај на небесима задужио за доброту. За зло и злочине Свевишњи је прво створио Степинца и Кухарића, Прелчеца и Павелића, Артуковића и Лубурића, Диду Кватерника и оца му Славка, Мирка Пука и Милу Будака, стотину хиљада и хиљаду тисућа кољача, убојица. Са свима се њима Квесић носио док су насртали Пеакићка и Туђман с деснице, те Шпиљак и Штефа с наводне блесаве љевице. Као што гуја у својим њедрима носи безброј отровне дјеце, у Аграму су цвјетали Смиљко Сокол, Звонко Шепаревић, онај луди Јелачић бан Летица, генерали (Антун Тус, Мартин Шпегељ, Свето Летица и остали) најпрво заклету Титу, а последице црном врагу...

Није се могло с тиме носити. Јачи је био Широки Бријег, Посушје и Имотски, онај Имотски који је некоћ дао највећи број „Шпањолаца“. Нашег Перу, становника теткине виле на Тушканцу, писца који десет дугих година (за владавине Шекса и Павлетића, Зидића и Бишкуппића) није могао објавити ни ретка у својој јединој домовини, запало је најгоре невријеме. Ни његови најближи понекад нису знали кроз шта, кроз какве је муке пролазио. Кад је стигла генерација, нараштај злочинаца (Вице Вукојевић, Шушак, Главаш, Норац, Мерчеп, крволоци из Лоре, Велесајма, Пакрачке пољане и других мучилишта) било је већ касно. Звијер је већ држала судбину у зубима, Шувара су већ убијали, споменике и куће минирали, а народни хероји (Шибл, Хариш, Бобетко, Рукавина, Баће, Паја Грегорић – Октобарац и остали) прстом нису мрннули да спасу Србе и ријетке Хрвате партизане од усташке најезде.

Шта је могао Квесић у том страшном часу, дугом и предугом? Склонио се у непостојање, писао своје књиге, снимао филмове о лисицама поврх Краљевца... Није дочекао повратак петокраке, нису под Сјеменом опет залепршали барјаци Бруна Вулетића, Косте Нађа и Ивана Гошњака. Тито је изгубио Лолу, а ми смо осам деценија касније изгубили Перу. Нека им је слава, слава најбољима!

21. 11. 23.

А човјечанство, гладно и похлепно, као да нема другог посла (ни памети) па нас свако мало почасту лошим вијестима. У Аргентини, земљи меса и говедине, управо је након двије хиљаде година народ поновно изабрао Калигулу за цара, а прастари Израел с Бибијем на челу немилице троши посљедње остатке поштовања што му га је у наслијеђе оставио страшни холокауст. Не, није чудо у какву се авет повремени прометне глад и брат њезин лудо зло. Да сам млађи читао бих више Јунга, Фрома, Саза, Базаљу и друге истраживаче људског безумља. Има нека рупа на Пацифику дубока 11 миља (или нешто више), а садашњост збори, збори да још нисмо дотле потонули. Доље, у дубини, наводно да живе неке бактерије. Ето нам перспективе. Зар не бје свеједно ког су Римљани изабрали – Калигулу или Нерона? Обојица усрећују људски род већ двије хиљаде година, а онда се као излаз и рјешење роди Џингис-кан, онај који је вјеровао само коњу, ножу и ружноме сну. Овом у коме смо.

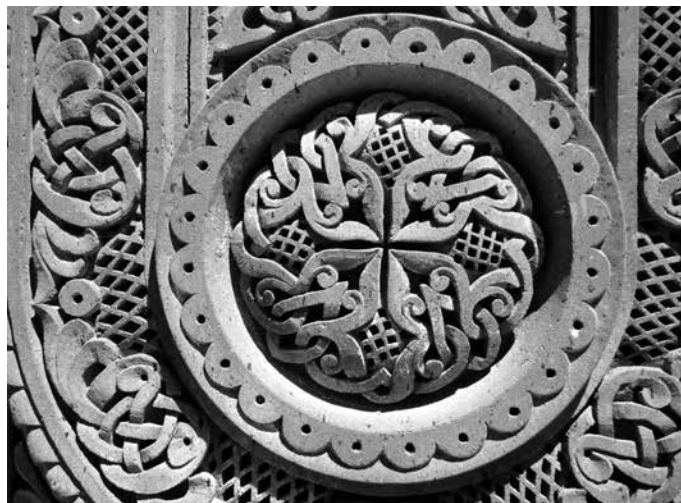
ZAVRŠEN PROJEKAT NEZAVISNOSTI GORSKOG KARABAHA

GORSKI KARABAH – KRAJ JEDNOG SUKOBA

Primjer Gorskog Karabaha još jednom je pokazao da se etničke zajednice koje u značajnijem broju žive izvan države matičnog naroda, teško mogu organizirati u posebnu političku zajednicu te izgrađivati posebnu državu, bez podrške države matičnog naroda ili neke moćne globalne sile

PIŠE: **Siniša Tatalović**

Početak 2024. godine bit će zapamćen u kolektivnom sjećanju većine Armenaca po tome što je prestala postojati samoproglašena i nepriznata država Gorski Karabah (Nagorno-Karabakh). To je bila armenska enklava koja se nalazila duboko u teritoriji Azerbejdžana. Demografska dinamika armenskog i azerskog stanovništva u proteklim stoljećima, utjecala je na etničku izmješanost ova dva naroda, što je uzrokovalo njihove brojne međusobne sukobe. Kada su formirali svoje nacionalne države, teško je bilo povući granice između ova dva naroda, tako da one budu etničke te da dijelovi armenskog i azerskog naroda ne ostanu živjeti izvan države matičnog naroda. Najpoznatije područje oko kojeg su se sukobljavale Armenija i Azerbejdžan je Gorski Karabah, regija u Zakavkazju površine od 4.000 kilometara kvadratnih. Iako se nalazi u Azerbejdžanu njezino većinsko stanovništvo su činili Armenici kršćanske vjeroispovijesti, kojih je bilo oko 150.000, odnosno njihov udio u stanovništvu tog brdovitog i šumovitog područja iznosio je 95%. Unatoč tome što se do nedavno radilo o etnički homogenom prostoru, tolika razlika u postotku Azera i Armenaca prije nije postojala. Naime, uzrokovali su je sukobi ta dva naroda u prošlosti, što je rezultiralo velikim protjerivanjem stanovništva s objiju strana, ali i politika naseljavanja napuštenih prostora Armencima. Oba naroda imala su dugu i dinamičnu prošlost koja seže do četvrtog vijeka prije naše ere. Azerbejdžan, dotad dio Perzije, osvojio je Aleksandar Makedonski i nazvao ga Atropatene. U trećem vijeku vraća se pod vlast Perzijanaca. Nakon toga, Arapi imaju veliki utjecaj u re-

Motiv šipka, jednog od simbola Armenije prikazan na hackeru

giji od sedmog do jedanaestog vijeka, odnosno do prvih turskih osvajanja, od kada Azerbejdžan postaje tursko govorno područje. U trinaestom vijeku Azerbejdžan je centar carstva Mongola, koje se prostiralo od Sirije na zapadu do rijeke Amu Darya na istoku. Nakon mongolskog perioda zemlja je ponovo pod vlašću Perzije/Irana sve do postepenog potpadanja pod vlast Rusije u čijem sastavu se nalazi od osamnaestog vijeka do Oktobarske revolucije 1917. godine. U periodu od 1918. do 1920. godine proglašena je Azerbajdžanska Republika kao sekularna država naseljena Muslimanima. U okviru SSSR-a je uspostavljena Azerbejdžanska Sovjetska Socijalistička Republika (ASSR), koja je ostala dijelom SSSR-a do njegova raspada 1991. godine. U skladu s političkom i ustavnom reformom u tadašnjem Sovjetskom Savezu, Azerbajdžan je 18. oktobra 1991. godine proglasio nezavisnost. Tim činom dodatno se otvorio i zakomplicirao status armenske enklave Gorskog Karabaha.

Dio problema je bilo i proglašenje nezavisnosti Armenije koja je podržavala separatističku politiku sunarodnjaka u Gorskom Karabahu. Armenija i Azerbejdžan možda nisu veličinom teritorija ili brojem stanovnika dominantne sile u regiji, ali to ne umanjuje probleme koje ove države izazivaju u široj regiji Kavkaza. U prošlosti pod vlašću različitih carstava, Armenci i Azeri, već u vrijeme SSSR-a, a posebno u procesu njegovog raspada pokazale su snažnu volju za stvaranje nacionalnih država, čije bi granice bile što je više moguće etničke. Tako su nezavisne Armenija i Azerbejdžan nakon raspada SSSR-a oblikovane na valu nacionalizma, preferirajući interese većinskih naroda u novim političkim poretcima, što je kod etničkih manjina izazvalo osjećaj straha i nesigurnosti. Zbog takvih osjećaja i sve teže ekonomske situacije tih godina, Armenci i Azeri, koji su bili u manjinskim situacijama, tražili su izlaz u iseljavanju ili otvorenim sukobima i pokušajima oblikovanja autonomne vlasti na prostorima koja su tradicionalno nastanjivali i gdje su činili etničku većinu. Unatoč tome, što zbog proglašenih autonomija Armenaca koji su ostali u Azerbejdžanu i Azera koji su ostali u Armeniji, ove dvije države kao bivše sovjetske republike, nakon raspada SSSR-a i proglašenja nezavisnosti, međusobno su se priznale. Azerbejdžan i Armenija su prije ulaska u SSSR bile nezavisne od 1918. do 1921. godine, kada je Armenija ratovala

s Gruzijom ali i Azerbejdžanom oko konačnog razgraničenja. Za razliku od Gruzije i Azerbejdžana, Armenija je uspjela postići neovisnost bez građanskog rata zbog unutrašnjeg konsenzusa o važnim nacionalnim pitanjima. Jedno od važnih bio je i status Gorskog Karabaha za čije veze s Armenijom je bila posebno zainteresirana velika armenska dijaspora koja je omogućila dobre veze Armenije s Rusijom i SAD-om. Armenci pripadaju indoeuropskoj grupi naroda, dok su Azeri dio turske grupe naroda. Sukob dvaju naroda koji žive na Kavkazu svoje korijene ima u Staljinovoj politici teritorijalne preraspodjele raznih naroda i etničkih manjina u SSSR-u. Armenci su kršćani, dok su Azeri uglavnom šiitski muslimani. Armenci su tokom historije uvijek bili na udaru muslimanskih osvajača, Perzijanaca i Turaka. U cilju zaustavljanja međusobnih sukoba u martu 1922. godine Armenska, Gruzijaska i Azerbejdžanska SSR udružile su se u Zakavkasku SFSR i pripojile SSSR-u. Međutim, od 1936. godine ponovo su egzistirale kao tri savezne republike. Staljin je svojom politikom preseljavanja manjinskih naroda dio Azera preselio u enklavu Nahičevan koja danas pripada Azerbejdžanu, a od njega je odijeljena teritorijem Armenije te graniči s Turskom. Dio armenskog stanovništva preseljen je u autonomnu oblast Gorski Karabah koja nije pripojena Armeniji, nego je ostala enklava na teritoriji Azerbejdžana. Od Armenije enklavu Gorski karabah dijeli koridor kroz teritorij Azerbejdžana što je bila i najveća prijetnja opstanku armenskog stanovništva na ovom području. Ovakvom politikom premještanja etničkih zajednica stvoreni su dugoročni problemi i pretpostavke za etnički sukob koji je izbio još za vrijeme postojanja SSSR-a. Jačanjem nacionalizma i slabljenjem centrale vlasti u SSSR-u izbili su prvi oružani sukobi Armenaca i Azera još krajem 80-tih godina prošlog vijeka. Armenci su uspostavili svoju vlast u Gorskom karabahu pokušavajući se i teritorijalno spojiti s Armenijom. Azeri su na to odgovorili diskriminacijom i protjerivanjem dijela Armenaca, nastojeći smanjiti njihov broj te ih što više teritorijalno odvojiti od Armenije. Veliki sukob je započeo 20. februara 1988. godine, kada je 20 delegata Autonomne pokrajine Gorski Karabah donijelo rezoluciju o izdvajanju iz Azerbejdžana i pripajanju Armeniji. Nakon toga došlo je do nekoliko masakra nad Armencima te protjerivanja 100.000 Armenaca iz glavnog grada Azerbejdžana Baku. Vrhovni Sovjet (Vlada) Sovjetskog Saveza 13. juna 1988. godine je odbacio zahtjeve Gorskog Karabaha za pripajanjem Armeniji. Međutim, dva dana kasnije Vrhovni Sovjet (Vlada) Armenije pozitivno se izjasnio o odluci Gorskog Karabaha i uložio žalbu Vladi Sovjetskog Saveza. Nakon raznih pritisaka centralna vlast u Moskvi je imenovala posebnu komisiju za vršenje vlasti nad Gorskim Karabahom čime je Azerbejdžan izgubio političku kontrolu nad ovom regijom. Međutim, pod pritiskom azerbejdžanske vlade, SSSR je 15. januara 1990. ukinuo prvotnu odluku zamijenivši posebnu komisiju i direktnog povjerenika s Republičkim organizacijskim komitetom, čime se Gorski Karabah vraća pod vlast Azerbejdžana. Tadašnja azerska vlast naseljava ovo područje Azerima izbjeglima iz Armenije, pokušavajući izmijeniti etničku strukturu stanovništva te istodobno polovicu ove regije stavlja pod vojnu upravu gradeći na tome području i vojne baze, dovodeći time u pitanje opstanak izolirane armenske enklave. Nakon osamostaljenja Azerbejdžana od SSSR-a, Vlada u Bakuu 23. novembra 1991. ukida autonomiju Gorskog Karabaha, što je bio odgovor na armensku rezoluciju iz 1989. kojom oni pozivaju na ujedinjenje Armenije i Gorskog Karabaha. U septembru 1991. godine, četiri dana nakon donošenja odluke o samostalnosti Azerbejdžana i na temelju sovjetskog zakona koji

propisuje da u slučaju otcjepljenja bilo koje sovjetske republike autonomna pokrajina ima pravo na neovisnost, Gorski Karabah donosi Deklaraciju Republike Gorski Karabah o izlasku iz Azerbejdžana. U Gorskom Karabahu 10. decembra 1991. održan je referendum o nezavisnosti uz prisutnost promatrača međunarodne zajednice. Na referendum je izašlo 82,2% registriranih građana od kojih je 99,9% glasalo za nezavisnost Gorskog Karabaha. Sve je ovo praćeno oružanim sukobima između Armenaca (uključujući i Republiku Armeniju) i azerbejdžanskih oružanih snaga. Prijetila je opasnost da se sukob proširi na čitav Kavkaz, što je pokrenulo mirovne inicijative i pregovore sukobljenih strana. U mirovnim pregovorima važnu ulogu je imala međunarodna zajednica, posebno Minska grupa (SAD, Rusija, Njemačka, Francuska, Češka, Švedska, Italija, Bjelorusija, Turska, Azerbejdžan i Armenija). Nakon dugih i teških pregovora, posredstvom Ruske Federacije 1994. godine u Kirgistanu je potpisano primirje koje je trebalo stvoriti uvjete za postizanje mirovnog sporazuma.

Iako se nalazi u Azerbejdžanu većinsko stanovništvo Karabaha su činili Armenci kršćanske vjeroispovijesti, kojih je bilo oko 150.000, odnosno njihov udio u stanovništvu tog brdovitog i šumovitog područja iznosio je 95%

U sukobima od 1988. do 1994. godine u Gorskom Karabahu je poginulo oko 35.000 ljudi, a više od milijun ljudi napustilo je svoje domove. Iako je uspostavljeno primirje, zbog i dalje napete situacije, nitko od izbjeglih Armenaca i Azera se nije vratio. To je bio uzrok novih sukoba, uključujući i ovaj posljednji 2023. godine, koji je kao zadnji u nizu doveo do egzodusa armenskog stanovništva i nestanka samoproglašene države Gorski Karabah. Azerbejdžanska vlada od početka je tvrdila da se izbjegli Azeri u velikoj mjeri žele vratiti u svoj zavičaj, dok se Armenci koji su izbjegli iz Azerbejdžana uglavnom ne žele vratiti. Oko 800.000 azerbejdžanskih izbjeglica od uspostavljanja primirja 1994. godine, stalno je držano u uvjerenju da će se moći vratiti u krajeve koje su napustili. To je bila osmišljena politika Azerbejdžana koja je trebala uvjeriti međunarodnu zajednicu da ovaj problem nije riješen te da se ostavlja mogućnost da se riješi pregovorima ili primjenom sile, ako se za to ukaže prilika. Kontakti između Azera i Armenaca vezano za rješavanje statusa Gorskog Karabaha bili su rijetki, a osjećaj neprijateljstva snažan, što je smanjivalo mogućnost mirnog rješavanja sukoba. Objе države u ovom procesu tražile su međunarodne saveznike, što snažnije i utjecajnije, to bolje. Azerbejdžan je često upozoravao da Ruska Federacija, koja je uz SAD i Francusku jedan od posrednika u mirovnom procesu, naoružava i pomaže Armeniju koja je okupirala 20% teritorija Azerbejdžana. Naglašavalo se da ove činjenice upućuju na kršenje rezolucije Vijeća sigurnosti UN-a koja zabranjuje dostavu oružja u ovu regiju. U sukob oko Gorskog Karabaha po-

sredno su bile uključene Turska, koja je pomagala Azerbejdžanu i provodila blokadu Armenije te Rusija koja je pomagala Armeniji i isporučivala joj oružje. Ruska vojska dugo je bila prisutna u Armeniji u cilju preveniranja sukoba, a kasnije kada je 2022. godine oružani sukob obnovljen raspoređena je i u Gorskom Karabahu u funkciji mirovnih snaga UN-a. Najozbiljniji pregovori o rješenju sukoba bili su oni iz 2007. godine kada su nakon pritiska iz međunarodne zajednice na obje strane dogovorena *Madridska načela* koja su smatrana izvedivim planom u rješavanju sukoba u Gorskom Karabahu te utvrđivanju njegovog konačnog statusa. Plan je sadržavao šest točaka: (1) teritoriji oko Gorskog Karabaha se trebaju vratiti pod kontrolu Azerbejdžana, (2) Gorskom Karabahu se treba dati privremeni status i omogućiti sigurnost te samoupravu, (3) treba se uspostaviti koridor kao poveznica između pokrajine i Armenije, (4) status Gorskog Karabaha odlučit će se kroz legalno očitovanje volje na referendum, (5) svim izbjeglicama treba omogućiti povratak i (6) međunarodne sigurnosne garancije ostvarit će se kroz mirovne operacije. Ipak, *Madridska načela* nikada nisu implementirana. Pokušala ih je oživjeti Rusija 2011. godine kad je ruski ministar vanjskih poslova Sergej Lavrov isplanirao da Armenci vrate Azerbejdžanu pet od sedam oblasti koje kontroliraju izvan Gorskog Karabaha te da se na područja koja bi pripala Armencima stacioniraju ruske mirovne snage, što bi značilo da ruska vojska dođe na teritoriju Azerbejdžana. Unatoč ruskom utjecaju na Armeniju, prijedlog se nije nimalo dojmio Vladi u Erevanu pa se ništa nije ni promijenilo, a pregovori su od tada prestali napredovati. Sukobi između dvije strane bili su kontinuirani i imali su nizak intenzitet. Na to ukazuju podaci da je od 1994. do 2022. godine u sukobima na liniji razdvajanja između Gorskog Karabaha i teritorija pod kontrolom azerbejdžanskih oružanih snaga pogibalo 60-ak osoba godišnje, a česta su bila međusobna raketiranja, kao i diverzantske akcije. Ovakva situacija je dugoročno išla na ruku Azerbejdžanu koji je, zbog prodaje velikih količina nafte i plina na svjetskom tržištu, ubrzano ekonomski i vojno jačao i sve bolje se pozicionirao u međunarodnoj zajednici. Tome u prilog je išlo i razvijanje bliskih i partnerskih odnosa s Turskom, SAD-om te dobrih odnosa s Evropskom unijom i Ruskom Federacijom. Sve veće prisustvo velikih sila u regiji Kavkaza djelovalo je istovremeno na njezinu stabilizaciju i smanjivanje mogućnosti obnavljanja etničkog sukoba između Armenaca i Azera te na drugoj strani na stvaranje uvjeta za konačno rješavanje još uvijek otvorenih pitanja poput statusa Gorskog Karabaha.

Početak pandemije COVID-19 početkom 2020. godine označio je zatišje u međunarodnim odnosima, ali ne i u kovanju planova država za boljim pozicioniranjem u postpandemijskom svijetu. Tako su se i Armenija i Azerbejdžan pripremale za konačni obračun oko spornih teritorija u obje države. Objе strane su se nastavile naoružavati, a samoproglašena Republika Gorski Karabah formirala je vlastite oružane snage, koje je pomagala i opskrbljivala Armenija. Azerbejdžan je intenzivirao uvoz velikih količina najsuvremenijeg oružja, uključujući i dronove iz Izraela i Turske. Prvo popuštanje mjera u pandemiji COVID-19 Azerbejdžan je iskoristio već 2020. godine napavši Gorski Karabah. Oružani sukobi su trajali 44 dana i uzrokovali velike gubitke na obje strane. Rezultat je bio da je Azerbejdžan uspostavio kontrolu nad većim dijelom Gorskog Karabaha. Međutim, sukob je zaustavljen posredovanjem Ruske Federacije i uspostavljanjem prekida vatre koji se temeljio na prisustvu ruskih mirovnih snaga u Gorskom Karabahu. Nakon toga sukoba

status ovog područja ostao je neodređen i trebao je biti predmet budućih pregovora između Armenije i Azerbejdžana. Nakon potpisivanja sporazuma o prekidu vatre, Armenija je računajući na opadanje ruskog uticaja u svijetu i smanjivanja interesa globalnih aktera za ovaj sukob, odugovlačila s potpisivanjem cjelovitog mirovnog sporazuma s Azerbejdžanom. Za Armeniju je bilo sporno ispunjavanje obaveze da osigura Azerbejdžanu kopneni koridor do Nahičevana, azerbejdžanske enklave s druge strane armenske granice. Armensko oklijevanje se oslanjalo na očekivanje podrške zapadnih država uz istodobno odmicanje od Rusije. To se pokazalo kao loša i neracionalna politika koja je Azerbejdžanu davala sve više povoda da intervenira unilateralno. Krajem 2022. godine, Azerbejdžan je počeo jačati pritisak na Gorski Karabah koji je podrazumijevao različita hibridna djelovanja. Krajem te godine, uvedena je i blokada prometnica, očigledno s ciljem da se presječe jedini put za snabdijevanje Gorskog Karabaha. Početkom blokade stanovnici ove regije su se nekako snalazili i zaobilazili blokadu. Međutim, situacija je s vremenom postajala sve teža i neizvjesnija i sve je teže bilo osigurati preživljavanje civilnog stanovništva. Kada je 19. septembra 2023. godine počeo napad azerbejdžanskih vojnih snaga na Gorski Karabah nitko nije bio iznenađen. Međutim, Armenci su bili iznenađeni intenzitetom napada i veličinom snaga koje je Azerbejdžan koristio, uključujući i veliki broj dronova turske proizvodnje koji su već bili pokazali svoju efikasnost u ukrajinskom ratu. Na početku sukoba vlasti u Gorskom Karabahu nisu bile spremne da pruže značajniji otpor napadaču, čekajući pomoć i uključivanje Armenije u sukob. Budući da se to nije dogodilo, sukob je vrlo brzo završio kapitulacijom snaga Gorskog Karabaha i egzodusom cjelokupnog armenskog stanovništva iz ove regije. Zbog toga, Vlada je već 28. septembra 2023. godine objavila plan da se Gorski Karabah rasformira i prestane postojati do kraja 2023. godine. Time je i završen projekat nezavisnosti Gorskog Karabaha, ali ne i sukoba Armenije i Azerbejdžana. Ukoričena mržnja između ove dvije susjedne države utjecala je da se otvorenim pitanjima pristupa oprezno i odgovorno te da se izbjegavaju direktni sukobi dviju država. To je utjecalo i da se ne dogodi otvoreni sukob Armenije i Azerbejdžana oko Gorskog Karabaha. Sukob je konačno riješen popuštanjem Armenije koja je odustala od vojne pomoći Gorskom Karabahu u odlučnoj bitci. Ipak, pomogla je stanovništvu ove pokrajine da se evakuira i nastavi živjeti u Armeniji. Primjer Gorskog Karabaha još jednom je pokazao da se etničke zajednice koje u značajnijem broju žive izvan države matičnog naroda, teško mogu organizirati u posebnu političku zajednicu te izgrađivati posebnu državu, bez podrške države matičnog naroda ili neke moćne globalne sile. Vrijeme će pokazati što će gašenje Gorskog Karabaha značiti za buduće odnose Armenije i Azerbejdžana.

KORIŠTENI IZVORI:

Čurčija, S. i Pavič, L. (2022). *The War Between Armenia and Azerbaijan in 2020—Lessons Learned. Strategos*, 6(1), 53-74.

Gessen, M., *Nasilni kraj Nagorno-Karabaha*, <https://pescanik.net/nasilni-kraj-nagorno-karabaha/>

Modebadze, V. (2021). *The escalation of conflict between Armenians and Azerbaijanis and the problems of peaceful resolution of the Nagorno-Karabakh war. Journal of liberty and international affairs*, 6(03), 102-110.

Tatalović, S. (2009.). *Etnički sukobi i globalna sigurnost*, Politička kultura, Zagreb

Notholt, S. (2008). *Fields of Fire: An Atlas of Ethnic Conflict*, BM Atlas, London

RASPEVANI BEOGRAD

**IRENA ŠENTEVSKA,
NEZAVISNA ISTRAŽIVAČICA I TEORETIČARKA MEDIJA**

Organizatori konferencije u Zagrebu pokazali su svest o tome da se masovna kultura ne može isključivati iz opšte slike o srpsko-hrvatskim odnosima. Sviđalo se to nama ili ne, turbo-folk je veoma važna komponenta ove dinamične i promenljive slike, a Ceca je njena personifikacija

RAZGOVARAO: Željko Luketić

FOTOGRAFIRALA PORTRET: Milena Arsenić Petrović

Na nedavno održanom međunarodnom skupu "Devedesete: Srbi i Hrvati u regionalnom i globalnom kontekstu", u organizaciji Arhiva Srba u Hrvatskoj, časopisa za srpske i hrvatske teme „Tragovi“ i u partnerstvu s Institutom društvenih nauka iz Beograda, gostovala je i Irena Šentevska, nezavisna istraživačica i teoretičarka medija. Prilika nije mogla biti bolja, ne samo za temu predavanja „Ceca *ante portas*: turbo-folk u srpsko-hrvatskim odnosima od devedesetih naovamo“, nego i netom objavljenu knjigu „Raspevani Beograd: urbani identitet i muzički video“ (Clio, Beograd, 2023.) čija je ovo svojevrsna najava. Knjiga Irene Šentevske, koja razmatra na koji način Beograd u tri tranzicijska desetljeća od 1980. do 2010. konstruira svoj urbani identitet kroz polemike o popularnoj glazbi i kroz medijsku formu muzičkog videa, već je predstavljena u Puli i Rijeci, a još obimnije i u Beogradu, u Kulturnom centru GRAD. Za tu je priliku autorica pripremila i posebnu playlistu, ugodila Borisa Miljkovića, Milenu Dragičević Šešić i Ivanu Spasić, te govorila o radu na knjizi koja je u svojoj prvoj inkarnaciji bila njezin doktorat na Grupi za teoriju umetnosti i medija Univerziteta umetnosti u Beogradu.

Ovo izdanje proširuje to istraživanje iz konteksta znanstvenog rada u štivo za širu publiku, na obimnih 700 stranica i gotovo 5.000 pregledanih spotova, sa iscrpnim uvidima i zaključcima o temama o kojima mnogi misle da sve znaju, no dovoljno je proći kroz indeks pojmova i imena da se i ta zabluda sruši. Šentevska je na akademskoj sceni već godinama poznato lice, njezina radoznalost i predanost istraživanju posebno zapanjuju jer ona nastupa iz kruga nezavisnih autorica koje nemaju afilijaciju i komotnu poziciju na dobro plaćenim pozicijama, a sama će reći, takva je moguće i ograničava-

juća pozicija niti ne zanima. Stručne radove do sada je objavljivala za vodeće akademske izdavače kakvi su Routledge, Palgrave, Peter Lang, De Gruyter, Berghahn Books, Bloomsbury Academic, Indiana University Press i mnogi drugi. Autorica je i knjige «The Swinging 90s: Pozorište i društvena realnost Srbije u 29 slika» (Orion Art, Beograd, 2016). U Zagrebu je sekciju konferencije naslovljenu „Jezik i kultura u devedesetima“, na poziv Dejana Jovića, a nakon izlaganja Milorada Pupovca i Dušan Marinkovića, začinila promišljanjima o ikoni turbo-folka devedesetih.

Upravo ste gostovali na konferenciji "Devedesete: Srbi i Hrvati u regionalnom i globalnom kontekstu". Imali ste predavanje koje je na neki način i mali uvod u vašu novu knjigu „Raspevani Beograd“, koja govori o konstrukciji urbanih identiteta kroz muzički video i glazbu. Kako se Ceca snašla u obilju političkih i povijesnih tema?

Irena Šentevska: Moram da priznam da me je poziv na konferenciju pomalo iznenadio jer je moj prilog "Ceca *ante portas*: turbo-folk u srpsko-hrvatskim odnosima od devedesetih naovamo" i meni samoj delovao kao nešto što se ne uklapa u njen tematski fokus. Gotovo sam se navikla da teme iz popularne kulture i medija, izuzev onih striktno informativnih, ne ulaze u korpus "ozbiljnih" i "važnih" tema o kojima se govori na sličnim konferencijama. Masovna kultura obično je ili predmet zasebnih konferencija na kojima se okupljaju ljudi specijalizovani za njeno proučavanje ili se sporadično "provlači" na konferencijama iz oblasti političkih nauka. Na njima se, međutim, uglavnom razmatra njen uticaj na biračko telo, odnosno procenjuje njena

upotrebljivost u političke svrhe. U tom smislu, organizatori konferencije u Zagrebu pokazali su svest o tome da se masovna kultura ne može isključivati iz opšte slike o srpsko-hrvatskim odnosima. Sviđalo se to nama ili ne, turbo-folk je veoma važna komponenta ove dinamične i promenljive slike, a Ceca je takoreći njena personifikacija. Moja nova knjiga fokusirana je na kontekst Beograda i Srbije, ali u njoj postoji opširno poglavlje "Trideset šest nijansi ružičaste ili kako definisati turbo-folk" na najmanje 36 načina u kojem sam izložila različite, često oprečne, interpretacije turbo-folka i u kojem se našlo dovoljno materijala i za ovu konferenciju.

Uvođenje pop kulture u ovakve simpozije nije novitet na inozemnim konferencijama. Koliko je ovdje u regiji, pop kultura i njezino istraživanje postala dobrodošla gošća u raspravama o „važnim temama“. Možemo li uopće u kontekstu znanosti govoriti o postojanju važnih tema ili, kako se ovdje kaže, „netema“, odnosno je li došlo to vrijeme u kojem sve one postaju ravnopravne?

Irena Šentevska: Došlo je vreme u kojem se i u intelektualnim poslovima sve kvantifikuje i odmerava novcem. O ravnopravnosti ili neravnopravnosti bilo koje oblasti proučavanja, pa i pop kulture, može se govoriti ako se proceni njen udeo u budžetima za naučna istraživanja, specijalizovane publikacije, organizaciju konferencija, nagrade, stipendije, katedre na univerzitetima i svu prateću infrastrukturu za akademski život. U tom smislu rekla bih da je kao oblast proučavanja pop kultura u našoj regiji izrazito neravnopravna. To je slučaj diljem post-socijalističke Evrope, a razlozi za to teme su zasebnih konferencija. Pop kulturi je u našim društvima naprosto dodeljena uloga "sive zone" proizvodnje znanja, tačnije potrošne robe i poligona za medijsku i političku manipulaciju.

Koliko je za te stare navade istraživača, komentatora, ali i glazbenika, tradicionalna podjela na visoku i nisku kulturu zapravo nanijela štete kompletnom istraživanju povijesti? Izvodi li se iz nje i ta nesretna podjela „urbano“ i „neurbano“, a sve zajedno moguće krije strah od „drugog“ i „drugačijeg“?

Irena Šentevska: Istorijska nauka je i na našim prostorima savladala predrasude o "visokom" i "niskom" u kulturi i osvestila potrebu bavljenja istorijom svakodnevice u koju svakako spada i kulturna potrošnja. U tome su joj pomogli i domaći sociolozi kulture koji već odavno ispituju kako ove podele zapravo funkcionišu – ili tačnije, ne funkcionišu – u domaćem kontekstu. Podele na "visoku" i "nisku" kulturu, koje se povezuju i sa podelama na "urbanu" i "nedovoljno urbanu" kulturu time su odavno prešle u domen "vjerovanja i praznovjerica", kako je to lepo sročila hrvatska etnološkinja Ines Prica. Iako mi etnologija nije struka rekla bih da u korenu svih "vjerovanja i praznovjerica" leži zazor prema drugom i drugačijem.

Istraživali ste veliki broj spotova, gotovo 5000, i to putem dostupnih medija kakav je YouTube. Na njemu su spotovi proizvoljno postavljeni i nesistematizirani, podložni brisanju i različitim reakcijama uslijed kršenja autorskih prava. Jeste li kucali na vrata RTS-a i drugih televizijskih i medijskih arhiva?

Irena Šentevska: Najpre da pojasnim zašto sam se uopšte bavila gledanjem muzičkih spotova. Kao teoretičarka vizuelne kulture, a i ranije kao

kustoskinja, bila sam zainteresovana za odnos teksta i slike, za prevođenje slika u tekst. U slučaju knjige 'Raspevani Beograd' zanimalo me je kako se urbani identitet konstruiše, s jedne strane, kroz diskurse i narative podela oko "urbane" i "neurbane" popularne muzike, a sa druge strane, kroz vizuelnu formu muzičkog spota koji je, sam po sebi, složena muzičko-vizuelna medijska forma koja je kanonizovana upravo u domenu popularne kulture. YouTube mi je omogućio da radim sa "velikom uzorkom" i razmatram dovoljno veliki broj primera, tako da mi pomoć medijskih arhiva nije bila potrebna. Ja sam se u ovoj knjizi bavila načinom na koji se Beograd u tri tranzicijske decenije 1980. do 2010. transformiše "iza leđa" muzičkih izvođača svih mogućih žanrova, kako se menja ne samo slika grada, već i konvencije predstavljanja grada u muzičkim spotovima. Kao rezultat toga nastao je svojevrsni "putopis" kroz medijski pejzaž Beograda koji je upravo u tom periodu doživljavao najdrastičnije transformacije političkog, ekonomskog i kulturnog sistema. Ne sporim, doduše, da i transformacije Beograda kojima sada svedočimo nisu "drastične".

Knjiga je fokusirana na kontekst Beograda i Srbije, ali u njoj postoji opširno poglavlje "Trideset šest nijansi ružičaste ili kako definisati turbo-folk" na najmanje 36 načina u kojem sam izložila različite, često oprečne, interpretacije turbo-folka

Zato knjiga 'Raspevani Beograd' nije antologija najboljih, najlepših i najuspešnijih spotova snimljenih u Beogradu u ovom periodu. Mene je zanimalo nešto drugo. Uvodno poglavlje o opštem razvoju muzičkog videa kao medijske forme i o istoriji muzičkog videa na našim prostorima odgovor je na nedostatak literature koja pokriva ove teme na srpskom jeziku. Nisam se ni prva ni jedina u Srbiji bavila muzičkim videom, i 'Raspevani Beograd' doživljavam kao poziv kolegama da se ozbiljnije bave "minorim" medijskim formama. Sada postoje mnoge novije i popularnije medijske forme koje reflektuju vreme u kojem živimo i o kojima se mogu pisati ozbiljne studije. Način na koji su one napisane i promovisane određuje koliko će i kako biti čitane. U tom smislu, nadam se da će 'Raspevani Beograd' isprovocirati nekoga da napiše obimniju i detaljniju istoriju muzičkog videa na našim prostorima, motivisati nekog drugog da sastavlja antologije najboljih, najlepših, najuspešnijih i umetnički najvrednijih spotova, i podstaći medijske arhive, kojima je to posao, da se pozabave vrednovanjem, arhiviranjem, restauracijom i čuvanjem muzičkih spotova za buduća pokoljenja.

Koliko i kojim situacijama video-spot nadržava svoju poziciju namjenskog, propagandnog muzičkog filma u kredibilan umjetnički sa-

držaj? Da li ste ga tretirali kao dokument vremena ili ste već u analizi imali ideju o tome da su neki od tih dokumenata drugačiji, nerutinski i traže možda dodatnu analizu?

Irena Šentevska: Muzički video je medijska forma koja obitava u zoni preklapanja muzičke i reklamne industrije i kao takva se obično i tretira. Status umetničkog dela video-spotu dodeljuje se u izuzetnim uslovima, u pokušajima da se muzički video valorizuje i promovise kroz institucije "sveta umetnosti" kakve su festivali umetničkog filma ili prestižni svetski muzeji i galerije, npr. MoMA, Deutsches Filmmuseum, ZKM... Vodeći reditelji muzičkih spotova uveliko su se izborili za status značajnih autorskih ličnosti i zvezda muzičke industrije, dobri primeri su Michel Gondry, Spike Jonze, Chris Cunningham... I David Fincher koji je na početku karijere snimao muzičke spotove smatra da zahvaljujući upravo njima igrani filmovi nikada nisu bolje izgledali. Sve je to super, ali ja sam u 'Raspevanom Beogradu' definitivno pristupala muzičkim spotovima kao "dokumentu vremena", a ne kao umetničkim delima. Trudila sam se da im u svakom slučaju pristupam s podjednakom pažnjom. U knjizi se, naravno, ne pominju sva 4733 spota koje sam odgledala, već izbor onih koji su bili najkarakterističniji i najzanimljiviji za analizu. Jako sam se trudila da moj privatni muzički ukus ne utiče ni na koji segment te analize, jer se upravo zalažem za eliminisanje nadmenosti i omalovažavanja "tuđe" muzike iz studija medija i akademskog diskursa uopšte.

Jako sam se trudila da moj privatni muzički ukus ne utiče ni na koji segment analize, jer se upravo zalažem za eliminisanje nadmenosti i omalovažavanja "tuđe" muzike iz studija medija i akademskog diskursa uopšte

Može li se razvoj video-spotova u regiji, posebno Beogradu, vezati i uz razvoj medija? Što je ona primarna informacija koju ste tražili u spotu: identitet, reprezentaciju, manifestaciju u ambijentima, način ponašanja...?

Irena Šentevska: Svaka medijska forma je pod neposrednim uticajem dinamike razvoja drugih medijskih formi u svom "okruženju", ali i pod uticajem globalnih trendova u medijskoj industriji. Na razvoj muzičkog videa na našim prostorima najneposrednije je uticao medijski sistem socijalističke Jugoslavije, zatim razvoj tržišta video-rikordera i VHS kasete, deregulacija medija u devedesetim godinama, internet, YouTube... Neki reditelji su se u svim tim transformacijama dobro snašli, neki ne. U spotovima nisam tragala za njihovim autorskim rukopisom, zapravo sam vrlo retko isticala i njihov identitet, nisu me zanimala njihove intencije ni koncepti... Ovdje je "pod reflektorima" bio isključivo Beograd – način na koji se u spotovima koji pripadaju

različitim muzičkim žanrovima prikazuju njegova prepoznatljiva obeležja, urbani ambijenti, pojedinačne građevine, prepoznatljivi enterijeri, spomenici, urbani mobilijar, čak i vozila gradskog saobraćaja... Uočila sam određene konvencije, stvari koje se svesno ili nesvesno ponavljaju i koje mogu da nas podstaknu na razmišljanje zašto se stvari prikazuju na određeni način, a ne na neki drugi. I šta nam te konvencije predstavljanja govore o stanju stvari na terenu realnih društvenih promena.

Zašto ste odabrali baš spot kao nositelja reprezentacije i koliko ste generacijski bili skloni baš tom odabiru?

Irena Šentevska: Moram priznati da sam bila podstaknuta i generacijskim iskustvom nekoga ko je odrastao u okruženju potpune apstinencije od "seljačke" muzike, u kome se borba za individualnu slobodu i glas tako čvrsto vezivala uz privrženost određenim muzičkim žanrovima i s njima povezanim društvenim vrednostima. Upravo u periodu o kome govorim u knjizi i koji sam u celosti odživela u Beogradu došlo je do spektakularnih preokreta i promena u ovom domenu. Generacije koje se sada formiraju, svoje vrednosti ili njihovo odsustvo konceptualizuju kroz muziku na potpuno drugačijim osnovama. Upravo ovaj spektakl preokretanja društvenih vrednosti i muzičkog ukusa koji ga je pratio prava su tema 'Raspevanog Beograda'. Istina je da posedujem generacijsku fascinaciju muzičkim videom jer sam tokom početaka MTV-a bila devojčica fascinirana tom novom medijskom formom. Formula glasi: konstruisanje identiteta kroz sporove oko muzike, plus transformacija slike grada kao slika transformacije društva, jednako je – muzički video.

Rambo Amadeus / Rano za početak, prekasno za kraj

Na nedavnom gostovanju na Radio Beogradu 2 rekli ste: „Nisam uživala, knjige se ne pišu zbog uživanja“. Zašto se pišu knjige i što vas onda kao krajnji cilj navede da se podvrgnete „neuživanju“?

Irena Šentevska: Pitanje se odnosilo na uživanje u gledanju spotova. Ne, priznajem da u gledanju spotova nisam baš mnogo uživala iz prostog razloga što u najvećem broju slučajeva to nije bila muzika koju bih slušala privatno. Neki su me izvođači zabavili, ali njihov procenat je mali. Voditeljci programa sam u stvari htela da kažem da postoje mnogo bolji načini da se čovek zabavi nego da piše knjigu. Prava je istina da sam uživala u onom drugom delu rada na knjizi – dok sam čitala literaturu i izvore. Tu je bilo zaista urnebesno zabavnog materijala i to njegovo svojstvo trudila sam se da prenese čitaocima na najbolji mogući način. Drugim rečima, zahvaljujući izvorima koje sam koristila knjiga je, istovremeno, i jako ozbiljna i jako zabavna. U 'Raspevanom Beogradu' sam želela da pokažem da je i to moguće. Na kraju krajeva, ovo je knjiga o Beogradu koji peva od muke.

Ovdje svakako moramo spomenuti da ste, često se naglašava, nezavisna autorica, istraživačica i teoretičarka medija. Kako je to u današnje vrijeme skupo plaćenih obrazovanja na svjetskim sveučilištima biti slobodna i bez afilijacije? Je li taj poziv danas kandidat za kategoriju „prekarni rad“?

Irena Šentevska: Da se bavim nekom drugom oblašću, koja ima neko drugačije mesto u društvu a ne ono koje sam prethodno opisala, verovatno bih se opredelila za neki drugačiji *modus operandi*. Imala sam prilike da radim u privatnom preduzeću, nevladinoj organizaciji, državnom muzeju i univerzitetu, ali je stanje na terenu takvo da mi ni jedna od tih opcija nije obezbedila bolje uslove za rad i profesionalni razvoj. "Prekarijat" smatram avangardom novih odnosa na tržištu rada. Vreme će pokazati da su nezavisni profesionalci, oni koji mogu da obavljaju svoju delatnost mimo institucija i

privrednih subjekata, bolje opremljeni za preživljavanje u uslovima u kojima i institucije i privredni subjekti nude samo privid sigurnosti i manevarskog prostora za profesionalni razvoj. Da ne govorim o devalvaciji vrednosti skupo obrazovanja na svetskim univerzitetima i svim pratećim pojavama komercijalizacije i neoliberalizacije visokog školstva...

Znamo vas i po prethodnoj knjizi koja se bavila kazalištem; prije toga i bavljenje arhitekturom, prevodjenjem sa stranih jezika, filmom, a danas ste u interdisciplinarnom području koje je čini se, spojilo sve. Ova knjiga zapravo je jedan od prvih doktorata s tog interdisciplinarnog područja izučavanja teorije umjetnosti, medija, a sada i glazbe, sociologije, kulturologije....

Irena Šentevska: Nisam preterano ponosna na to što su obe moje objavljene knjige nekada bile školski radovi. 'The Swinging 90s: pozorište i društvena realnost Srbije u 29 slika' bio je magistarski rad, 'Raspevani Beograd' je doktorat, ali one bar svedoče o tome da sam svoje obrazovanje shvatala ozbiljno. U svoju odbranu mogu da kažem da trenutno radim na dve nove knjige koje nisu deo mog formalnog školovanja. Šalu na stranu, ja i formalno pripadam prvoj generaciji doktoranata na interdisciplinarnim studijama Univerziteta umetnosti u Beogradu. Moja interesovanja su uvek bila raznovrsna, ali rekla bih, povezana i koherentna. Mislim da 'Raspevani Beograd' to demonstrira na jedan nepretenciozan način.

Javnosti su, naravno, najzanimljivije opreke u identitetima o kojima pišete u knjizi. Odnos „urbane“ rock glazbe, „primitivnog“ turbofolka, „pobunjeničkog“ hip-hopa i drugih. Kolike su te razlike stvarne, a koliko konstruirane, izmišljene? U knjizi upravo dokazujete da i rock može biti nazadan, folk progresivan i napredan, a hip-hop također i jedno i drugo.

Aleksandra Slađana Milošević / *Sexy dama*

Irena Šentevska: U knjizi pokazujem kako se muzici, koja je najapstraktnija, a možda i najslobodnija ljudska delatnost, pripisuju značenja i vrednosti kojima se zatim iscrtavaju nevidljive granice, demarkacije i podele na "nas" i "njih". U ovom slučaju na "nas urbane" koji slušamo finu, urbanu muziku i "njih seljake" koji se osim što slušaju jezivu i preglasnu muziku, bahato ponašaju, razmeću novcem, pljuju po ulici, čupaju cveće oko zgrade, bacaju đubre s prozora, itd. Stereotipi koji se pletu oko određenih muzičkih žanrova mogu da korespondiraju sa realnošću, ali najčešće su samo sredstvo samoafirmacije u društvenim podelama i ratovima "niskog intenziteta". Ovi se često zanemaruju u korist razmatranja "ozbiljnih" sukoba kakva su ratna stanja i politički sukobi, ali su bitan deo naše svakodnevice i, rekla bih, jedna evergrin tema srpske (i ne samo srpske) kulture.

U knjizi pokazujem kako se muzici, koja je najapstraktnija, a možda i najslobodnija ljudska delatnost, pripisuju značenja i vrednosti kojima se zatim iscrtavaju nevidljive granice, demarkacije i podele na "nas" i "njih"

Fenomen turbo-folka već je obrađivalo nekoliko, zanimljivo, ne teoretičara nego teoretičarki, pa tako bilježimo uvide Ivane Kronje o nacionalizmu i regresiji turbo-folka, dok kod Olge Dimitrijević nailazimo na elemente društvenog osnaživanja, posebno LGBTQ kategorija u kontekstu turbo-folka. U koju, uvjetno rečeno „školu“, vi tu spadate?

Irena Šentevska: Ja bih, kao i svaki pretenciozni teoretičar, ne nužno teoretičarka jer se ne bavim teorijom roda, volela da utemeljim zasebnu školu. Mimo fokusa na društvenu podelu "asfalt-blatu", da se pozovem na metaforu srpske sociološkinje Ivane Spasić, u studijama popularne kulture, ova bi se moja škola zalagala za normalizaciju turbo-folka kao predmeta proučavanja. To bi značilo, kako je to iznimno duhovito izrekao Rambo Amadeus u emisiji 'Nedjeljom u dva', da turbo-folk sam po sebi nije ni dobar ni loš, već ga treba proučavati onako kako proučavamo mravojede i druge prirodne pojave. Dakle, bez afektacije, uz utvrđenu naučnu metodologiju i realno poznavanje predmeta proučavanja. U granicama svojih mogućnosti.

Odjeljke knjige, kao i dizajn omota, povezali ste s kolorističkim modelom ružičaste, sive i crne boje. Kako ste došli do njega i proširujete li ta značenja i medijski dalje?

Irena Šentevska: Ta podela na "pink", "crno" i "sivo" poglavlje koju je usvojilo i dizajnersko rešenje Ivana Jocića verovatno je posledica mog arhitektonsko-urbanističkog obrazovanja. Još na fakultetu smo na vežbama iz urbanizma iscrtavali neke "alternativne" mape grada, projektovani i nazivali mesta po Zemunu "trg Ljupke Dimitrovske" ili "cvetna aleja Blikse Bargelda". Pink poglavlje fokusira se na novokomponovanu narodnu muziku i turbo-folk, ali u simbiozi sa dens i pop scenom ta "ružičasta zona" postala je zapravo jedno heterogeno polje muzičkog *mainstreama*, koji se obraća masovnoj publici i snažno oslanja na elemente lokalne, "narodne" muzike. Crno poglavlje obuhvata, uslovno rečeno, rok kulturu – zapravo muzičke žanrove koje smo neposredno uvezli sa Zapada. Ono što povezuje izvođače u "crnoj" zoni je odijum prema "narodnjacima", lokalnim muzičkim uticajima koji kompromituju ideje o tome šta je "pravi" rokenrol ili, kasnije, bilo koji podžanr savremene popularne muzike. "Sivo poglavlje" razmatra hip-hop, koji u hegelijskoj podeli "teza-antiteza-sinteza" posmatram kao zonu sinteze, "pomirenja" ili, makar, miroljubive koegzistencije ružičaste i crne zone.

Hip-hop, iako ne volim da ga slušam, smatram jednim od ključnih feno-

Bebi Dol / Zrno nežnosti

mena za razumevanje savremene globalne medijske kulture, pa i savremenog globalizovanog i stratifikovanog društva. Jedan čuveni nemački profesor mi je, nakon moje prezentacije o srpskom i tursko-nemačkom hip-hopu rekao: "Ja ne znam ništa o hip-hopu". Ja sam mu odgovorila: "Ne brinite profesore, ne znam ni ja". Sivo poglavlje pisano je za ljude koji ne znaju ništa o hip-hopu, ali bi trebalo da znaju. Drugi razlog zbog kojeg je hip-hop dobio zasebno poglavlje jesu posebne konvencije predstavljanja urbanog prostora u hip-hop muzičkom videu. Način na koji se u muzičkim spotovima "reprezentuje geto" odnosno sopstveno životno okruženje, i drugi elementi ikonografije hip-hopa bili su osobito podatni za analizu transformacija, a posebno kriminalizacije tranzicijskog Beograda.

Išli ste u deskriptivan, istraživački opširan pristup s manje teorije. Kako ne prestrašiti publiku i navesti je na čitanje ovako obimnog djela?

Irena Šentevska: Publiku ne bi trebalo da se plaši jer 'Raspevani Beograd' može da se posmatra kao tri i po zasebne i ne preterano opširne knjige. A pritom nisu ni dosadne. Ustanovila sam šest načina na koji knjiga može da se čita: oni koje interesuje samo muzički video mogu da čitaju uvodno poglavlje i poslednji odeljak Pink, Crnog i Sivog poglavlja; moguće je čitati samo Pink, Crno i Sivo poglavlje čak bez analize spotova; moguće je pročitati samo Predgovor i Zaključak ili pročitati celu knjigu što je šesta opcija. U svakoj od tih varijanti dobićete jednu zaokruženu celinu. Ja sam želela da napišem ozbiljno debelu knjigu u inat minimalizmu internetske kulture postova i tvitova koja mi, moram da priznam, nije osobito bliska. A moj pristup teoriji je – 'less is more'. Volim da se oslanjam na primere, opise i "autentična" svedočenja, a na teoriju se pozivam i prema njoj se odnosim pažljivo i odmereno.

Knjiga pokriva razdoblje do 2010. godine. Nekako se nameće pitanje, sprema li se nastavak knjige?

Irena Šentevska: Nisam pisala knjigu da bih se afirmisala kao doživotni ekspert za turbo-folk, neko ko će iz rukava vaditi odgovore na pitanja tipa: zašto srednjoškolci u Beogradu više vole Čolu od Aleksandre Prijović ili zašto Tereza Kesovija ceni Lepu Brenu kao umetnicu, te odgovorima poticati kliktanje na određene medijske sadržaje. Kada sam završila to što sam sebi

zadala u 'Raspevanom Beogradu' prestala sam da gledam muzičke spotove. Smatram da u javnoj sferi treba razdvojiti privatna mišljenja i utiske od rezultata ozbiljnih i sistematskih istraživanja, i toga se pridržavam. Zato me užasavaju društvene mreže i ljudi koji misle "iz rukava". Volela bih da do nastavka knjige dođe, ali da ga napiše neko drugi. Neko ko je danas aktivan konzument i poznavalac kulture o kojoj će sutra pisati. I neko ko poseduje znanje i teorijski aparat neophodan za pisanje ovakvih studija.

Vrlo je emotivna vaša posveta na samom početku knjige Branislavu Nikoliću (1969. – 2018.), ovdje znanom pratitelju pop-kulture, piscu Plastelina i kolekcionar najrjeđih glazbenih informacija. Koliko je on pomogao u pisanju i istraživanju i tko su još ljudi koji su pomagali?

Irena Šentevska: Bane je bio moj partner, prvi i počasni čitalac ove knjige. Napustio nas je na sličan način kao Ante Perković, kojeg smatram našim srodnikom po interesovanjima i načinu na koji je razumeo i interpretirao popkulturene fenomene sa ovih prostora. Za razliku od moje prve knjige koja se bavi pozorištem, temelji na mom višegodišnjem kustoskom radu na Bijenalu scenskog dizajna u Beogradu i plod je saradnje sa velikim brojem kolega i pozorišnih umetnika, 'Raspevani Beograd' je nastao u saradnji između mene, velikog broja neimenovanih bibliotekara i YouTube-a. Zbog toga sam se u knjizi zahvalila samo onima koji će knjigu čitati i voleti.

Kakav je plan promocije knjige i kakve su prve reakcije? „Sieghighly recommended!“ poručuju Laibach na omotu, a Boris Miljković kaže: „Ako bi se neko bavio raznim pomeranjima, pokretima i rezultatima u razvoju i uticaju muzike i videa na sudbinu jedne generacije, morao bi, pre svega, da zna da gleda i – vidi. O tome se ovde radi. Mogao bi, paradoksalno, da bude potpuno gluv. Ova knjiga govori o tome – zato je pročitajte, nije teško.“

Irena Šentevska: Knjiga je do sada promovisana u Puli, Rijeci i Beogradu, neformalno u Zagrebu, a predstoje nam Sarajevo, Ljubljana i, verovatno, opet Zagreb i Skoplje. Preporuke Laibacha, reditelja Borisa Miljkovića i još četvorice eminentnih prijatelja knjige među kojima je i Rambo Amadeus, nalaze se na luksuznijem izdanju koje je trenutno u štampi. Reakcije na knjigu su svakako iznad mojih očekivanja i u jednom se slažem s Borisom Miljkovićem: ova knjiga se aktivno trudi da čitaocu postane prijatelj.

ПРИЧА О ЈЕДНОМ ПРАШЊАВОМ ДОКУМЕНТУ

ИЗВОД ИЗ КЊИГЕ ВЈЕНЧАНИХ

Преда мном је “ИЗВОД из књиге за уписивање ВЕНЧАНИХ српске православне цркве коларићке, храма Св.Петке у Коларићу, општине Војнић, среза Војнић, бановине Савске” као прилог писму којим се мој прадед Милован Кресоевић обраћа Високодостојном Епархијском Црквеном Суду у Плашком са молбом да исти изволи одредити да се између њега и прве му супруге Саве (рођ. Хрстић) поведе бракоразводни поступак

пише: **Жељко Кресоевић**

ИЗВОД ИЗ КЊИГЕ ВЈЕНЧАНИХ

Милован Кресоевић & Сава Хрстић

Слабо се записивало, мало је писаних трагова. Да би се памтило треба мира бити. Треба те ђед у крилу држати и причати. Крајишници ђедове често нису имали прилике упамтити. Прађедово име једва да се знало, чукунђедово ријетко.

Преда мном је “ИЗВОД из књиге за уписивање ВЕНЧАНИХ српске православне цркве коларићке, храма Св.Петке у Коларићу, општине Војнић, среза Војнић, бановине Савске.” Овај Извод из књиге вјенчаних је прилог писму којим се мој прадед Милован Кресоевић обраћа Високодостојном Епархијском Црквеном Суду у Плашком. Овом Суду се обраћа са молбом да исти изволи одредити да се између њега и прве му супруге Саве (рођ. Хрстић) поведе бракоразводни поступак.

Данас нама овакав један документ много говори, а мени много значи. Мој прађед Милован Кресоевић, рођен је 2. новембра 1894.

године на Коларићу. Ђаћа му је био Симо Кресоевић звани “Шимун”, адреса Коларић бр. 43. Мати му је Мила. Овдје јој не пише дјевојачко презиме, али знам из приче да је била поријеклом из Кнежевића из Војишнице. За обадвоје родитеља се наводи да су земљорадници, ист. прав. (источно-православне) вјере, Срби.

Прадед Милован се на Коларићу 04. фебруара 1913. године у цркви Свете Петке вјенчао са Хрстић Савом, рођеном 1889. године, у Лоскуњи кб.б, од оца Теодора и мајке Миле. За све се наводи да су земљорадници, источно-православне вјере, Срби.

У рубрици “Презиме и име, занимање, вероисповест и место становања сведока (кума и старог свата)” стоји да им је кум на вјенчању био Ђуро Вукобратовић, земљорадник из Купленског и Игњатије Кресоевић земљорадник из Коларића. Вјенчање је обавио Душан Малобабић, парох коларићки.

Он својом руком попуњава 26 година касније, тј. 03. фебруара 1939. године и овај Извод из књиге вјенчаних, заведен под рб. 38. Овјерава га печатом Српске Православне Парохије Коларићке.

Књига В
Страна књиге 19. и 20
Текући број 4

ИЗВОД

из књиге за уписивање ВЕНЧАНИХ српске православне цркве Колар
митке храма св. Петке у Коларифу
ојштини Војнић среза Војнић бановине Савска

1. Презиме, име и за- лична и место ста- новања, вера и народност	а) жениха б) невесте	Милован Кресојевић, Јамско, кбр. 43 Колариф, Србија Сава Петковић, Војнић, кбр 6. Војнић, Србија
2. Презиме, име, за- лична и место ста- новања родите- ла венчаних	а) жениха б) невесте	Симо и Мила Кресојевић, Јамско; кбр 43 Колариф Петар и Мила Петковић, Војнић; кбр 6. Војнића.
3. Година, месец, дан и место рођења венчаних	а) жениха б) невесте	1894. новембар 2. Колариф 1889. јануар 6. Војнића.
4. У који брак ступају	а) жених б) невеста	у сват 4. сват
5. Кога су дана испитани и оглашени		7. 7. 1913. 21. 12. 1913.
6. Година, месец и дан венчања		1913. фебруар 4.
7. Место и храм где је венчање извршено		Колариф; св. Петка.
8. Презиме и име свештеника који је венчање извршио		Јушан Малобабић, парох.
9. Презиме, име, занимање, веро- исповест и место становања све- дока (кућа и старог свата)		Јушан Малобабић, Јамско, манастир Петковић и Петковић, Војнић, Војнић, Јамско, манастир, Колариф
10. Да ли су ова брачници имали потребу разрешења од оглашења или друге сметње и јесу ли раз- решени		/
11. ПРИМЕДБА		/

Да је овај извод из књиге за уписивање венчаних цркве Колар
митке храма св. Петке у свему веран својем оригиналу
оверавам својим поштомом и црквеним печатом.

Бр. 39
3. фебруара 1913
у Коларифу

Парох
храма Колариф
Српског
Јушан М. Малобабић

Цена 1 ковалу 500 ден.
Изадат у рустурској књижарници од стране издавачког завода за издавање књига и списа у Београду и у свим градовима и селима где се налази ова издавачка кућа.

Mile Kresovich

у Старој Градишци. Композиција се зауставила на жељезничком мосту на Сави у Сиску. Одатле су старији бацани у ријеку Саву, набујалу од пролетних киша. Тако су своје животе окончали Симо и Сава.

Протојереј Душан Малобабић, родио се 1866. године у Плашком (потиче из свештеничке породице). Свршио је гимназију у Карловцу 1885. године, богословију у Сремским Карловцима. Рукоположио га је Епископ Теофан Живковић у Плашком 1890. године. Прото Душан је средином јула 1941. године ухапшен са свештеницима који ће 29. јула 1941. године бити поклани у Ивановић јарку са 450 осталих: Петром Нинковићем (Војнић), Милом Пеурачом (Г. Будачки), Душаном Шушњарем (Дуњак) и Милом Докмановићем (Перјасица). Као старији од њих и изнемогао, након батинања и мучења пуштен је кући.

Неколико дана касније, ујутро рано упале су усташе у његов стан, извели га и заклали га крај локве преко пута поповог стана. Вратили су се у кућу, извели попадију Милеву и служавку Анђелију Кресојевић, те обје заклали недалеко од проте Душана. Тако је живот завршио протојереј Душан Малобабић који је венчао Милована и Саву, те попуњавао овај Извод из књиге вјенчаних.

Кад приђете рушевинама Свете Петке на Коларифу, тамо гдје црква из равног дијела прелази уз апстиду иако зарасла у траву, видјет ћете бетонску надгробну плочу покривену маховином са именом мученика, проте Душана Малобабића.

Црква Свете Петке на Коларифу у којој су Милован Кресојевић и Сава Хрстић вјенчани изграђена је 1804. године, под владарем Фрањом II., Митрополитом Стратимировићем и Епископом Јовановићем. Темпло јој је сликано 1821. године. Била је то једна лијепа и велика црква.

Усташе су 26. априла 1942. године извршили у овој древној богомољи покољ 107 становника претежно села Коларифа и Куленског и других села па жртве и цркву спалили. Покољ је једино преживјела Милена Вукобратовић (рођ. Кесер) са малом кћерком Драгицом, која се иза рата удала за мога дједа Нинка Кресојевића.

Пред сам крај 1913. године Милован и Сава добит ће сина Нинка (мога ћеда). Слиједеће године Милован одлази у Америку, у Pittsburgh. Није се никад враћао кући. Сава је са сином Нинком остала и даље живјети у Кресојевићима, није се удавала.

У међувремену Милован Кресојевић (Mile Kresovich – прилагодио име и презиме америчким приликама) живио је невјенчано са Љубицом Здјелар, родом из Кестеновца. Са њом је стекао синове Стевана (1923) и Георга (1925). Из разлога да се са Љубицом може вјенчати, Милован Кресојевић 1939. тражи покретање бракоразводног поступка.

За вријеме трајања Другог свјетског рата цивилно становништво на Кордуну посебно је тешко страдало. Међу заробљеним након пробоја обруча на Петровој гори нашли су се, уз моју бабу Драгицу (рођ. Хајдин) са четворо дјеце, и стари чукундјед Симо Кресојевић "Шимун" те прабаба Сава, Милованова прва жена. Кад су на Војнић-колодвору 17. маја 1942. године трпани у сточне вагоне баба је са четворо дјеце (Даница 1931, Михаило 1933, Милош 1935 и Милка 1939.)...

Кући се једино од дјеце вратио мој отац Михаило. Баба Драгица је скончала у Leirzigu као логорашица, претходно одвојена од дјеце у логору Стара Градишка. Била је са дјецом у предњем дијелу транспорта. Шимун и Сава су били у задњем дијелу. Влаком су превожени за логор

МАЛЕ ТАЈНЕ И ВЕЛИКЕ БРИГЕ ВЕЛИКАНА НАШЕ ПРОШЛОСТИ

ИЗ СРПСКОГ ГНИЈЕЗДА У ХРВАТСКО ЈАТО

Милетићева припадност хрватском културном простору је неупитна, али његово декларативно национално опредељење као Хрвата и политички ангажман на изразито националистичком програму изазива чуђење уз питање како је до тога уопће дошло

пише: **Бранко Крњић**

У непресушну тему српско–хрватских односа свакако спада и питање конвертита тј. зашто, како и под којим увјетима је нетко пристао на промјену вјерског и националног идентитета. Ова друштвена појава као феномен за неку другу средину не представља нешто са чим би се друштво или наука требали посебно бавити, пошто се код њих углавном усталило мишљење да је то питање које дубоко задире у људска права и слободе, интиму човјека те представља у крајњем случају лични избор и ствар сваког појединца понаособ. Код нас оно пак већ два вијека представља врло важно питање које се уздиже на мјесто од посебног па чак и националног значаја и управо зато често изазива тешке полемике и сукобе. На ову тему је досад писано доста и опширно са различитих позиција и намјера, изнесеним бројним тезама, праћено непознавањем материје, неразумијевањем времена, историјских догађаја и чињеница. Врло често се отворено исказује неодобравање и осуда појединаца, те се доносе проблематични закључци. Све ово, рекао бих, без сасвим јасног, утемељеног, објективног погледа и закључка. Може се рећи, као што претходно написах, да ова ствар ипак најчешће сувише личи на нешто сасвим интимно и тиме је обавијена недокучивим тајнама о којима ми најчешће само спекулишемо. Стога ја нећу на овом, релативно познатом, примјеру понудити неки одговор или закључак, још мање судити, већ само указати на неке мање познате и непознате чињенице и сву комплексност овог питања.

Стјепан пл. Милетић у хрватској енциклопедистици представљен је као изузетно значајна личност у хрватској култури с краја деветнаестог вијека и почетка двадесетог. Његова припадност културном простору, који се назива хрватски, у саставу тадашње државе Аустро–Угарске, неупитан је, али његово декларативно национално опредељење као Хрвата и његов политички ангажман на изразито националистичком (лесном) програму изазива чуђење и знатижељу, уз питање од куда то и како је до тога уопће дошло. На први поглед рекло би се, ништа чудно за то доба. Многи су етнички Срби у то вријеме здушно помагали чисто хрватске политичке програме, притом мијењали вјеру и на крају и националност. Међутим, у случају Стјепана пл. Милетића ради се о специфичностима које су изнад опће познатих. Наиме, он је потомак по очевој и по мајчиној породици из средина које представљају елиту српског народа тог доба и заузимају значајно мјесто у историји Срба у Војној крајини и Хрватској, па чак и много шире. У већини објављених биографија или других радова о њему ова чињеница се прешућује или само узгред спомиње и тако слика о његовој породици и поријеклу постаје искривљена или небитна. Свјесно избегавање спомена на нешто што је врло важно у одрастању, формирању свијести и личности те његове каријере није само везано за њега, већ и за целокупно познавање и тумачење наше прошлости.

Стјепан је рођен 24.3.1868. у Загребу од оца Стефана ц.кр. мајора у пензији и мајке Марије рођене Поповић. Родитељи су у вријеме његова рођења били у озбиљним годинама па је мајка умрла већ 1873. а отац убрзо иза ње 1876. године. Тако је Стјепан са само осам година остао сироче. Бригу о њему преузео је Адолф Мошински, који је преко жене био у родбинској вези са Милетићима тј. Стјепаном. Јасно је да због тако раног губитка родитеља није имао директна сазнања о својим ближњим, већ је то добио касније посредним путем. Његов отац Стефан је био син крајишког пуковника Гаврила (Габријела) Милетића из Петриње (по непровјереним подацима рођен је у Смртићу код Нове Градишке) који је направио завидну војничку каријеру од обичног војника до пуковника и команданта 7. Граничарске прешадијске пуковније (Бродске) са командом у Винковцима. Краљ Фрањо I додијелио му је 3.10.1817. у Бечу „за ревносну службу и војне заслуге у борби за државу у раздобљу 1780. до 1785“ племство, титулу Едлер и грб, које је затим са кољена на кољено наслијеђивано. Дobar дио своје каријере служио је у Петрињи, гдје је упознао старију кћерку Ану свог потчињеног официра капетана Стефана (Стевана) Шупљикаца коју је потом и запросио. У чину мајора 1803. године вјенчао се са Аном Шупљикац у Српској православној цркви Св. Спиридона Чудотворца у Петрињи.

Анин отац Стефан спадао је у ред одличних и угледних официра у пуку и граду. Углавном је служио у Другом банском пуку (11.

Граничарска пјешадијска регимента) у Петрињи, осим једно краће вријеме за трајања Наполеонове Илирије. Пензионисан је у чину мајора (24.10.1810). Након тога имао је част да буде командант грађанске милиције. За војничке заслуге, заједно са братом Дамјаном, такођер официром, добио је угарско племство (29.07.1808) и право на грб и предикат "од Витеза". Од 1815. добили су право ношења титуле и у њемачким насљедним земљама. Уживао је велики углед у српској заједници у граду па је тако као млад капетан испред пука биран за делегата на чувени народно-црквени сабор у Темишвару (1790). Активан је у друштвеном и културном животу средине са бројним познанствима међу којима је свакако најинтересантније оно са Доситејем Обрадовићем. У браку са Јованом (Јоком) Стричевић, Стефан је имао двије кћери, наведену Ану и Софију, те сина Стефана (Стевана) потоњег славног војсковођу који ће бурне 1848. у Сремским Карловцима на Мајској скупштини бити изабран за првог српског војводу и команданта војске у тек проглашеној Српској Војводини. Стефан (старији) умро је у Петрињи и сахрањен на православном гробљу Св. Никола (1825).

Гаврило и Ана у свом релативно кратком браку добили су два сина Стефана (р.1805) и Александра. По традицији обојица су постали крајишки официри. Гаврило се након одласка у пензију (1812) из Винковаца вратио у круг своје породице у Петрињу гдје као пуковник ужива све почести и висок углед. Умро је 23.04.1822. и сахрањен на гробљу Св. Никола у гробницу Шупљикаца. Млађи син Александар (Алекс) војничку каријеру започиње у родној Петрињи (1837) као кадет и напредује до потпоручника (1842) и ађутанта у банској бригади. Нажалост, умро је врло млад и сахрањен на гробљу Св. Никола уз оца и дједа (1844).

Стефан војничку каријеру започиње као кадет 1825. у Другој банској пуковници у Петрињи. У чин заставника унапређен је 1829. убрзо у натпоручника (1832) и капетан-лајтнанта (1838). Годину касније прекомандован је у 30. Линијски пјешадијски пук (Галиција) гдје је унапређен у капетана (1840) и мајора. Након рата 1848-1849. одлази у пензију релативно рано. Није познато да ли је разлог томе рањавање у рату, болест или нешто треће. Одликован је високим ратним орденом Војним крижом за заслуге (1849). Након пензионисања живи у Загребу гдје је и умро (27.05.1876) и сахрањен на гробљу Мирогој.

Мајка Ана још је дуго живјела након смрти мужа Гаврила и сина Александра. Умрла је 1858. у Петрињи и сахрањена на гробљу Св. Никола у заједничку гробницу уз оца, мужа, сина и млађу сестру Софију која се никад није удавала.

Стефан Милетић се жени као пензионисани официр са Маријом Поповић кћерком Анастаса Поповића и Христине (Кристине) Поповић дј. Кузмановић. У браку имају сина јединца Стјепана (Стефана) чије одрастање нажалост нису доживјели. Маријин отац Анастас спада у ред најуспјешнијих и најбогатијих трговаца тог времена у Загребу и Хрватској а такођер и најзначајнију личност у православној заједници града. Рођен је 1784. године у Хрватској Костајници у породици за коју се сматра да је грчког (по некима Цинцарског) поријекла. Међутим, он се као и већина других који су били тог поријекла (или се тако представљали) још зарана сасвим сљубио са српским народом и тако се сматрао и понашао.

Поповићи се на Банији у познатим и доступним списима спомињу врло рано, највише око Костајнице, што указује да су ту могуће живјели и у вријеме Турака или чак раније. Вукостав се као српски кнез спомиње 1699. а кнез Георгије 1750. године, када поклања цркви у Кукурузарима икону Св. Димитрија. Исте године спомиње се и кнез Марко у вези буне у Комоговини. Прије њих, а и касније, Поповићи су углавном свештеници: Иван, Максим, Гаврило, Симон и Јован (1778) који је значајна личност за историју цркве и цијеле костајничке крајине. Поповићи трговци на Банију (Костајницу) долазе у 17. вијеку из Херцеговине, тачније Шума код Дубровника, краја који је традиционално давао врсне трговце. Из Костајнице су отишли у Петрињу, Глину и даље. Неки су промијенили презиме. Пошто су Цинцари овдје стигли након познатих догађаја тек крајем 18. вијека сасвим озбиљно се поставља питање да ли су баш сви успјешни трговци у Крајини Грци-Цинцари? То отвара и питање стварног поријекла Анастаса.

Анастас млад одлази у Загреб да изучава трговачки занат. Радио је код тада већ познатог трговца Марка Кузмановића (вјероватно такођер Банијца) и стекао његову наклоност. Марко је био ожењен за Христину из чувене и богате цинцарске породице Малин. Своју кћерку Марију дао је Анастасу за жену. Анастас је захваљујући овом браку стекао почетни капитал у послу, а касније добио и насљедство. Послове је разграно и стекао огромно богатство. Поред посвећености послу био је посебно друштвено ангажиран, иницијатор свих активности православне заједнице у граду и њене борбе за слободу дјеловања и равноправност са већинском римокатоличком црквом. Заједно са најнапреднијим људима тог доба основао је Прву хрватску штедионицу (1846) и био први председник њена Управног одбора.

Упамћен је по свом говору на том истом одбору (1848) који је одржао на „народном“ (српском) језику и тиме из пословне комуникације потиснуо обавезни њемачки. Такођер је учествовао у оснивању Трговачко–господарске коморе гдје ће бити дугогодишњи председник. Био је посебно активан члан Илирског покрета и Матице илирске. Као дугогодишњи председник српске православне црквене општине био је главни иницијатор и спонзор изградње новог православног храма Св. Преображења Господњег у самом центру Загреба (1866). Умро је 30.3.1872. и сахрањен на православном гробљу на Пантовчаку.

Као што је наведено малодобног Стјепана узела је на бригу породица Адолфа Мошинског поријеклом из Пољске. Он је био ожењен Јустином (Јудитом) дј. Шупљикац, кћерком Јована пл. Шупљикаца, ц.кр. комесара (надинтенданта) и Катарине дј. Малин. Јован је био угледни дугогодишњи грађанин Загреба, до пензије на високим управним дужностима у војсци. Познат је по родољубљу још из школских дана у Бечу гдје је био оснивач и члан националних друштава. По традицији у породици определијели се за војнички позив и радио у војном комесаријату у Загребу. Када је основана Српска Војводина (1848), на приједлог њена водства, постављен је уз дозволу краља за њеног првог министра финансија а поред тога повјерена му је посебна мисија у Бечу на двору. Тако је дио те славне српске историје подијелио заједно са братом од стрица, војводом Стефаном. Племство и предикат “од Витеза” наслиједио је од оца Дамјана, крајишког мајора, и носио га је уз презиме. Имао је браћу Павла и Николу, такођер крајишке офицере и сестру Ану. Његова друга кћи Јелисавета удала се у Београд за Димитрија Миту Миланковића пуковника српске војске и једно вријеме начелника генералштаба. По родбинској линији Јован је Стефану Милетићу био ујак а његова кћи Јустина сестра (треће кољено). То је био разлог што је она примила малог Стјепана на издржавање. Такођер је важно за истаћи да је њена мајка Катарина била кћи Наума Малина, богатог загребачког трговца поријеклом Цинцара. Тако је по тој линији била и у сродству са Маријом, Стефановом женом. На основу само ових штурих историјских података може се закључити да су поменуте породице женидбеним и родбинским везама представљале јак савез који је у датом друштву и времену имао не само висок углед већ и огромну моћ и утјецај у сваком погледу.

За претпоставити је да је све ове податке а вјероватно и подробније Стјепан сазнао већ у најранијој младости. Какав је осјећај када одрастеш и суочиш се са толиком количином историје у властитој породици а коју притом ниси имао прилику бар мало лично упознати? Сигурно је, прије свега, био поносан на славну војничку и ратничку прошлост мушких предака, као и на бројне титуле и части које су они носили. За учмалу пургерску средину у којој је растао то је представљало право благо. Али изгледа да је оно насљеђе другог дијела породице, са мајчине стране, ипак било интересантније, пошто ће богатство које је добио бити велики замајац и капитал свих његових каснијих подухвата и дјела.

Одрастање у породици Мошински било је у католичком духу с обзиром на Адолфово поријекло и вјеру. Школовање на класичној гимназији дефинитивно га је одвојило од помисли на изградњу војничке каријере. Тако је прекинута вишевековна традиција у

породици Милетић и Шупљикац. На крају, то је био и расанак са њиховим начином живота, вјером и њиховим идејама за које су се залагали са кољена на кољено. У изградњи властитих идеја и ставова помогло је и то што је растао уз тетку Адолфа који је био млад и амбициозан, прогресиван са бројним новим идејама. Напредовао је од градског службеника до начелника града на којој функцији се задржао пуних дванаест година (1892-1904) и стекао епитет једног од најбољих и најзаслужнијих у цијелој историји града. Стекао је и племство. Након Стјепанова одрастања њих двојица ће се наћи на бројним заједничким задацима од којих се посебно истиче изградња (доградња) Хрватског народног казалишта, по многим најљепше зграде у Загребу и подизање споменика пјеснику Петру Прерадовићу, чију је израду и постављање Стјепан лично финансирао.

Милетић је потомак по очевој и по мајчиној породици из средина које представљају елиту српског народа тог доба и заузимају значајно мјесто у историји Срба у Хрватској, па чак и много шире

Избор будућег занимања, након одлуке да прекине студиј права и упише филозофију у Бечу, био је продукт јасне наклоности ка хуманистичким наукама, умјетности и показаном дару за писање. Све остало проистекло касније, углавном је описано и добро познато. Његова основна активност на пољу књижевности, глуме, режије и казалишта, културе укупно, испреплетена је и другим интересима, родољубљем и политиком, помагањем развоја Соколства, помагањем других лица и различитих активности. Све ово му је било могуће захваљујући великом насљеђу (прије свега у некретнинама) које му је, што је и сам истицао, омогућило пуну независност од других и слободу дјеловања. Сматран је за независног интелектуалца, што је у то вријеме било ријетко и сматрано за храбро.

Овдје се неминовно поставља питање о томе да ли се у његовом животу и раду може видјети или наслутити било какав утјецај вриједности на којима су одгајани његови преци. Заједничко им је вредновање државе у којој су живјели коју су цијенили, поштивали и вјерно јој служили. Из тога вјероватно проистиче и његова љубав према прошлости, нарочито њеном митском дијелу у то вријеме врло популарном. Различито је то да његови преци, иако су били под готово сталним притиском и уценама да неће напредовати ако не прихвате промјену вјере, знали одолити тим насртајима и никада нису доводили у питање припадности својој вјери и народу. Бројним другима, њиховим савременицима, то није успјело. Стјепан за разлику од њих није пролазио тај пут. Његову каријеру не прате притисци те

врсте а материјално је сасвим обезбјеђен и није морао страховати за егзистенцију. Његов пут је плод властитог промишљања и избора.

Да је ипак размишљао о својим прецима показује истраживање и писање „Кронике обитељи Милетић“ (1899), посебно рад Енвера Љубовића „Племићка обитељ Милетић и њихови грбови“. У том рукопису, који никада није објављен, Стјепан покушава спојити двије лозе Милетића, оне сењске и његове петрињске. По њему (и Љубовићу) та стара породица Милетић из Сења била је католичка и племићка, досељена из Босне. Преко Оточца у Лици стигли су у Петрињу као крајишки војници. Временска празнина од преко двеста година није за њега запрека да устврди да је он потомак оне Сењске гране. Објављени стари грб Милетића из Сења и онај његове, петрињске лозе, сваком тко нимало није упознат са хералдиком, показује да та два грба немају заједничких елемената. У крајњем случају, треба истаћи да су племства била насљедна и потврђивана, што у случају његова дједа Гаврила није било. Он је први носилац титуле. Грбови су такођер насљеђивани и у крајњем случају само су дјеломично измијењени или допуњавани (дограђивани) од нових носилаца. Оно што је најинтересантније, Стјепан у том раду каже за своје претке у Петрињи „а многи женидбеним везама прелазе на православље“. Управо ова реченица открива зашто је (највјероватније) писан овај рад. Јасан покушај да, у духу политике која у то вријеме покушава свим силама негирати постојање Срба као посебног народа са својом вјером, каже како је, ето, у једној историјској епизоди или инциденту, и његова породица због брака промијенила вјеру. То је у складу са тада насталом синтагмом о Хрватима православне вјере. Да није од таквог врхунског интелектуалца, било би смјешно. Један тако образован човјек морао је знати да су у то вријеме у Крајини били забрањени мјешовити бракови, да се поготово католикиње нису смјеле удавати за православне, прелазити у православље, пошто су одмах биле затваране а младожење протјеривани у Босну. Легитиман је био само прелазак православних у католичку вјеру. То је између осталог био неписани закон за оне православне вјернике који су жељели напредовати у војсци, у виши чин од капетана, или некој другој државној служби. У Стјепаново вријеме управо је био велики прелазак, нарочито градског становништва из православља у католичанство, изазван прије свега све већом мржњом која је била плод теорије о хрватском државотворном народу и праву те негирању Срба као посебног народа у тој држави. Идејни творци, носиоци и пропагатори ових погубних теорија потураних и натураних хрватском народу су тзв. праваши којима је и Стјепан од младости здушно припадао.

Ако је већ желио истражити поријекло своје породице требао је кренути од краја гдје су живјели. По старим записима, Милетићи су на Банији одавно, 1751. у жалби крајишника на поступке официра жали се и Јефрем Милетић из Растовца (Костајница). Када је најављено укидање манастира у Комоговини, угледни Крајишници 1778. пишу молбу карловачком митрополиту да то спријечи, један од потписника је и поп Никола Милетић. Свештеник је био и Милетић Авксентије који се спомиње 1793. на служби у цркви Св. Николе у Растовцу. У вријеме кад је његов дјед Гаврило био мајор у Петрињи, у истом пуку у штабу служи и Василије Милетић рачуновођа-ревизор. У данас

доступним аустријским војним шематизмима (1791-1914) већи број Милетића официра налази се у банским и славонским пуковима, те даље у пуковима на исток (Срем, Банат и Румунија), док сам у мојим истраживањима у личким (Госпић и Оточац) нашао тек једног носиоца тог презимена. Ово истичем из разлога пошто је опће познато да су војници у граничарске пукове регрутовани према мјесту рођења и пребивања. Милетићи су православци који славе више различитих породичних слава (св Игњатије, Јован, Ђурђевдан, Илиндан, Срђевдан, и Николу) што указује да нису сви род али и то да су бројни. У вријеме Војне Крајине велики их је број живио, поред Баније и Славоније, и у Босанској Крајини и сви су Срби православне вјере. То су њихова вјековна станишта и ту је требало тражити своје коријене.

**Поред посвећености послу
Анастас је био посебно
друштвено ангажиран,
иницијатор свих активности
православне заједнице у
Загребу и њене борбе за слободу
дјеловања и равноправност са
већинском црквом**

Кроз свој плодни живот и рад користио је псеудониме Десидериус, Дундо, Дундо Мароје, Нестор и Stepanoff а често се потписивао Stephan von Milettich, управо онако како је у прошлости војска, наравно на њемачком, у списима водила његове претке. Та веза макар и симболична није безначајна. Оно што је можда значајније јесте мисао коју је вјероватно носио дуго година а то је да на једном мјесту сакупи земне остатке свих својих предака. Колико је она рационална и реално остварљива у то вријеме, свакако се постављала и пред њега. Ако је и имао одређену дилему, а са њим и они које је са својом намјером упознао, након његове смрти сасвим је нестала. Своју замисао је за живота сасвим осмислио, прецизно испланирао и опоруком потврдио. Прерано је преминуо 8.9.1908. у Минхену, у четрдесетпрвој години живота. Његово тијело сахрањено је у великој гробници на Мирогоју, коју је за живота изградио и на којој је надгробни споменик урадио кипар Рудолф Валдец (1908). Крај њега су сахрањени и остаци његових предака који су ту пренесени, дједа Анастас, бака Христина, отац Стефан и мајка Марија.

Завичај је за Стјепанову смрт сазнао брзо, пошто је већ 12.9. у петрињском Бановцу објављена кратка вијест. “Др. Стјепан пл. Милетић. Умро је у Монакову наглом смрћу бивши интендант и одлични драмски хрватски писац др. Стјепан пл. Милетић, рођени Загрепчанин, у 41. години добе своје, те ће бити сахрањен у Загребу у обитељској гробници. Слава му и вјечни покој!”

Девет мјесеци од његове смрти у петрињском листу Бановац од 26.6.1909. објављена је слиједећа вијест: „Превоз мртве родбине покојног дра Стјепана Милетића. У својој опоручи одредио је благопокојни др Стјепан Милетић да се смртни остаци његових најближих, што почивају на петрињском православном гробљу, превезу у заједничку обитељску гробницу на Мирогоју у Загребу. Тој одредби заслужног покојника и врлог хрватског родољуба удовољено је на 22. о. мј. Превезени су остаци ових покојника: Гаврило Милетић, пуковник који је умро 5. свибња 1822. године; Стјепана Супликаца, мајора, умро 8. сичења 1825.; Александра Милетића, сина Гаврила, умро 15. свибња 1853. те Ане Милетић рођене Супликац, супруге Гаврила, умрла 3. студеног 1858. године.“

Ова вијест, као и она о његовој смрти, објављена је без коментара али је сасвим сигурно да овај догађај није прошао само тако. Намјера да нетко након више од осамдесет година од упока првог покојника, њега и осталих четворо ископа и пренесе у Загреб вјероватно је изазвала бројне реакције и питања. Ипак два питања се намећу као врло битна, као прво, зашто то није учињено раније за живота Стјепана и друго, зашто он није на овом (петрињском) гробљу подигао споменик и тако обиљежио мјесто гдје су сахрањени његови преци, уједно значајне личности за овај град, крај и српски народ. Ово свакако намеће питање који су у ствари били прави мотиви овога чина.

Двадесет година касније петрињски парох Родољуб Пајић, који је у вријеме овог догађаја такођер био на истој дужности, свједочи др Алекси Ивићу у раду објављеном у Матици српској. Потврђује наводе о догађају описаном у Бановцу и додаје међу ископане и Софију, Анину сестру, која је из непознатих разлога у напису изостављена. Из овог рада може се назријети доза жаљења пароха што је дошло до пресељења. Очито је српска-православна заједница и тада била на неки начин повезана тј. гајила успомену на заслужне и угледне породице Шупљикац и Милетић, иако већ педесет и више година нитко од њих није живио у граду.

Да је то тако потврђује и вијест из Бановца објављена 10.10.1908. године: „Свечани парастос за покојног дра Стјепана Милетића, хрв. књижевника, те бившег старјешине савеза хрватских соколских друштава... служен је у овдашњој православној цркви Св. Спиридона у уторак дана 6. о.мј. ... Служби божјој присуствовао је уз бројно опћинско градоначелник г. Симончић, те предстојник г. Силхабел са кот. приставом г. Пушкашом; затим хрватски сокол петрињски корпоративно под водством старјешине др. М. Јурановића. Слава дру Стјепану Милетићу!“

Нема података да је на вијест о његовој смрти звонила жупна римокатоличка црква Св. Ловро у Петрињи, служене задушнице или да је на било који други начин јавно обиљежен овај догађај у тој заједници.

Како год било Стјепан је остварио своју намјеру и у заједничку аркаду на Мирогоју окупио сву своју ближњу породицу са очеве и мајчине стране. Са њим, након преноса остатака из Петриње, било их је укупно десет: дјед Анастас Поповић, бака Христина (као Кристина), отац Стефан Милетић, мајка Марија, прадед Стефан Шупљикац (под именом Стјепан Шупликац), дјед Гаврило (као Габријел) Милетић, баба Ана,

стриц Александар и баба (бабина сестра) Софија Шупликац. Касније тај број се увећао сахранама његових потомака (сина Октавијана и других). Риједак случај да се на једном мјесту нађе толико покојника, тако да ова чињеница код сваког посјетиоца изазива знатижељу али и дивљење због изгледа ове аркаде. Међутим, она осим наведеног не нуди ништа друго тј. неупућени не могу ни да замисле колико је на том мјесту историје, бурног живота, остварених личности, почаст и титула. Истина Стјепан је себи укласао „хрватски књижевник“ тако да он представља централну личност овог мјеста.

Хрватски повјесничар и музеолог Ђуро Сабо, одличан познавалац људи и догађаја у Загребу, у свом раду из 1936. године сматра да је Стјепан подигао сувише помпозан надгробни споменик и затим додаје „чудо Стјепан Милетић на гроб ставио хрватски књижевник“. Он алудира на његово право поријекло а нарочито на везу са Грцима (Цинцарима) и у културном значају изједначава га са Димитријем Деметером, такођер грчког поријекла, сматрајући их највећим и најзаслужнијима за развој казалишта и нове културне политике у Загребу и шире. Стога је очито сматрао да је споменик заслужио неку другу етничку одредницу.

Стјепан је вјероватно размишљао и о томе али је као интелегентан човјек и одличан режисер и организатор замишљао ситуацију и сцену када нетко дође пред аркаду и знатижељно чита. Види толико укопаних а не зна ништа о њима, и онда на врху види њега са натписом, обиљежен, познат и славан. Циљ је остварен. Ја, ипак, потајно мислим да је он упутио и скривену поруку „Ја се ето вратих у своје гнијездо“.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

- Ђуро Сабо, О једној старој кући и старим људима у Загребу, Музеј града Загреба, 1936.
- Енвер Љубовић, Племићка обитељ Милетић и њихови грбови, УДК: 929 6 (497 5 Сењ), Прегледни чланак Ур: 2008. 12-10
- Др Алекса Ивић, Војвода Стефан Шупљикац (неколико архивских података), Матица српска, Нови Сад, 1930, бр. 323
- Милан Шивић, Два нештампана писма Доситејева, Бранково коло, Ковчежић, XVII 15.
- Драгомир М. Ацовић, Хералдика и Срби, Београд, 2008.
- Доситеј Обрадовић, Песме Писма Документи, Београд, 2008.
- Славко Гавриловић, Грађа за историју Војне границе у XVIII веку, Књига прва, Банска Крајина 1690 – 1783. Београд, 1989
- Милан Радека, Горња крајина или Карловчко владичанство, Загреб, 1975.
- Дејан Медаковић, Срби у Загребу, Загреб, 2004.
- Militar Almanach und Schematismus 1791-1914, Wien, (више годишта)
- Хрватски биографски лексикон, ЛЗ Мирослав Крлежа, 2009-2023, Милетић Стјепан (Борис Сенкер (2016)
- Бранко Крњић, Лексикон Срба Баније, Београд, 2019. одреднице: Милетић Гаврил; Поповић Јован; Шупљикац Дамјан; Шупљикац Јован; Шупљикац Стефан; Шупљикац Стеван
- Бановац, Петриња, 12.09.1908. бр. 37
- Бановац, Петриња, 10.10.1908. бр. 41
- Бановац, Петриња, 26.06.1909. бр. 26

ЗАШТО СМО ПРЕПАРИРАНИ И ПРОГРАМИРАНИ НА ОДМОР КОЈИ ТО НИЈЕ

ГОДИШЊИ ОДМОР

Кад посматрам толико пресељење огромног броја људи с једног на друго удаљено мјесто не могу се не присјетити да и у животињском свијету постоје велике миграције, мотивиране сталном потрагом за храном или сигурним стаништем за обнављање врсте. Међутим, тако разумљивих мотива у потреби људског рода да се сезонски измјешта једноставно нема

пише: **Бранко Чоловић**

Удруштву у којем је рад врхунска вриједност, углавном непрецизно мјерило стандарда и друштвеног статуса, постоје тренуци када се и он на неко вријеме обуставља. Тада се трну преморени стројеви, успоравају производне траке, гасе ужурбане канцеларије, па чак и порезници, целати правне државе, ускраћују пословични радни ентузијазам. Пошто се на сјеверној хемисфери прекид углавном дешава љети слутим природни узрок таквог клонућа – врућину. Знам, на овом мјесту ћете се сјетити скандинаваца који они ионако свој премор, не само викендима, лијече алкохолним стимулансима на европском копну. Чак су и послодавци, једнако држава и приватници, схватили да на љетним врућинама и нема неке продуктивности нити радног елана док трошкови климатизације вртоглаво расту и стварају нервозу код статистичара зараде. Потребу за паузом колико-толико могу схватити али никако начин и форму како се проводи такозвани одмор. Прво, одмор који се проводи љети и то у јужним крајевима, углавном на Медитерану када сунце, извор живота постаје извор врелине, а дневне температуре прелазе реално неподношљивих 40 ступњева, није одмор. Вријеме је то када сјевер осваја југ, а бјелопути из не знам каквих рационалних разлога желе постати ако не инстант црнци оно барем понешто тамнопутији. Без обзира гдје се налазили, крај ријеке, уз море, на ивици шуме, чак и на неком планинском вису, врелина се не може неутралисати, а сва препоручена средства

од хлада, учестале хидратизације, клима уређаја, завјесама створене таме, само ублажавају али не рјешавају основни проблем. Нимало оптимистично притом не звуче учестале медијске појаве лијечника и метеоролога који, свако са своје стране, шаљу озбиљна упозорења и црвене аларме. А да бисте се нашли у колико-толико прикладним и освјеженим просторима до њих треба стићи, по правилу загушеним прометом, у змијским колонама, у спарном трбуху трајеката, под стаклом и лимом аута коју сунце лако пробада или у неизбежном људском мравињаку тргова и улица. У таквим околностима, шеширићи и наочаре постају тек љету прикладни модни додаци. Вријеме је то када се кале приморских градића претварају у свакодневни хаос Калкуте или Бангалореа, док ви упорно чекате слободан стол пред пренапученим ресторанима, нервозно кружите углавном једносмјерним улицама очајнички тражећи паркинг, слободно и прикладно мјесто на плажи под пожељном сјеном бора или прескупог назови хавајског сунцобрана и све то у барем двоструко бржем ритму од вашег судбински додијељеног Малмеа, Диселдорфа или Инсбрука. Наравно, све по двострукој цијени, али одмор, познато је, нема цијену. Друго, туризам као привредна грана на искључиво индустријски начин удовољава потреби за одмором, тако да трака не само да не стаје неголи се још и убрзава. Врућини и мноштву упркос. Право говорећи и само планирање одмора које је обично у рукама специјализираних агенција, постаје права мука која од оптимистичног годишњеодморца тражи преглед стотина интернетских страница на којима је све осунчано, шарено и складно упаковано. Одатле потјече појам пакет-аранжман. Потом се премишљате и договарате са фамилијом или пријатељима око датума и одредишта, компарирате цијене, па када то последије поприличног времена некако и утаничите, слиједе неизоставне резервације, потом уплате смјештаја, осигурања, такси, а ако на одмор летите а нисте птица, требаће вам букинзи, чекинзи, као и још понешто из животињског свијета, коњско стрпљење. Како себи разумно можете објаснити ситуацију извјесног

Тадеуша из прибалтичког Шћећина, који у своје, нетом на кредит купљено возило, потрпа све расположиво из куће, људе, опрему и намирнице, упадне у ролеркостер аутоцеста и стави себи задатак да двадесет сати мота круг волана, стиска командне папуче, уз неуморна свјетла реклама и непозната имена насеља крај пута, чита шарена упозорења са инструмент табле, трпи приговоре своје увијек за сигурност и здравље укућана опрезне женице, просипање крекера и ригање дјецe на стражњем сједалу, све да би угледао свијетлост јужног сунца, приказ плаве воде у даљини и сличне неодољиве сензације... Можда све то и вриједи његовог надљудског напора, али уз много мање муке, сигуран сам, могао је то доживјети и у властитом дворишту, само да је био спреман отворити очи и душу. Али он је препариран и програмиран да то осјети баш негде на Медитерану и нигдје другдје. Па још ако дестинација носи наљепницу неког унесковог локалитета, па смјештај са плавим сазвјезђем, све то га доводи до слатког усхићења. Постоје и они оптимисти који са собом тегле пластичне бродиће, елегантне једрилице, а понеки и велике јахте, којима ће осим на широком плавом мору морати наћи мјесто, сидриште у некој од претјесних и прескупих марина. Чак и у Лас Вегасу имате некакве шансе да у свој својој потрошачкој распомањености донекле повратите тешко зарађени новац, али овдје ћете искључиво плаћати. И умјесто шкрте машине непрестано ригати јаскрот-ове. Како било, *per definitionem* љубазни домаћини, знаће цијенити глупост својевољног избјеглице затеченог пар хиљада километара од куће која и нема других могућности до ли да плива на непознатом мору, свакако туђем и свакако скупо плаћеном. Непобитни доказ боравка на јужном мору, а не у неком доказано нездравом соларију, јесте боја стеченог тена, двјестапедесет нијанси тамнијег неголи је био онај почетни, али ни то не брине идеалног туристу, јер да би то постигао данима се упорно мазао бесмисленим кремама са двоцифреним факторима заштите. Од глупости пак нема дјелотворне заштите.

**Потребу за паузом
колико-толико могу
схватити али никако
начин и форму како се
проводи такозвани одмор**

Није ли дирљиво видјети како шеф овдашње туристичке заједнице на почетку ауто-пута штедро дијели бочице са водом тек пристиглим туристима, а ови раздрагано прихваћају дарове потпуно ентузијастични да се за пар сати вратоломне војње нађу у својим унапријед уплаћеним, углавном конфекцијским апартманима, тек нешто бољим од типских америчких мотела. Режираној представи

оптимистично се придружују раздрагани новинари на врхунцу извикане струке – извјештају са терена, који пребројавају возила и траже изнемогле путнике да кажу покоју сувислу ријеч на тему прижељкиваног одмора, којег нема ни на видику. Осим наравно у другом дневнику националне телевизије гдје је све то гарнирано хеликоптерским снимцима колона и одсањаним процентима раста у односу на претходну годину, бројевима посјетилаца и ноћења, а да се не говори о енормним добицима наплаћене путарине. Дугови настали изградњом истих књижити ће се на другим мјестима и засигурно неће пред јавност. Уосталом, неписано правило добро финансираног туризма гласи: дај им оно што воле и то по највећим могућим цијенама. Са становишта домаћина постоји стална потреба да се за два мјесеца љета гледа зарадити колико за цијелу годину. Нереално али функционира. С тим на уму може се рећи да је туризам, какав овдашњи упражњавају, заправо обична пријевара, на коју домаћини играју а гости без остатка насједају. Слава и хвала тржишним законима, постојанијим од Мојсијевих таблица. Кад посматрам толико пресељење огромног броја људи с једног на друго удаљено мјесто не могу се не присјетити да и у животињском свијету постоје велике миграције, мотивиране сталном потрагом за храном или сигурним стаништем за обнављање врсте. Међутим, тако разумљивих мотива у потреби људског рода да се сезонски измјешта једноставно нема.

**Туризам као привредна
грана на искључиво
индустријски начин
удовољава потреби за
одмором, тако да трака
не само да не стаје неголи
се још и убрзава. Врућини
и мноштву упркос**

Овдашњи туризам, масовни испоручилац одмора потенцијалним корисницима, намјерно користим рјечник технократа, има системска ограничења – овиси о годишњим одморима и школским празницима. Ту започиње и завршава његов усуд и баш никакви предсезонски, посезонски планови не могу надомјестити базичне мјесеце лета. Једино уколико се Божјим промислом или неком козмичком катастрофом не измијени астро и геофизика. Приче о томе да се тзв. туристички производ, може другачије моделирати и прилагодити зимским и нешто лакше прољетним мјесецима захтијева потпуну промјену модела рада, много додатних улагања и свакако друге и другачије потрошаче. Мителевропско радништво и не потребује нешто друго, елите ионако љетују по својој вољи, кад хоће и гдје хоће.

Како себи разумно можете објаснити извјесног Тадеуша из прибалтичког Шћећина, који у своје, нетом на кредит купљено возило, потрпа све расположиво из куће, људе, опрему и намирнице, упадне у ролеркостер аутоцеста све да би угледао свјетлост јужног сунца

Треба ли уопште рећи да нема зависти према некоме на таквом одмору, штавише чини ми се да се број обавеза и послова у односу на мјесто живота још и увећава, али ако сам у криву, какав мора да је рад ако је одмор овакав. Занимљиво да се и старосједиоци у улози домаћина напросто не могу саживјети са неурастеничним ритмовима својих гостију, они су углавном преспори за њихове жеље, планове и активности, а ови често незадовољни брзином и квалитетом услуге. Проактивни сјевер, која слатка западњачка кованица, тешко разумије лијени југ. Ако се туризам разумије као смислено и организирано кретање по зацртаним маршрутама и локалитетима то не значи да његова основа мора бити у непрестаном кретању, колико у истинском доживљају мјеста и времена, простора и људи, а за то је неопходан фактор – вријеме. У капитализму, међутим, и оно се системски уситњава, стално у служби брзе зараде и великих профитних стопа. Покушавам мислити математички, тачније рачунски; ако се годишњи

одмор протегне на петнаестак дана онда потенцијални туриста са сјевера Европе већ према томе одакле полази уз неопходна заустављања на самом путу проведе два или три дана. Затим, узимајући у обзир вечерњу буку свог одабраног раја на земљи више бдије него спава, док на плажи опрљен јаким сунцем, уколико издржи, још пет – шест дана, а остатак времена му прође у бауљању пред трећеразредним сувенирницама, пијацама, пекарама, ресторанима и назови културним знаменитостима. Које им је на пладњу у тзв. изворном стању приредила оптимистична археологија у садејству са маркетиншким стручњацима. Ипак, оно што просјечног корисника љетног годишњег одмора истински испуњава јесу резултати који нису били видљиви или очекивани приликом уплате аранжмана. Да сумирамао уобичајен ужитке: он се до изнемоглости брчкао у плићаку, даље и није могао уколико не жели да га измасакурира какав глисирајући водени објекат, гдје је, занемаримо почетне опекине, задобио здрави тен, покварио и убрзо уз помоћ ефикасне медицинске службе поправио желудац ненавикнут на непревазиђене турске делиције, могуће започео обећавајућу љубавну везу са згођушном домороткињом која у хроничном страху од досаде надолазеће зимске чамотиње приморског градића пристаје на све, а и понеки галеб би се могао наћи у врућој постељи, не знам зашто су на лошем гласу, какве Чехиње или Мађарице. Притом је био у прилици упознати савршену организацију провода уз крајње растезљиву сатницу догађаја, грамзивост лукавих пијачара, још незаситије увијек љубазне таксисте, до пуцања испунио меморију свога фотоапарата. Док не почне радити, а то значи већ у понедељак, имаће о чему да прича колегама и пријатељима.

На крају како да се не наметне питање да ли модерни човек, *su-bspesie* онај из западне хемисфере уопште потребује икакав одмор или се он изворно понаша као навијена машина, ради и врти се, све док има икакве енергије и живота у њему.

POSTOJE STVARI VEĆE OD NAS KOJIMA TREBA DA SLUŽIMO

NIKŠA BARLOV,

UMJETNIČKI DIREKTOR RAŠKIH DUHOVNIH SVEČANOSTI

Mi iz Raške smo potekli sa prostora saglasja i sudara različitih kultura. Tu korespondenciju različitih kultura pokušavaju da nastave Raške duhovne svečanosti. Zato je ovaj festival lišen ideologije. Suština te duhovnosti u najširem smislu je ljubav i dobrota. Bez suviše patetike, tu dobrotu mi pokušavamo da pružimo ovde

RAZGOVARAO: Bojan Munjin

Za rašku oblast u jugozapadnoj Srbiji kažu srpski historičari da je to kraj „gde je početak naše civilizacije i početak našeg mišljenja.“ To je naime kraj koji se nekada zvao Ras i bio je, za vladavine dinastije Nemanjića, nukleus srednjovekovne srpske države. Između planina Kopaonik i Golija taj kraj još zovu i „dolina jorgovana“ ali i „dolina kraljeva“, jer su ti kraljevi iz loze Nemanjića u toj dolini posijali manastire Gradac, Sopoćane, Žiču i Studenicu, nesumnjive simbole duhovnosti na kojima je počivala ta država. U toj dolini je izrastao i gradić Raška, tipična srpska kontinentalna varoš, ali koja na jedinstavan, nenametljivi i važan način čuva znanje i iskustvo historije Srbije i svoga kraja. Krupan događaj u toj brizi za očuvanje duha tradicije, kao i u namjeri spajanja kultura prošlosti i sadašnjosti jesu Raške duhovne svečanosti koje se sredinom avgusta već 29 godina održavaju u ovome gradu. Raške duhovne svečanosti su prvorazredni festival kulture koji uključuje susrete sa suvremenim književnicima, okrugle stolove o krajnje aktualnim temama u domaćim i svjetskim okvirima, kazališne predstave, likovne izložbe i vrlo seriozne koncerte muzičkih stvaralaca, iz ovih krajeva i sa raznih strana svijeta. Generalno, činjenica da Raška baštini tako dugu historiju i predstavlja početak kulture, duhovnog i državnog identiteta jednog naroda, daje joj mogućnost da na ovom festivalu ujedini vjekove, da se sjeti kulturnog kapitala koji ima i da iz te pozicije pogleda suvremenost, lokalnu i globalnu. Na ovogodiš-

njim 29. Raškim duhovnim svečanostima (14. – 20. 8. 2023.) razgovaramo sa njenim umjetničkim direktorom Nikšom Barlovim.

Za Raške duhovne svečanosti možemo reći da je to festival visokog intenziteta. U jednom trenutku ste rekli da na primjer dva festivalska dana protiču kao čitava vječnost. Šta govori takav osjećaj?

Nikša Barlov: Pa radi se o tome da se u proseku dešavaju četiri programa dnevno, ponekad čak i pet, što je puno. To su, počevši od pre podne, dečiji programi, radionice i dva do tri popodneвно-večernja termina, u koja su uključeni pozorište, promocije knjiga, razgovori i koncerti. To bi sve moglo da se rastegne i na duži vremenski period, ali mi smo navikli na ovakvu dinamiku intenzivnog festivalskog uzbuđenja u šest dana, u kojima se povezuju i prožimaju razne vrste kulturnih i umetničkih žanrova. Recimo, ove godine smo imali predstavljanje monografija o režiseru Goranu Paskaljeviću i Nedi Arnerić a odmah nakon toga, na istoj pozornici, sa već postavljenom scenografijom, bila je izvedena odlična pozorišna predstava „Audijencija“ prema tekstu Vaclava Havela i sa sjajnim beogradskim glumcima. To je bio neki logičan sled, ali ponekad se programi povezuju i po principu različitosti; knjige i koncerti, razgovori o značajnim duhovnim ljudima i džez na otvorenom i slično. Sasvim je sigurno da ovi večernji programi jako privlače publiku, neki

dolaze na jednu vrstu programu, neki na ovu drugu, ali sala je uvek puna. Festival mora da bude živo mesto različitosti.

Vi ste već više godina umjetnički direktor Raških duhovnih svečanosti. Kako u vrijeme festivala, u takvom brzom ritmu, izgleda odnos između, rekli bismo, radosti i umora?

Nikša Barlov: Kada se priprema ovakav festival, noćima mogu da spavam tri do četiri sata, ali valjda pod adrenalinom, dok festival traje, taj se umor ne oseća posebno. Spavaću kada se sve završi. I inače, ja generalno ne spavam puno, pet-šest sati noću. Ako sve prođe kako treba, tada je najvažniji osećaj zadovoljstva da je festival uspeo. Ali, evo već tolike godine naš festival uspeva, u prvom redu sa kvalitetnim sadržajem bez kojeg ništa od ovog zadovoljstva ne bi bilo. Drugo, želimo da pružimo gostoprimstvo i dobrotu svima; učesnicima festivala, našim gostima i publici. Nakon svega ljudi odlaze zadovoljni. Trenutni moj umor u toku festivala je neka vrsta lepog magnovenja u kojem se sve dešava.

Raške duhovne svečanosti su prvorazredni festival kulture koji uključuje susrete sa suvremenim književnicima, okrugle stolove o aktualnim temama, kazališne predstave, likovne izložbe i vrlo seriozne koncerte muzičkih stvaralaca, iz ovih krajeva i sa raznih strana svijeta

Kako bi se opisao specifičan miris i atmosfera Raških duhovnih svečanosti, u kojima se spajaju mali i veliki događaji?

Nikša Barlov: To su neobičnosti i žanrovske raznolikosti pa i suprotnosti koje proizlaze spontano, iz procesa mnogih ideja i kreacije programa. Povezujemo se sa najrazličitijim autorima, kulturnim inicijativama i institucijama. Tako smo ove godine potpisali ugovor o saradnji sa Kulturnim centrom iz Novog Sada i iz toga je proizašla tribina na festivalu, „Svetovi Dostojevskog u pripovetci ‘San smešnog čoveka’“, o čemu je govorio istoričar Milovan Balaban. Opet, u istoj prostoriji, u Galeriji Centra za kulturu Gradac u Raški, nakon ovog predavanja otvorena je izložba „Srpski kubizam“ autora Srđana Kuljanina. A onda nakon toga usledila je pretpremijera promocije knjige „Ako volite bluz“ Vladislava Pejaka i Gorana Stojičića. Samo da kažem da je Vladislav Pejak pravi bluz entuzijasta i hroničar beogradske bluz scene, koji je organizovao bluz klubove i vodio emisiju *Bluzologija* na Radio Beogradu 2 a njegova ćerka Katarina Pejak, mlada je i briljantno obrazovana muzičarka međunarodnog renomea, koja je gostovala na ovim Svečanostima. Goran

Stojičić je dragoceni pisac o kojem bi moglo da se priča satima, takođe dobar duh umetničke scene na mnogo načina. Te večeri, nakon Dostojevskog, kubizma i predstavljanja ove knjige, sve se završilo na otvorenom sa koncertom bluz benda *Sirova koža*, koji je već 40 godina dominantan na bluz sceni. To su te suprotnosti i fine veze.

Čini se da ti kreativni sudari neobičnosti na festivalu u Raški nisu ničim omeđeni?

Nikša Barlov: Na nečemu što po definiciji predstavlja kolažni festival takve granice ne treba postavljati. Ono o čemu treba voditi brigu je kvaliteta programa i atmosfera među publikom. Na primer vino, osim svojih uobičajenih karakteristika, ima i duhovnu, kulturnu i historijsku dimenziju pa smo, samo da podsetim, 2019. godine promovisali u porti manastira Gradac i knjigu „Duša vina“ Slaviše Orlovića. Ove godine smo na sličan način promovisali čuveno vino iz Župe, pod nazivom „Zašto volim Srbiju – moja Župa, moja okeanija“, kao i vinariju manastira Studenica i to je zaista bio čudesan događaj. Sudelovao je poznati esejista i novinar Petar Peca Popović, Ivan Brborić, dugogodišnji direktor Zavičajnog muzeja Župe Aleksandrovačke, Vanja Alič, vinski bloger i muzičar iz Slovenije i Toma Ivanović, ozbiljan vinski stručnjak, da bi šlag na torti predstavljao koncert grčko-bugarskog benda Teodosi Spasov Vine Trio. To je bila neka magična alhemija vrednih stvari, tradicije i dobrog raspoloženja i teško je takav događaj onako baš ‘po knjizi’ organizovati. Puno toga u kreiranju programa mi radimo, naravno uz puno volje, ali onako kako osećamo ovaj prostor, ljude i vreme. Zato mi nemamo nešto što se zove vrhunac festivala ili najveće uzbuđenje – svaki dan je ovde prisutna nepretenciozna ali velika radost. Po takvom štimungu se Raške duhovne svečanosti razlikuju po mom skromnom mišljenju od svih ostalih festivala u Srbiji.

Šta je duhovno na Raškim duhovnim svečanostima?

Nikša Barlov: Pa možemo krenuti u najširem smislu od hegelovski shvaćenog duha. To je ili nije, rekao bih, deo nečijeg bića. Drugo, duhovnost nije samo strogo religiozna kategorija pa onda takve nisu ni Raške duhovne svečanosti. Najveće duhovne veličine na primer u području književnosti kod nas su Andrić, Crnjanski i Krleža i o svojoj trojici je u raznim prilikama bilo govora na Raškim duhovnim svečanostima. Mi stanovnici Raške znamo da je naš grad mesto gde su cvetale i gde su se sretale razne kulture. Šta bi bilo da kraljica Jelena Anžuska, rodom Francuskinja i žena kralja Srbije Stefana Uroša I. nije zvala klesare i majstore sa mora da grade manastir Gradac koji se nalazi tu veoma blizu Raške? Šta bi bilo da ta kraljica nije spojila romaniku i vizantijsku umetnost? Sa tog prostora saglasja i sudara različitih kultura, koji su se dešavali vekovima, mi ovde iz Raške smo potekli. Tu korespondenciju različitih kultura pokušavaju da nastave Raške duhovne svečanosti. Zato je ovaj festival lišen ideologije, ali na njemu želimo da proniknemo na razne načine u ono što je bitno. Suština te duhovnosti, ponavljam, u najširem smislu je ljubav i dobrota. Bez suviše patetike, tu dobrotu mi pokušavamo da pružimo ovde na Svečanostima.

Koliko Raške duhovne svečanosti prate trendove u kulturi?

Nikša Barlov: Ja bih rekao da se umetnički formati menjaju ali suština ostaje ista. Na primer mi smo ove godine doveli pozorišnu predstavu

„Audijencija“ iz Beograda, prema tekstu slavnog češkog pisca Vaclava Havela, u izvođenju nezavisne trupe *Arhangel* sa odličnim glumcima, koja se izvodi u Jugoslovenskom dramskom pozorištu. Devedeset posto publike, naročito mlađe, ne samo u Raški, danas ne zna da taj Havelov komad govori o posledicama sovjetske okupacije Čehoslovačke, nego svi sa velikim uzbuđenjem predstavu gledaju kao da se ta priča događa danas. Ima nečeg trajnog u dobroj umetnosti. Muzika, knjige i njihovi autori, kojima se mi neprestano bavimo na ovom festivalu, jasno govore o kategorijama trajnosti i vrednosti.

Najveće duhovne veličine na primer u području književnosti kod nas su Andrić, Crnjanski i Krleža i o svoj trojici je bilo govora na Raškim duhovnim svečanostima. Mi stanovnici Raške znamo da je naš grad mesto gde su cvetale i gde su se sretale razne kulture

Šta je to „Geografija rasutog srca“?

Nikša Barlov: To je knjiga već spomenutog publiciste, novinara i muzičkog kritičara Pece Popovića, u produkciji izdavačke delatnosti Raških duhovnih svečanosti, koju smo ove godine na Svečanostima predstavili, zato što se radi o odličnim Pecinim tekstovima na teme o kojima sada pričamo; o kulturi nezaborava, o putovanju prema živim sećanjima, o zapisivanju važnih ljudi i događaja i pamćenju onoga što je bitno. Sasvim intimno, meni je bilo važno da takva jedna knjiga bude dobro opremljena, sa sjajnim dizajnom i uopšte da bude napravljena po visokim standardima. U tom smislu zaista se zahvaljujem Književnoj opštini Vršac, koja je doprinela do Pecina knjiga vizualno tako lepo izgleda.

Odakle slogan ovogodišnjih Raških duhovnih svečanosti, „Treba vremena da postaneš mlad“?

Nikša Barlov: Do tog slogana smo zajedno došli moj dizajner Milutin Marković i ja. U stvari Milutin je pomislio na Exiperijevog „Malog princa“ i tako došao do ideje mladosti. Sa druge strane na ovim Svečanostima promovisali smo knjigu kolumni zaista dragog novinara i dobrog čoveka Velje Pavlovića koja nosi naslov „Treba vremena da postaneš mlad“ a stvarni autor te rečenice je Pablo Pikaso. I tako smo, kao i obično na Svečanostima, preko raznih asocijacija došli i do našeg ovogodišnjeg slogana. Tu rečenicu ja razumem tako da treba da se trudiš da večitno budeš mladog i vedrog duha, dru-

gim rečima treba ti vremena da postaneš čovek. Ove godine je na Svečanostima bilo puno razgovora o književnosti i to se sa jedne strane možda baš ove sezone tako instinktivno ili podsvesno namestilo. Sa druge strane, danas se jako puno priča kako je književnost u krizi ili je nevažna, ali nikad više mlade publike u Raški nije bilo nego baš na razgovorima o piscima i o knjigama.

Šta vama sasvim lično znači ovaj festival?

Nikša Barlov: Pa Raške duhovne svečanosti su nešto najlepše što sam u životu radio. Pokušavam inače biti iskren prema svemu što radim a Svečanosti, na kojima radim već 11 godina, smatram jednim velikim, lepim delom svog života. Te Svečanosti su me promenile i oplemenile i pružile mi priliku da upoznam zaista sjajne ljude. Kako mogu da zaboravim pokojne Milana Vlačića, neprikosnovenog filmskog i književnog kritičara i već spomenutog divnog čoveka i novinara Velju Pavlovića, vrsnog voditelja TV emisije „Duhovnici“, sa kojima sam bio prijatelj. Ili Pecu Popovića, tog plemenitog galamdžiju, koji je Raške duhovne svečanosti svojim udelom u proteklih nekoliko godina jako zadužio. Mogu da kažem da sam u životu i u poslu imao najbolje moguće savetnike. Nekako mislim da sam, u razgovorima i u druženju sa tim ljudima, postao bolji.

Danas se jako puno priča kako je književnost u krizi ili je nevažna, ali nikad više mlade publike u Raški nije bilo nego baš na razgovorima o piscima i o knjigama

Danas živimo u doba masovne kulture i planetarne zabavne industrije. Kako su Raške duhovne svečanosti uspjele izgraditi drugačiji kulturni brend?

Nikša Barlov: Raške duhovne svečanosti su kulturna manifestacija moga grada i što se mene tiče ja na njima radim sa maksimalnom ljubavlju i posvećenošću. Odnosim se prema Svečanostima kao prema vrednom porodičnom nasleđu i zato verujem da Raška zaslužuje najbolje. Raška nije provincija nego prestonica. Ona to jeste, u civilizacijskom i historijskom smislu. Samo sa takvim stavom se može učiniti nešto dobro. Ako imaš provincijski stav, onda ćeš imati i takav program. Mislim da je to vrlo bitno. Naravno, ništa od ovoga ne bi bilo bez podrške lokalne samouprave i bez novca koji se za to ulaže, ali takođe je važno da ovo nije komercijalni festival, nije takmičarski, ne naplaćuju se ulaznice i stalo nam je do vrednosti koje on promovise. U životu postoje stvari veće od nas kojima treba da služimo i to su neke nebeske relacije. Zato ću prema ovom festivalu imati najveće moguće poštovanje i onda kada više ne budem radio ovaj posao.

UZ PET GODINA ZAGREBAČKOG KUNST TEATRA I TRI NJEGOVE VELIKE-MALE PREDSTAVE

MOŽEŠ BITI SVE ŠTO GLEDAŠ

Kunst je mogao postati i nešto drugo. Možda će to i postati, nikad se ne zna, ali zasad uzorno pliva na liniji koja zavređuje i poštovanje za estetiku i divljenje za preživljavanje. Pogotovo ako se ne zaboravi da je ta priča upravo u početku imala i globalni i lokalni izazov u vidu pandemije i potresa. Zato i jest važno da se estetika nije promijenila nego se, naprotiv, iz određenog očišta čak i zažestila

PIŠE: Igor Ružić

Kad se Kunst Teatar prije pet godina pojavio na kazališnoj mapi Zagreba, pa i Hrvatske, bio je dobrodošla novost, tipična entuzijastička priča nastala iz jednog ispita inovativne režije i naslijeđene a neupotrebljene ali očito ne i neupotrebljive nekretnine. Naravno, uz pomoć mladenačke glumačke i redateljske opsesije Domagoja Jankovića i Ivana Planinića, ali i nezaobilaznog produkcijskog i organizacijskog znanja i umijeća Romane Brajše. Pridoda li se lokacija na uglu Dubovačke i Okičke ulice, upravo onoliko poželjna koliko i off, usred nekadašnje Crvene Trešnjevke ali istodobno i zapravo nedaleko od centra, pa i mogućnost aktivacije kafića koji služi kao (ne)formalni kazališni klub, sve je mirisalo na dobru priču. Koja nije morala to i postati, ili je kao takva mogla brzo završiti.

U tom smislu „završetak“ nije morao značiti prestanak djelovanja, odustajanje uslijed materijalnih ili kadrovskih ili kakvih god već neslaganja, manjkavosti ili nedostatka, nego, upravo naprotiv, kao odstupanje od poetičkog odabira koji Kunst i čini onim što jest, a čemu donekle duguje i ime. Između ostaloga, nije ni mogao, zbog višestrukih osobnosti osnivača i njihove umreženosti, koja se onda logično reflektira i na sam Kunst. Romana Brajša istodobno je docentica na Odsjeku produkcije Akademije dramske umjetnosti, vodi svoju umjetničku organizaciju Punctum ali i Ivanom Penovićem umjetničku organizaciju KUFER. Domagoj Janković glumac je na slobodnom tržištu, što znači da ga se može vidjeti u predstavama Dramskog kazališta

Gavella, ali i u televizijskim reklamama, dok je Planinić, pored angažmana na Odsjeku režije ADU, sve traženiji i na institucionalnim pozornicama. Sve te silnice koje, naizgled, nemaju veze s Kunstom, ipak se u ovoj ili onoj mjeri, programirano, nužno ili interventno, odražavaju i na njegov program, pa onda, u povratnoj sprezi, i na njegovu orijentaciju i/li poetiku.

Sve to po sebi već jest lijepa priča, koja se već pomalo okružuje legendom iako je još puno premlada za to – ali ta je scena, ili taj dio scene toliko prazan da je svaki uspjeh kolosalan, makar i kratko i uvijek prekratko trajao – moglo je biti i drukčije. Privatna inicijativa tog tipa nerijetko opstane samo ako se udruži s populizmom, tj. ako svoj tržišni kapacitet gradi po principu maksimalnog rasta. Logika je repertoarna, poetička, ali mora biti i tržišna, i Kunst je stoga mogao postati i nešto drugo. Možda će to i postati, nikad se ne zna, ali zasad uzorno pliva na liniji koja zavređuje i poštovanja i divljenje – ovo prvo za estetiku, a drugo za preživljavanje. Pogotovo ako se ne zaboravi, a ne bi se trebalo zaboraviti, da je ta priča upravo u početku, kad je svaka najranjivija, imala i globalni i sasvim lokalni izazov u vidu pandemije i potresa. Zato i jest važno da se estetika nije promijenila nego se, naprotiv, iz određenog očišta čak i dodatno profilirala i, zašto ne reći: zažestila.

Korijeni Kunsta, ne samo prema urbanoj legendi, sežu upravo iz razdoblja kad je dramaturg i redatelj Ivan Penović sa svojom ekipom, nakon nekoliko uspješnih eksperimenata koji su uglavnom bili vezani uz studijske zadatke i obaveze, ali su već počeli imati i samostalni gostujući ili barem prezentacijski život, u Teatru &TD zagrebačkog Studentskog centra postavio sad već čuvenog, za neke legendarnog, za druge kontroverznog a za treće kompromitiranog, „Katalonca“. Građen na poetici, „čak i kad nije fora – fora jest!“, istraživački grupni rad na temu generacijskog odustajanja i letargije, eskapizma i cinizma, oportunitizma i bezidejnosti, odrađen je procesualnom tehnikom grupnog rada, improvizacijama i ostalim tehnikama koji izvođačima daju slobodu, a autoru/ima materijal. Bez obzira na kritike, i medijske i ideološke, i usmjerene i formalne, i točne i netočne, „Katalonac“ iz 2018. ostaje svojevrsni međaš. Neka mala ikona zagrebačkog kazališta i njegove formalno-neformalne scene. Upravo zato i jest zanimljiv jer je svodiv na različite načine, ali je svejedno bio svojevrsni eksces koji samoj sceni nije smetao, publici jest nešto značio, baš zato što je postavio ili vratio zajedničku generacijsku igru na one temelje koji već dugo nisu viđeni na domaćim pozornicama, pogotovo ne s takvom snagom i uvjerljivošću. Iako sama predstava upravo s tim pojmovima ima najveći problem i vodi, kao i sve ostale njezine, unaprijed izgubljenu bitku.

Sloboština Barbie

Penović, koji je dramaturški suradnik Kunsta, zaslužan je i za jednu od prvih njegovih sasvim formalnih uspješnica, predstavu „Flex“ iz 2019., kojoj Kunst duguje i svojevrsnu institucionalnu prihvaćenost, ili barem priznatost, u vidu Nagrade hrvatskog glumišta za izniman doprinos kazališnoj umjetnosti. Bez obzira na krajnje upitnu respektabilnost te nagrade, ona je svojevrsni znak, ne samo kazališnoj javnosti i publici općeg tipa, dio koje Kunst tek treba preoblikovati u svoju, nego i financijerima i partnerima, najprije javnim, domaćim i stranim. Iako i „Katalona“ i „Flex“ jesu predstave tematikom, pa onda i podjelom, rodno ograničene, to Kunst nipošto nije repertoarno ograničilo niti ga je usmjerilo.

U posljednjih trinaest mjeseci Kunst je programski prihvatio, koproducirao ili producirao tri predstave koje imaju sasvim jasno nedominantni rodni predznak. Sve tri su različitih poetika, od različitih autorica, čak i generacijski. Svaka ima svoje viđenje, svoju temu i svoje postupke, svaka kazalište tretira drukčije

Naprotiv, u posljednjih trinaest mjeseci Kunst je programski prihvatio, koproducirao ili producirao, tri predstave koje imaju, u najmanju ruku, sasvim jasno nedominantni rodni predznak. Sve tri su različitih poetika, od različitih autorica, čak i generacijski. Svaka ima svoje viđenje, svoju temu i svoje postupke, svaka kazalište tretira drukčije, kao pozornicu, arenu ili sudište, ne nužno tim redom. Svima je ipak zajednička kazališna igra, ostvarena na potpuno različite načine, s drukčijom razinom i ambicije i vještine, ali spremna na vlastitu izvedbenost u suočenju s vanjskim svijetom, publikom ili sobom samima u njoj. Neke od njih žele osvještenje, neke naizgled zazivaju osvetu, neke upiru prstom i optužuju, neke to čine tek naizgled suptilnije.

Kronološki, riječ je o predstavama „Sloboština Barbie“, „this is my truth, tell me yours“ i „Možeš biti sve što želiš“. Prvi je naslov bez sumnje najpoznatiji, jer intrigantnost hvaljene i nagrađivane proze Maše Kolanović ima samosvojni status još od objavljivanja 2008. Redateljica Natalija Manojlović i autorica adaptacije i dramaturginja Ivana Vuković u predstavi su se oslanjale na pomalo kulturni status predložka, ali nisu za njim trčale, nego ih je više zanimalo kao zaum dječjeg poimanja zagrebačke, dakle pri-ratne zbilje, scenski prepisati bez previše referencijalnosti onog perioda između. Redateljica se oslonila na osebniju podjelu: s jedne strane institucionalizirana Amanda Prenkaj, nekadašnja nezaobilazna kontrakulturna figura a ovim projektom povratnica u svijet izvedbenosti Maja Kovač i gotovo bard fizičkog kazališta, izvođač i koreograf/suradnik za scenski pokret Damir Klemenić. Njihova generacijska razlika preslikava onu između redateljice i dramaturginje, i ona donosi ono što roman čini zanimljivim: dvostruku, ako ne i trostruku perspektivu. Prikluči li se tome i glazba, pank odsviran pankerski, dakle bez-

this is my truth, tell me yours

brizno i neopterećeno tehničkom spremom i uvjetima, ali uvjereno i glasno, namjera postaje jasna. Redateljica je željela transponirati transponirano, jer ako je autorica o ratnoj histeriji i psihozi željela govoriti dječjim jezikom, nje-ga je u izvedbi trebalo oplemeniti a glazba čini upravo to. I podsjeća kako na herojske tako i na one mračnije dane svih onih koji ni prvu ni drugu polovicu devedesetih nisu htjeli ili mogli gledati binarno. Referencijalnost i historijska zadanost jesu donekle uteg predstave, ali u širem društvenom kontekstu, koji nerijetko zaboravlja činjenicu da je od posljednjeg ovdašnjeg rata prošlo već gotovo puna tri desetljeća, ova predstava je i dalje ljekovita. Nekima u publici podsjetnik, drugima uputa.

Ako su *Schizoid Wikler's* Maje Kovač, inače prvi naš ženski pank bend, bile početak emancipacije u okruženju koje je ipak bilo gore od današnjeg, iako ovom drugom treba priznati da se trudi, ne može se reći da neka vrsta razvoja i na tom polju nije učinjena. Kolika – drugo je pitanje, o kojem govori autorska predstava Ivane Vuković „Možeš biti sve što želiš“. Na sličan način punkerski inicirana, ali sasvim drukčije postavljena, i ona je glas koji traži rodnu jednakost, ponovno pod krinkom djetinjstva, ali bez lutkarskih ograda. Vjerojatno rad na „Sloboština Barbie“ i jest utjecao na uspješnu dramaturginju da se i sama okrene režiji prema vlastitom tekstu, što je samo rezultiralo još snažnijim i odlučnijim rukopisom, vjerojatno i zbog suradnje s kolegicom Ninom Gojić. Nominalno je okvir isti: dvije djevojčice u igri pokušavaju shvatiti i predstaviti svijet u kojem shvaćaju da nešto ne štima, da postoje drukčija pravila za dječake i za njih, i upravo im taj „dječji“, ili rano-adolescentski glas daje mogućnost da kažu sve što trebaju, i znati i reći. U gotovo trajno povišenoj izvođačkoj temperaturi, izvrsne i bez ostatka uvjerljive Lana Meniga i Nikolina Prkačin glasno i jasno publici daju do znanja da ne pristaju na nejednakost, čak i kad je ona manifestirana kao „bolji običaj“. Ili baš upravo tada. Tako se ne odnose samo prema društvenim, nego i prema kazališnim konvencijama, pa publika ne može ostati neokrnuta njihovim entuzijazmom, rječitosti, intenzitetom i, u krajnjoj liniji, istinitošću.

O istini, naravno, govori i treća predstava u ovom nizu, autorski solo performans/monodrama dramaturginje Jasne Jasne Žmak „this is my truth,

Možeš biti sve što želiš

tell me yours“, koju Kunst partnersku ugošćuje ali je produkcijski potpisuju zagrebački Centar za dramsku umjetnost te ljubljanski Via Negativa i festival Mesto žensk. Izvođački privjenac istodobno je i osobna ispovijest i esej o scenskoj osobnosti i prisutnosti, zaglavljen u procjepu stand upa i monodrame, naizgled nezainteresiran za izvođačke finese i stvaranje izvedbenog ili fikcijskog balona. Ipak, on je sve to: i osobna priča koja je morala biti ispričana, i implicitna rasprava o tome zašto je ne bi mogao ispričati, ili prezentirati, netko, bilo tko, drugi/a. I ovdje je prvenstveno riječ o traum i njezinim posljedicama, onima koje su „barbiki“ u međuvremenu pokušale zaboraviti, a koje će „vještice“ iz „Možeš biti sve što želiš“ tek i zaista iskusiti. No, postoji i značajna razlika: lik Jasne Jasne na pozornici ne mora glumiti povredu i svakodnevnu borbu s njom jer je živi svakodnevno i trajno. Ona je dokaz da je umjetnost ponekad zaista i fizički opasna ako joj se previše približiš, ali i da oni koji rade umjetnost ili se njome bave, možda jesu umjetnici, ali to ne znači da su imalo više ljudi. Dijalog koji lik Jasne Jasne uspostavlja s publikom svojevrsna je preslika autoričnih dijaloga s umjetnošću, bitno kompleksnijih i turbulentnijih. Zato su joj i pozornica i pripadajuća izloženost, iako je riječ o izvođačkom debiju, u svemu tome, i unatoč svemu, manji problem. U neku ruku, sama izvođačica pritom i negira sebe, pogotovo kad nailazi na empatičnu publiku, a takva je u pravilu, jer iz izvedbe u izvedbu redefinira svoj obrambeni stav. On je naravno nužan, jer svijet zatvoren u Kunstu samo je bolji dio onog velikog i pravog, izvana.

Sve tri navedene i djelomično opisane predstave dio su repertoara Kunst Teatra, s većom ili manjom učestalošću igranja. Njihovo značenje i doseg ipak nije ograničeno time, jer riječ je o propitivanju samog smisla kazališta i izvedbe u onom omjeru u kojem „na tone“ ne žele, a nije da ne mogu, bitno veći i navodno značajniji kazališni pogoni metropole. Bez obzira na to, ili na činjenicu da je premalo gledalište ponekad izvor frustracija svih zainteresiranih, taj ugao dviju malih trešnjavačkih ulica trenutno je kazališno središte Zagreba, između ostaloga i zato što ovakvim autorskim i izvođačkim glasovima omogućuje da ih se čuje i vidi. Nije to puno, možda, ali sigurno nije ni malo.

ŽARKO LAUŠEVIĆ (1960. – 2023.)

POKAJNI RAB BOŽIJI

Najveću, ujedno najstrašniju ulogu Žarku je bilo suđeno da odigra u životu. Sve ono što se odigralo od kraja osamdesetih, pa do fatalnog crnog podgoričkog ljeta 1993., kao nikada nikome i nijednim sličnim primjerom, život zaista kao da je pisao po dramaturgiji antičke tragedije, zapleo događaje i uzročio konflikt, unutarjni i vanjski. I pad

PIŠE: **Đorđe Matić**

Mnogo je talenata bilo u beogradskoj i srpskoj školi glume u zlatnom periodu Jugoslavije. I to je preslabo rečeno: tamo se prosto prelivalo od talenta, od ljudi koji su na teatarskoj sceni, filmu i kasnije televiziji svojim pojavama i ulogama oblikovali čitavu kulturu. Ono što je od početka razlikovalo Žarka Lauševića od ranijih bilo je nešto drugo, neočekivano, reklo bi se „manje bitno“. A baš to je prvo prepoznala čitava jedna generacija, ona što je stasavala osamdesetih godina, kad se u to doba pojavio, kao namjeren i izmišljen, i donio joj je posljednje što, onako razmažena, još nije imala kad se radilo o muškim glumcima. Imala je ova generacija i ranije primjere veličanstvene igre, odrasla je na tome, već tada klasicima, u bezobrazno bogatoj kulturi kasne Jugoslavije – vidjela je jake karakterne glumce koji su ispunjavali, zauzimali čitavo kino-platno i televizijski ekran, vidjela heroje, tragede, komičare, svestrane, prilagodljive, osvajače i zavodnike. Ali jedno nisu imali: ljepotu lica kao u mladog Žarka Lauševića, ljepotu od posebne vrste. Žarko je bio lijep na naročit, mladalački svjež, džejsmdinovski način. Ni dečko ni sasvim odrastao čovjek. Bio je kao izmišljen za pubertetlije koji su dotad imali samo svjetske, uglavnom američke filmske idole s postera iz šarenih revija, nikad nekog našeg. Bilo je pristalih i markantnih glumaca u nas i prije, no oni kao da su svi već kao odrasli ušli na scenu, svi zreli: u ranijih generacija bili su tu gospodstveni Pleša i Rade Marković, pa južnjački zavodnik Aca Gavrić, boksterska pojava mladog Fehmiua, Rade Šerbedžija sa svojim prevarantskim osmijehom i šarmom barabe za mlade intelektualke. Za generaciju, to su već bili „starcí“, a oni pak uistinu mladi glumci, još klinci zapravo, to su bili neki do bizarnosti talentirani wunderkindi, poput ingenioznog ličkog seljačeta Slavka Štimca i viskontijevski ambivalen-

tnog i urbanog Igora Gala. Više su plašili nego privlačili. Trebao je silno netko tko je odgovarao estetiци jedne (i posljednje izgleda) ionako visokoestetizirane i samosvjesno ironične epohe: ljepota prefinjena, nenametljiva, lomna, dječaka, što ujedno igra jakost. Onakva kakvu je generacija nalazila u rokenrol zvijezdama, ili u Holivudu, po svijetu.

Plavih očiju i svijetlosmeđe kose, Žarko Laušević mogao je biti tip iz kasnotinejdžerskih filmova holivudske „brat pack“ generacije. A mogao je biti i tip lirskog slavenskog momka, koji sluša Arsenala i čita ruske pjesnike. I Istok i Zapad i nijedno sasvim – baš ono dakle što smo bili i mi. Žarko se pojavio odjednom, kao kometa, čini se, i zaveo najbolji dio generacije. Iako je već igrao ozbiljne uloge u kazalištu, u beogradskom JDP-u, u kolektivnu je svijest generacije i čitave Jugoslavije ušao jednom jedinom ulogom – kao mladi delinkvent, „Šilja“ u Mihićevoj i Bajićevoj seriji *Sivi dom*, naravno.

Nevjerojatnom i očajnom slučajnošću, ravno je evo dvadeset godina da sam u knjizi *Leksikon YU mitologije* pisao o toj ulozi, od koje je tada već bilo prošlo dvadesetak godina. Sada, kad je Žarko otišao s ovoga svijeta, tako užasno prerano, i kad treba govoriti i pisati o toj čudnoj i antički tragičnoj ličnosti i umjetniku, znam da ništa bolje neću moći napisati od toga što sam pisao onda, u „dodu bez repriza“, prije ere vraćanja kompletnih opusa na dodir dugmeta, spajajući krhotine nekad dijeljene, veličanstvene kulture, podsjećajući narod nestale zemlje na Žarkovu najpoznatiju ulogu:

U ionako bogatom ansambl-piecu, dotad široj publici nepoznati Laušević bio je za stepenicu iznad drugih, prvi među jednakima. Igrao je metodski, licem, najtežu ulogu – „Šilju“, lika koji gotovo ne progovara.“ (Ono što nije pisalo jest da je upravo to bilo ironično – još jednom od bezbrojnih ironija – da je slavu stekao likom koji je gotovo mutav: Žarko Laušević, pored izgleda, pored onog lijepog lica, imao je i savršenu dikciju, kao što je Crnogorci po pravilu imaju, a k tome i divnu, meku boju glasa. op.a.) „Karizmatični Laušević munjevito je postao zvijezda: išao sam u srednju školu u kojoj su prevladavale cure – sve do jedne uzdisale su za njim. U istoj zgradi bila je i muška škola za 'proizvodna zanimanja' – poslije nastave zaobilazili smo tamošnje momke što su brijali dio desne obrve, onako kako je Laušević nosio u seriji.

Napisao sam tada i ovo: „Ta uloga ostala je njegov *tour de force*, nije ništa posebno odglumio poslije.“ Može danas zvučati skandalozno. No jedino što bih promijenio, popravio i dodao jeste – *osim u teatru*. Danas kad se po posebno snimanim emisijama pobrajaju njegove uloge, filmske i televizijske, prava istina je da tu vjerojatno nema nijedne istinski antologijske. Možemo brojati stvarno antologijske uloge drugih glumaca u proteklih trideset i više godina, bilo je ih zapanjujuće mnogo zapravo, i usporediti s onim što je Žarko odigrao na televiziji i filmu, koliko god po pravilu vrhunski, s onom njegovom beskrajnom predanošću i disciplinom – vidjećemo da, s mogućim izuzetkom inkarnacije Aćima Katića u „Korenima“, to nisu mogle biti veličanstvene uloge jer nisu bile ni u velikim filmovima ni serijama, i da se od olova ne pravi zlato. Ponavlja se ovih dana i kako se, kasnije, u njujorškom egzilu, nakon što se sve ono dogodilo, Žarko nije bavio svojim poslom. To nije istina: u privatnoj minimalnoj produkciji i sam režirajući Mrožekove „Emigrante“ napravio je briljantnu ulogu, s mnogo bolnih aluzija na vlastiti život i udes, ali uopće i na život emigranata iz „druge Evrope“, u ulozi i predstavi na kojima sam mu, nek se dozvoli, po liniji sasvim ličnoj dovijeka zahvalan.

Ponavlja se ovih dana i kako se, kasnije, u njujorškom egzilu, nakon što se sve ono dogodilo, Žarko nije bavio svojim poslom. To nije istina: u privatnoj minimalnoj produkciji i sam režirajući Mrožekove „Emigrante“ napravio je briljantnu ulogu, s mnogo bolnih aluzija na vlastiti život i udes

A što se drugih uloga tiče, nije ni moglo drugačije izgleda. Jer, najveću, ujedno najstrašnju ulogu Žarku je bilo suđeno da odigra u životu. Iako se sljedeća trojka ovih dana neprestano ponavlja, ne treba je uzeti kao kliše, nego nad njom misliti, nemoćno i bez odgovora: sve ono što se odigralo od kraja osamdesetih, pa do fatalnog crnog podgoričkog ljeta 1993., kao nikada nikome i nijednim sličnim primjerom, život zaista kao da je pisao po dramaturgiji antičke tragedije, zapleo događaje i uzročio konflikt, unutarnji i vanjski. I pad. Udes i slom glavnog lika uslovljen kako vlastitim odlukama, vremenom što se svode na jedan zao čas i tren, tako i vođen širom, društvenom kobi koja ga u finalni pogrešan korak vodi silom one vrste kad izgleda kao da izbora nije ni imao.

Prolog (ako se vodimo klasičnom strukturom tragedije), mogao je biti onaj jezivi trenutak u Jugoslovenskom dramskom pozorištu kad je u maju 1990. prekinuta predstava „Sveti Sava“ Narodnog pozorišta iz Zenice, po komadu Siniše Kovačevića, gdje je Žarko igrao glavnu ulogu dakako. Skandalozan akt rastuće netolerancije izazvali su najgori, što su tek izlazili iz podzemlja, a koji nas evo brukaju kolektivno već tolike godine. Tu se uvijek sjetim momenta koji mi je

mного godina kasnije, u međuvremenu također nažalost otišla Borka Pavićević jednom pričala u Zagrebu, scenu ne manje dramatsku od one na pozornici. Žarko u rastrojstvu ulazi u garderobu i potresenom, poraženom, uplašenom ansamblu i ljudima iz JDP-a, svima uostalom koji su imali uši da čuju, u hodu izgovara rečenicu, dramaturški dostojnu Šekspira, magbetovsku u njoj retorskoj profetičnosti: „Evo vam vašeg Slobodana Miloševića...“

Ali, oprez. Na ovom mjestu bi se, nakon svega, mogao u trenu javiti refleksan i pogrešan dojam o ovom Cetinjaninu. Jer, ranije iste večeri, prije nego ga je *nemesis* otjerao sa scene, Žarko je s pozornice provokatorima u gledalištu izrekao i još jednu rečenicu, drhteći potreseno, do srži proživljenu i iskrenu: „Niste vi veći Srbi od mene.“

Žarko je bio lijep na naročit, mladalački svjež, džejmsdinovski način. Ni dečko ni sasvim odrastao čovjek. Bio je kao izmišljen za pubertetlije koji su dotad imali samo svjetske, uglavnom američke filmske idole s postera iz šarenih revija, nikad nekog našeg

To je mogao biti momenat što je pokrenuo unutarnje procese kao antifonu vanjskih koji će tri godine kasnije od omiljenog glumca, glumca generacije, ljepotana i lirskog duha učiniti ubojicu.

Sve ono nakon mračnog ljeta 1993. i podgoričkog poprišta smrti kao fatuma – hapšenje, istražni zatvor, ponižavajuće suđenje, advokatske i politikantske besramne igre, robijanje, *post festum* poniženje dugogodišnjeg skrivanja i egzila – i klasična tragedija završava *egzodusom* – bile su agonijsko produženo umiranje ili poluzivot čovjeka i umjetnika koji je svojim suštinskim ljudskim dijelom, a kao dijelom pak općeg, kolektivnog, nekadašnjeg i dobrog, već zapravo bio nestao.

Nijednog trena ne vjerujući u oprost ni u mogućnost okajanja.

Od oštećenih ne tražim da mi oprost. Znam da to ne mogu jer sam sebi ne opraštam. Samo Bog to može.

Njihovo je pravo da mrze. Moje je pravo da se kajem što ne mogah drugačije. U crkvi uvek upalim tri sveće. Za oca i njih dvojicu. Ako sam grešan što ovo rekoh, grešan sam i prema ocu.

Mora biti da smo nešto teško zgrešili sva trojica. I njih dvojica, i ja, pa nas je Bog tako sastavio 31. jula '93. Da njih kazni mojom rukom, mene njihovim glavama.

Nešto je gotovo biblijsko u tonu tih rečenica. I kad ne bismo vidjeli dataciju na kraju, redovi kao da su iz nekog srednjevjekovnog žitija, ili redova što ih ostavlja na papiru davni monah. Pokajni rab božiji koji je u svjetovnom životu strašno zgriješio i zna da će samo svojim životom podmiriti sve, koliko god trajalo do toga posljednjeg ovozemaljskog trena.

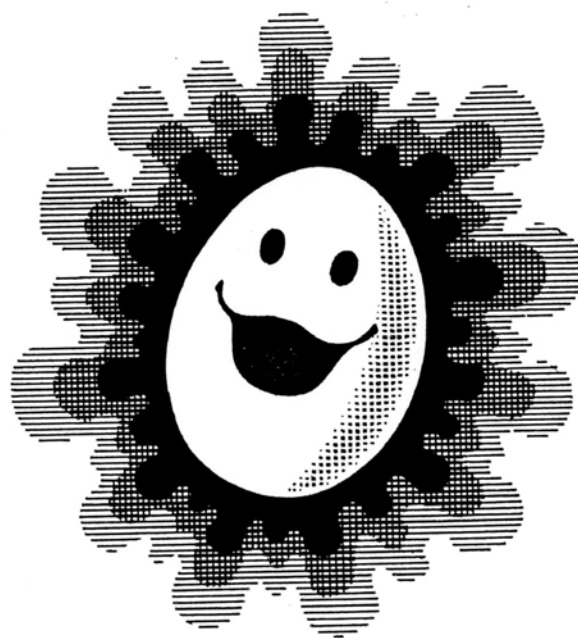
**BORIVOJ DOVNIKOVIĆ BORDO: SVAKO JUTRO JEDNO JAJE – DIZAJN, REKLAMA I ILUSTRACIJA,
7. – 30. 11. 2023. / GALERIJA HRVATSKOG DIZAJNERSKOG DRUŠTVA**

MELANKOLIČNA VEDRINA JUGOSLAVENSKOG SOCIJALIZMA

Bordino djelo je tu, iako i kao podsjetnik na sve kolektivno bogatstvo koje je, u naletima proždirućih nacionalizama, – uništeno. Tranzicija u bijedu uspješno je provedena. Kako bi se nazirali potencijalni horizonti ako ne boljih, a ono barem budućnosti u kojima će biti moguće živjeti, potrebne su nam ovakve izložbe koje predočuju tragove emancipacijske povijesti i „melankolične vedrine“ socijalizma

PIŠE: **Sonja Leboš**

U maloj ali non-stop izuzetno agilnoj galeriji Hrvatskog dizajnerskog društva tokom tri tjedna studenog 2023. godine postavljena je izložba naslova Borivoj Dovniković Bordo: „Svako jutro jedno jaje” – Dizajn, reklama i ilustracija, koja dostojno prezentira presjek dizajna, reklame i ilustracija Borivoja Dovnikovića Borde (12. prosinca 1930., Osijek – 8. veljače 2022., Zagreb). Argumentirani je to mini-elaborat o tome kako je ta dizajnerska sfera bila važan i upečatljiv dio Bordinog dugog i vrlo plodonosnog kreativnog života. Odnosno, kako ističe Marko Golub u svom tekstu: „Premda ga prvenstveno poznajemo kao iznimnog autora animiranih filmova, suosnivača i jednu od ključnih ličnosti tzv. zagrebačke škole crtanog filma, a potom i kao autora stripova i karikaturista, opus Borivoja Dovnikovića – Borde u području diza-

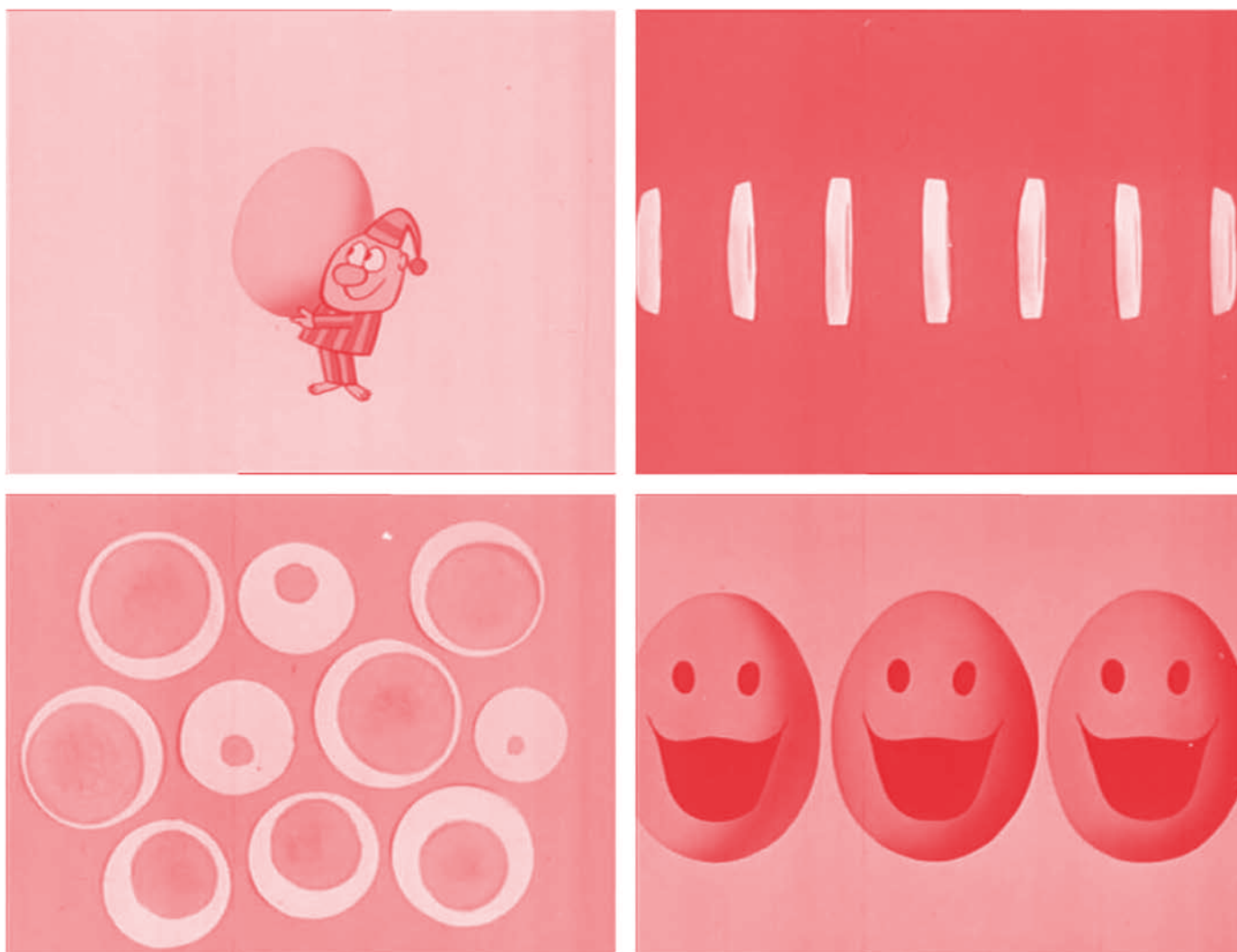
Agrokoka / Borivoj Dovniković

jna i ilustracije nije ni mali niti usputan, sekundaran u odnosu na njegova druga umjetnička postignuća. U ovoj ulozi nalazimo ga praktički kroz cijelu njegovu karijeru od sredine prošlog stoljeća do 2000-ih, a čitav niz Dovnikovićevih ostvarenja usjekao se u pamćenje nekoliko generacija ljudi, čak i ako toga nisu svjesni – on je autor slavnog znaka Zagreb filma, kuće u kojoj je ostvario svoju filmsku karijeru, Svjetskog festivala animiranih filmova (današnji Animafest), Croatia osiguranja, tvrtke Podravka i niza drugih od kojih su mnogi i danas u upotrebi.¹ U naslovu izložbe su istaknuti Bordini stihovi „Svako jutro jedno jaje”, što će one rođene krajem 1960-ih i početkom 1970-ih automatski katapultirati u njihova djetinjstva kojima je snažno odjekivao taj reklamni slogan. Malo je *copy-writerskih* poruka koje tako efikasno postižu svoju svrhu, jer sigurno je konzumacija jaja uvelike porasla nakon te reklamne kampanje.

Izložba se otvara posjetitelju vremenskom crtom koju je ispisao jedan od kustosa izložbe, Veljko Krulčić, koju će ovaj tekst uglavnom i pratiti, dok većinu opisnih tekstova izložbe kao i tekst u katalogu, potpisuje drugi kustos, ujedno i voditelj HDD galerije, Marko Golub. Vremenska crta nas amblematskim sličicama vodi kroz Bordov životni put: već kao dječak se zaljubio u stripove koje objavljuju beogradski i zagrebački listovi, a u to vrijeme, kao ratni izbjeglica iz NDH, također i precrtava oglase kojima se divi; nakon rata, vraća se u Slavoniju gdje objavljuje prve stripove („Udarnik Ratko“ u „Glasu Slavonije“); potom pohađa studij na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu; objavljuje prve karikature u zagrebačkom humorističkom tjedniku „Kerem-

¹ Vidi: *Bordova empatična vedrina – o dizajnu i ilustraciji Borivoja Dovnikovića*, autor Marko Golub, objavljeno 31.10.2023.

Izvor: <https://dizajn.hr/blog/bordova-empaticna-vedrina-borivoj-dovnikovic-tekst-marko-golub/> (pristup 25.11.2023.)

Kadrovi iz reklamnog filma „Svako jutro jedno jaje”, Agrokoka, Ozeha, Zagreb film, 1968.

puh“ (jedan od osnivača lista bio je 10-ak godina stariji Alfred Pal) gdje ubrzo postaje i stalni namještenik.

To su bili prvi u povijesti zabilježeni kreativni koraci Borivoja Dovnikovića Borde. Početkom 1950-ih izrađuje špicu za „Duga film“, prvog domaćeg producenta animiranih filmova. Nedugo nakon toga izrađuje svoj prvi reklamni strip: za sisačku tvornicu „Segestica“. Surađuje s braćom Norbertom i Walterom Neugebauerom, a zatim se zapošljava u beogradskom humorističkom tjedniku „Jež“. U drugoj polovici 1950-ih vraća se u „Kerempuh“ gdje je zaposlen kao karikaturist a nakon nekog vremena prelazi u popularni VUS (Vjesnik u srijedu). To je vrijeme i kada po prvi puta profesionalno putuje u inozemstvo, u London, gdje je sudjelovao na izložbi političkih karikatura. Krajem te šeste dekade 20. stoljeća, u naponu snage svojih kasnih dvadesetih, Bordo se odlučuje za status slobodnog umjetnika, te radi prvi autorski film „Lutkica“ a surađuje i s američkim producentom na crtanom filmu „Slučaj opakog miša“.

Početkom 1960-ih izrađuje izuzetno duhovit reklamni strip „Juško Juhić“

za sesvetsku tvornicu „Sljeme“,² pri čemu je Juško jedan dječak koji voli „Sljeme“ juhu više od, recimo, čokolade. Strip je izlazio u boji u „Plavom vjesniku“. U istom tom „Plavom vjesniku“ Bordo u to vrijeme crta i strip „Mendo Mendović“ po scenarijima Mladena Bjažića, a potom postaje i jedan od suradnika na realizaciji prve domaće crtane serije „Inspektor Maska“.

Druga polovica 1960-ih, točnije godina 1966. označena je animiranim filmom „Znatiželja“, a ujedno je i koscenarista crtanog filma „Izumitelji cipela“. Godine 1968. nastaje reklamni film za „Agrokoku“, a Bordini stihovi „Svako jutro jedno jaje, organizmu snagu daje“ postaju zaštitni znak ne samo „Agrokoke“ nego konzumacije jaja za niz generacija koje su odrastale tokom 1970-ih i čijim je djetinjstvom odjekivala pjesma tog reklamnog slogana. Zaista treba istaknuti da se tu Bordo dokazuje i kao *copywriter*, te da bi se negdje na kapitalističkom Zapadu takvom uspješnicom zasigurno i – obogatio. Krajem 1960-ih nastaje i plakat za igrani film „Ljubav i poneka psovka“ Antuna Vrdoljaka (produkcija: Croatia film, 1969.).

Početak 1970-ih obilježen je najnagrađivanijim filmom Bordove karije-

² Osnovanu odlukom Vlade NR Hrvatske 1946. godine, a nastavila je proizvodnu tradiciju Prve zagrebačke tvornice salame, kobasica i masti „Katarina Rabus i sin“ (osnovane 1879. u Zagrebu a 1921. godine preseljene u Sesvete). U domeni dizajna i arhitekture tvornica „Sljeme“ je poznata i po tome što je gradila motele koje je projektirao Ivan Vitić (Biograd, Trogir, Rijeka). U vrijeme kada Bordo izrađuje lik Juška Juhića, „Sljeme“ je postalo Poljoprivredno-industrijski kombinat – PIK „Sljeme“, a sredinom 1960-ih doseže i svoj vrhunac kada zapošljava oko 4000 radnika/ca. Klasičnim

postupcima hrvatske privatizacije nakon 1991., poduzeće je uništeno, a ono što je zanimljivo jest da nakon završenog stečajnog postupka 2008. godine, imovina poduzeća biva rasprodana, a velik dio nekretnina preuzeo je Grad Zagreb. Izvor: Portal hrvatske tehničke baštine, <https://tehnika.lzmk.hr/sljeme/> (pristup 24.11.2023.)

³ Pilot filma buduće serije „Profesor Baltazar“.

re, animiranim filmom „Ljubitelji cvijeća“ (produkcija: Zagreb-film & Corona Cinematografica, 1971.), gdje Bordo potpisuje scenarij, crtež, animaciju i režiju. Nije teško pojmiti zašto je toliko nagrađivan (Krakow Film Festival – Srebrni zmaj; International Science Fiction Film festival – Zlatni pečat; Bogota – specijalna diploma; Viennale, Beč '72. – počasna diploma;

Festival jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma, Beograd '71. – Srebrna medalja, nagrada CIDALC): dirljiva i prefinjeno duhovita kritika suvremenog svijeta koji tone u alijenaciju, konzumerizam i militarizaciju ne preskače ni *flower-power* generaciju kojoj je možebitno i posvećena, a film nosi i danas toliko aktualnu ekološku i pacifističku notu.⁴

**Izložba je argumentirani
mini-elaborat o tome kako je
dizajnerska sfera bila važan
i upečatljiv dio Bordinog
dugog i vrlo plodonosnog
kreativnog života**

Cijela dekada ostaje obilježena velikim Bordinim uspješnicama, od kojih je animirana reklama za tvornicu riba „Eva“ iz Rovinja i opet obilježila svakodnevicu, spajajući prehrambene navike s visokokvalitetnim vizualima.⁵ Osim toga, glavni lik, morž (autor maskote: Jovan Dodig), čiji je habitus inspiriran mornarom Popajem (samo što ovaj naš mornar-morž jede ribu a ne špinat), pravi je viteški uzor: brani slabije i oštro se obračunava s negativcima, čime se nameće i kao moralni uzor, ne samo gastronomski.

ASIFA (International Animated Film Association), ustanova Zagreb film i Grad Zagreb 1972. godine pokreću *1. svjetski festival animiranih filmova* (danas poznatiji kao Animafest), a tko drugi nego Bordo daje festivalu logičan dizajnerski impetus, oblikujući i vizualni identitet i špicu festivala. To je bio logičan korak s obzirom na činjenicu da je upravo Bordo oblikovao logotip iliti zaštitni znak Zagreb filma koji ta neizmjereno važna filmska kuća koristi od 1969. godine do današnjih dana. U osmom desetljeću 20. stoljeća a šestom Bordinog životnog vijeka, nastaje jedan od njegovih najpoznatijih logotipova, također u upotrebi do današnjih dana, a to je logotip Croatia osiguranja, još jedne dugovječne domaće tvrtke, ali i jednu od rijetkih koju hrvatska privatizacija nije proždrala.⁶ Za TV Zagreb Bordo je napravio seriju od osam igrano-animiranih 15-minutnih filmova „O pravopisu“, gdje također potpisuje scenarij, crtež, animaciju i režiju. Tu je i plakat velikog formata za „Jugoslavenski festival mode“, obilježen strukturalističkom manirom korištenja teksta kao likovne strukture, te za „Tečajevе stranih jezika“, plakata

Logo za Svjetski festival animiranih filmova, Zagreb, 1972.

velikog formata osebujnog kolorističkog tretmana. Za još jedan svoj nagrađivani film „Putnik drugog razreda“ (produkcija Zagreb film, 1973.) u kojem također potpisuje crtež, animaciju i režiju, dobiva i nagradu za filmski plakat na 13. Chicago International Film Festivalu (gdje je osvojio i specijalnu diplomu za sâm film). Krajem 1970-ih počinje crtati seriju „Strip anegdota“ za zagonetačku reviju „Kviz“, izlaže na izložbi stripa na internacionalnoj izložbu u taljanskoj Lucci, tu je i animirani film „Škola hodanja“ za koji je također napravio i plakat, i dr.

Početakom 1980-ih ilustrirao je priručnik „Civilna zaštita: podsjetnik za građane“ (koji bi nam i danas dobro došao), stvara animirani film „Jedan dan života“ (crtež, animacija, scenarij, režija) koji je trijumfirao na Festivalu jugoslavenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma u Beogradu 1982. osvojivši Zlatnu medalju za animirani film, a osvojio je i nagradu Srebrni Hugo na međunarodnom filmskom festivalu u Chicagu iste godine. Način na koji je Bordo ovdje didaktičku poruku o štetnosti alkohola interpretirao kroz humanistički narativ o razlozima zbog kojih ljudi posežu za alkoholom – odista je jedinstven. Godina 1983. obilježena je time što Zagrebačka ustanova Filmoteka 16 (za čije je nastavne „element-filmove“ Bordo radio ilustracije i maskotu) objavljuje knjigu „Škola crtanog filma“ kojoj je Bordo autor. Ista je prethodno objavljivana u nastavcima u časopisu Filmska kultura. „Svaka stranica te vrlo kompleksne i iznimno ambiciozne knjige pedantno je oblikovana u svim svojim detaljima – od tekstova, shema, informacijskih grafika, ilustracija itd. – i apsolutno sve u njoj je nacrtano rukom, uključujući tekstove jer čak i mehaničku tipografiju mijenja Bordov disciplinirani *lettering*. Knjiga još više začudno izgleda zato što je obučena u ponešto suzdržane korice koje je, u skladu s ranije postavljenim vizualnim identitetom

⁴ Intonaciju u filmu samouvjereno „drži“ Kićo Slabinac, a glazbu potpisuje Ozren Depolo.

⁵ Kao i reklamni film za Agrokoku, i „Eva“ je rezultat suradnje s RTZ-om i reklamnom agencijom Ozeha.

⁶ Croatia osiguranje je najveće i najstarije osiguravajuće društvo u Hrvatskoj, a osnovano je 1884. godine u Zagrebu kao Croatia osiguravajuća zadruga.

biblioteke, oblikovao Nenad Pepeonik, ali knjiga je u međuvremenu izašla u mnogo drugih izdanja, od toga mnoga na stranim jezicima, i do danas je ključno štivo za razumijevanje procesa rada na crtanom filmu.⁷ Potom, za kulturni dvotjednik „Oko“ crta strip u nastavcima pod nazivom „Susreti treće vrste“. Sredinom 1980-ih potpisuje likovno oblikovanje Enciklopedije likovnih umjetnosti (izdanje Leksikografskog zavoda), dobitnik je Priznanja za doprinos jugoslavenskom stripu na Drugom salonu jugoslavenskog stripa u Vinkovcima, te postaje direktor zagrebačkog Festivala animiranog filma, što će ostati do 1990. godine.⁸ Uz to, izrađuje ilustracije za knjigu pjesama Enesa Kiševića „Smjehuljica i Plačuljko“ koju je nakladnik „Iros“ objavio u nakladi od 10 000 primjeraka. No, zapanjujuća je tek naklada knjige „Ilustrirani bonton i protokol“ Đorđa Zelmanovića – 15 000 (u razdoblju od 1963. do kraja 1980-ih, knjiga je u 10 izdanja doživjela ukupnu nakladu od 150 000 primjeraka) a koja je opremljena Bordinim ilustracijama. Iako to nije glavna tema, kako je ovaj osvrt oblikovan tako da slijedi kronologiju, moram spomenuti i njegov film „Uzbudljiva ljubavna priča“ (produkcija: Zagreb film, 1989.) koji inventivnim grafizmom ovjekovječuje autorovu vjeru u ljubav, i gdje i opet potpisuje animaciju, crtež, scenarij i režiju.

Zlokobne 1990-e naizgled su dobro krenule: Bordo je nagrađen nagradom „Ivana Brlić Mažuranić“ za ilustracije serije od šest slikovnica „Words“, koje su generacijama mališana/ki pomogle da se snađu s prvim engleskim riječima, za koje je tekstove pisala Višnja Anić, a objavljivala ih nezaboravljena i neprežaljena izdavačka kuća „Mladost“. Ista kuća je izdala, u okviru svoje mega-popularne dječje biblioteke „Vjeverica“, zaigranu i oduševljujuću knjigu pjesama Dubravka Detonija „Dimnjačar briše kući nos“, koju Bordo jednako tako zaigrano ilustrira, mjestimično koristeći i formu strip-tabli. No, kako rat bjeso(m)-muči, Bordo poslove traži i dobiva i u inozemstvu, pa tako nastaje i knjiga za male mađioničare/ke „Mein supermagisches Zauberbuch“ (1993) u nakladi austrijskog izdavača Tosa Verlag iz Beča. Kako navodi Golub: „Premda žanrovski sasvim različita, u pristupu, a dijelom i stilu, ova knjiga je vjerojatno najbliža već spomenutom 'Ilustriranom bontonu & protokolu'“.⁹ Sredinom 1990-ih Bordo preuzima posao grafičkog oblikovanja izdanja i publikacija Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“, a za u Rijeci tada novopokrenuti dječji list srpske manjine pod nazivom „Bijela pčela“ osmišljava logotip. Tu je i strip „Čipko i djed Filip“ kojeg će nastaviti crtati u kontinuitetu sljedećih četvrt stoljeća. Izabran je za generalnog sekretara ASIFA-e, te ilustrira knjigu za djecu „Čudnovata istina“ Zlatka Krilića.

Iako je već u svojim dubokim sedamdesetima, Bordov radni elan ne posustaje: ilustrira „ABC slikovni englesko-hrvatski rječnik“ (ABC naklada), jedan je od ilustratora „Čitanki iz srpske književnosti“ te likovni i tehnički urednik udžbenika „Geografija“. Ne napušta Zagreb film ni u najtežim momentima, pa 1995. godine radi film „Spas u zadnji čas“ (klasično, u četverostrukoj ulozi: crtež, animacija, scenarij, režija).

Početak 2000-ih, dok je Bordo u svojoj 80-oj zauzet izradom plakata

za 14. Svjetski festival animiranog filma u Zagrebu, njegov film „Znatiželja“ na Festivalu u Annecyju 2000. godine uvršten je među 84 najbolja animirana filma u povijesti. No, Bordo ni tada nije zaspao na lovorikama, a uskoro (končno!) dobiva i od vlastite kulturne sredine zaslužno priznanje: nagradu „Vladimir Nazor“ za životno djelo na području filmske umjetnosti. No, to ga pak ne korumpira u „novo“-hrvatskom ideološkom ključu kojem je Nazorovo ime tek krinka: knjiga „Hrvatski karusel“ Stipe Šuvara iz 2004. godine, koja dijagnosticira stanje uma „tranzicije u bijedu“ ilustrirana je Bordinim karikaturama, prethodno objavljivanim u časopisu „Hrvatska ljevica“ (nažalost, činjenicu da nacionalni prefiksi ljevici nikad nisu pomogli, nismo još ni dan-danas svladali). Godine 2004. Bordo je napravio špicu za (tada već) Animafest, a do 2006. ilustracije za knjige „Luk i voda: zavičajni rječnik“ Đorđa Nešića i „Let u novi svijet“ Vukomana Radosavljevića te oblikuje naslovnice knjige „Svjetski izazov Hrvatskoj“ Adolfa Dragičevića. Od 2000. godine Bordo je redovno u Kini, pa povodom svog filma „Tišina“ (produkcija: Zagreb film, 2009.) te optimizma koji je zavladao dolaskom Vinka Brešana na čelo Zagreb filma, izjavljuje: „Kod njih Zagrebačka škola čak ima veći ugled nego kod nas, jer su Kinezi učili na našoj animaciji. Pozivaju i druge, naravno, ali mi smo najtraženiji.“¹⁰ U Kini, u Xiamenu, održana je i „Izložba grafičkih radova Borivoja Dovnikovića“.

Drugo desetljeće 21. stoljeća i deveto desetljeće Bordinog životnog puta obilježeno je njegovom zastupljenošću u monografiji „Hrvatski antifašistički strip“ (nakladnik: Udruga Strip forum, 2012).¹¹ Bordi je priređena i velika retrospektivna izložba na Međunarodnom salonu stripa u Beogradu, pa potom 2014. objavljena knjiga stripa „Čipko i djed Filip“, 2016. godine priređena je izložba karikatura „Kaldma na asfaltu“ u Galeriji ULUPUH, a 2020. napravljena je u zagrebačkoj Prosvjeti testamentarna izložba naslova „Bordinih sedam decenija“, upravo kada je navršio 90. Gradska skupština Grada Zagreba posthumno je uvrstila njegovo ime u Fond imena (iz kojeg se imenuju naselja, ulice i trgovi). No, bilo bi lijepo i da neka osnovna škola dobije ime po ovom doajenu likovnosti, animacije, dizajna i ilustracije, ali i copywritera, kako bi rasle generacije djece osvijetljene traćima njegovog duha i talenta. Talenta i duha koji nam je, kako nas je ova izložba podsjetila, ostavio u nasljeđe, podsjetimo se još jednom, niz markantnih logotipova kao znakova jednog vremena u kojem se intenzivno *proizvodilo*: Zagreb film, PIK Vinkovci, maskota Nastavnih filmova Filmoteke 16, Agrokoka, Croatia osiguranje, Jugoslavenski leksikografski zavod, Podravka,...

Bordino djelo je tu, iako i kao podsjetnik na sve kolektivno bogatstvo koje je, u naletima proždirućih nacionalizama, – uništeno. Tranzicija u bijedu uspješno je provedena. Kako bi se nazirali potencijalni horizonti ako ne boljih, a ono barem budućnosti u kojima će biti moguće živjeti, potrebne su nam ovakve izložbe koje predočuju tragove emancipacijske povijesti i „melankolične vedrine“¹² socijalizma.

⁷ Vidi: Bordova empatična vedrina – o dizajnu i ilustraciji Borivoja Dovnikovića, autor Marko Golub, objavljeno 31.10.2023. Izvor: <https://dizajn.hr/blog/bordova-empaticna-vedrina-borivoj-dovnikovic-tekst-marko-golub/> (pristup 25.11.2023.)

⁸ Tako navodi Krulčić na izložbi te u katalogu. Neki drugi izvori kažu da je to bio do 1992. godine. Vidi npr: <http://kinotuskanac.hr/director/borivoj-dovnikovic-bordo> (pristup 25.11.2023.)

⁹ Ibid.

¹⁰ Izvor: <https://www.dw.com/hr/veliki-povratak-plavog-konji%C4%87a-zagreb-filma/a-4261488> (pristup 26.11.2023.)

¹¹ Iako, i za antifaziizam, kao i za ljevicu, bilo bi bolje da se izdanje zvalo Antifašistički strip u Hrvatskoj.

¹² Označitelj kojim je filmolog Hrvoje Turković paradigmatizirao Bordin rad. Vidi npr.: http://www.hfs.hr/hfs/zapis_clanak_detail.asp?sif=1085 (pristup 27.11.2023.)

U OKOVU IKONE SVETE PETKE

Drago Kekanović

U OKOVU IKONE SVETE PETKE

Poslije smrti tetke Ljube predali su mi u *Domu za odrasle osobe* u N. Lj. onu hrpicu osobnih stvari pokojnice. Ta je šačica sitnica (ogrlica od pet zlatnih dukata nečitljive inkrustacije, burma, zatim, jeftin ručni sat, brojanice i krst, drveni česalj, od javora, takođe...) bila je razastrta preko neuramljene, požutjele fotografije koja je, pak, bila položena na lice srebrom okovane ikone svete Petke. Težina okova i, još više jarke boje i sačuvani odsjaj u očima svete, dokazivali su da je kupac morao odriješiti kesu. Kad sam odložio ikonu, posegnuo sam za neuramljenom fotografijom. Dobro, de, priznajem, preplavila me je radost i nisam mogao odagnati primisao da se tek sada nakon duga puta i stranstvovanja vraćam domu i svojim. Drugoj svojoj majci, i njenom mužu koji je više volio da razgovara sa životinjama i drvećem nego s ljudima; s djecom bi prozborio još koju, a odrasle je, valjda, kao svi *šumski* (tako ga je tetka zvala) ljudi, radije izbjegavao. Ne skrivajući radost, dakle, nadlanicom sam prešao preko lica preozbiljnih mladenaca, i mlade tetke Ljube (umotane u bezličnu kutu seoske učiteljice i brkatog tetka Ljubana u lugarskoj uniformi, (s dvocijevkom na lijevom ramenu!). O, dragi moji... Kako ste samo, onako usplahireni i stisnuti jedno uz drugo, sjali srećom! Sudbina vam je, međutim, uskratila nasljedstvo, pa ne čudi što ste dohranjivali i zbrinjivali siročad rodbine kao rođene i svoje. I mene, tako. Sve dok nisam dorastao do internata.

Tamo već, u *Domu*, pažnju mi je privukla nabubrela debljina ikone, nisam je mogao zanemariti. A i ko bi mi (i što bi to) moglo izbrisati iz sjećanja lice bogobožne žene u večernjoj molitvi?! Sad, istina, Ljuba je dugo molila, ponekad bi je i san preotimao, umor od radova u polju, kućnih poslova, zamor od neposlušnih đaka, na koncu konca, ali bi se prelamala, trzala i budila, i nastavljala mrmoljiti, u istom tonalitetnom zazivu i zapjevu, što bi Ljuban i ja, ušuškani već u slamarici, svaki put popratili jedva suspregnutim cerekanjem i razbacivanjem krsta koje je oponašalo duboku predanost našoj vjeri; „Pokrij se po ušima i spavaj“, ušuškavao bi me i ušutkivao Ljuban. „A tetku pusti, neka moli“, šaputao bi mi u uvo dok sam tonuo u san.

Mogao sam, kažem, pretpostaviti da je tetka Ljuba ponijela ikonu kada je 27. 10.1991. godine, na samu slavu, dakle, stiglo ono naređenje lokalnog stožera obrane, ili kako se već zvao, Uredba o privremenoj evakuaciji, ili kako se to nazvalo, da mora napustiti svoje selo pod Papukom i poći u sabirni centar pod gradom. Mogao sam pretpostaviti, kažem, da njima ni ta evakuacija nije teško pala: ne samo zato što su vjerovali da vlast uvijek zna zašto i što nešto radi, ili što su se nadali brzom povratku, već i zbog toga što nisu imali ni ovaca, goveda i krmadi, pa ih nisu morali sakupljati po pašnjacima i livadama i istjeravati na drum prema gradu; a Ljuban je, uostalom, odmah predao i dvocijevku i uniformu naoružanoj trojici koja su banula u njihovo dvorište; najstariji među njima je potpisao primitak, istrkao listić iz nekakvog blokčića i tutnuo mu ga u ruke. Tetka je što razbacala što zakopala gomilice hrane za mačke, a tetak je pak naredio svojim psima da se sjure u kotlinu, bliže gradu; tri posavska goniča zaista su se sjurila niza stranu, kao da su na lisičjem tragu, i šmugnula između vojnika koji nadiru, kamiona i tenkova.

Sva njihova briga svela se na Pirgavu s pilićima. A i njih je Ljuba zbrinula, potrpala je i kokošku i piliće u korpu i prekrila vezenom maramom. I tako su se ukricali, na traktorsku prikolicu komšije Rade (bivšeg đaka) koji ih je čekao na cesti. Bila je jesen, brzo se smrkavalo, počela je sipiti uporna i hladnjikava kišica, jedva su dočekali da pripiti, (a nikad nije pio!) i smrknuti nekome nevidljivom opsuje krvavu majku, baci opušak u blato i uđe u kabinu.

Čim je traktor zabrektao a prikolica se zaljuljala, iz Ljubine je korpe iskočio pjetlić, Ljubanov novi ljubimac, njegov Crvenperko: kočoperno povjesmo perja zalepršalo je, da, i otkotrljalo u vriježe puzavice i kupine kraj puta. Ljuban je saskočio s prikolice i otkotrljao se za njim. „Idi ti, sad ću ja!“ doviknuo joj je prije nego što je šmugnua u vrzine i vriježe.

Opis evakuacije te davne devedesete prepisan je s povelikog lista tzv. trgovačkog papira kada sam nožićem odvojio poledinu ikone svetog Luke; učiteljskim, školskim rukopisom koji strogo poštuje išpartane zelenkaste linije. Ni mjesta ni datuma na njemu nije bilo, ali je nastao svakako prije nego što se tetka Ljuba obrela u *Domu za odrasle osobe*. Na hrpici ostalih listića različite izrade i namjene, debljine i formata stajao je jedan te isti datum i jedna te ista rečenica: *Ljuban se nije vratio. 29.10.* Od 1999., kada je moja tetka Ljuba, po svemu sudeći, dospjela u Dom. Iz godine u godinu, da, bez ijednog slova sa strane, nailazio sam na istu rečenicu i isti datum. Teško je povjerovati, znam, da neko ko je dvadeset godina, malo na nogama, a onda više u krevetu nepomičan ležao u *Domu koji osigurava zdravstveno i psiho-socijalno zbrinjavanje psihički bolesnih odraslih osoba*, na isti dan jednom surovom rečenicom ispisuje poraz svih svojih molitvi i iščekivanja, i (molitvom, dakako) otvara vrata novoj nadi.

Posljednji me listak, međutim, datumiran s 29.10. 2019. ostavio bez riječi. Rukom žene, rukom, šta kriti, moje druge majke od koje nikad nisam čuo ništa drugo do tepanja i toplog zagrljaja kao da sam njeno dijete, a ne dijete njenog pokojnog brata, od koje, ponavljam, nikada nisam čuo ružnu riječ a kamoli psovku, malo poljuljanim slovima, ali krasopisom, zapisano je:

Jebalo ga njegovo pile!

DEŠAVA SE

Stari drugar, pajdaš iz djetinjstva i mladosti, kome ovdje zaista pristaje nadimak Leptir, došao je tog jutra na naše uobičajeno zavičajno umirovljeničko okupljalište (čitaj: kvartovsku pivnicu s posljednjim biljarskim stolom u gradu) sasvim pomućen, shrvan i bez kapi krvi u obrazima, tako da ništa drugo nismo mogli pomisliti nego da se približava kraj njegovom dugogodišnjem opiranju teškoj i neizlječivoj bolesti. Glatko izbrijan, uredno zaliven orahovim uljem i *Pino Silvestrom*, (otkuda mu samo tolike zalihe orahovog ulja), bez pozdrava je zasjeo za šank; podmetnuo je, da, kao i obično svoju kariranu dekicu od kašmira pod stražnjicu, naručio dupli espresso s toplim mlijekom i malčice, više nego obično, spustio obod šešira. A neispavani i razvodnjeni je pogled hitro sakrio nekuda u stranu, kao što ga već sklanjaju oni pomireni sa sudbinom. Njegovе su nas riječi, međutim, nakon što se ušmrknuo u namirisanu maramicu i otpio gutljaj, naprosto sablaznile.

„Ljudi moji, zaljubio sam se!“

Zanijemili smo; priznajem, u ime ostale trojice.

„Dešava se to“, neko je, ipak (ipak!), uspio promrsiti, nekako ravnom i neutralnom, više nehajnom nego zafrkantskom intonacijom koja bi upućivala na ironične konotacije kako, eto, Boga ima, i kako ima njegove spore ali dostižne pravde, i kako se onaj koji nam tolike godine, odvođeci gradske ljepotice u svoj krevet, posredno poručivao da ljubavi između muškarca i žene, pa ni između dva muškarca i dvije žene uopće nema, niti može biti. Da, nije nam u tom času bilo do toga da se podsmjehujemo nevolji u koju je naš stari prijatelj, šmeker (i naša draga vucibatina), uvijek uspješniji od nas, uvijek u blizini državne kase i tajnovitih prekomorskih poslova i putovanja, ne, stvari su odjednom, tim njegovim priznanjem, postale puno ozbiljnije, tvrđe, ne samo po njega nego i po nas. Koji smo, htjeli-ne-htjeli, postali i njegovi skrbnici; ružne li riječi za naš prešutan zavjet da dostojno ispratimo *našeg* čovjeka na posljednje putovanje. Jer on, ratno siroče bez oca i majke, bez ikoga od rodbine, takođe, (za kojom je uzalud tragao), gojenac đaćkih domova, mangup i huligan, pa kasnije zavodnik, picoljubac i švaler, što bi se u zavičaju reklo, šarmer, u svakom slučaju, nikako nije mogao računati da će ga netko njegov dohraniti, jer smo samo mi bili njegovi, i bili smo slični njemu, jer smo u ranim godinama zbog želje naših roditelja da ne ponovimo njihove sudbine, bili iščupani iz svojih zavičajnih korijena i bačeni u taj, tobože, lagodniji i bolji svijet.

Pričam sve ovo (možda i preširoko) kako bih vas pripremio za epilog ove novelete kakav ni mi nismo očekivali.

Što se zapravo dogodilo sada s (prvi put!) zaljubljenim Leptirom?

Tajnovit je i uviđavan on uvijek bio, nikada nas nije opterećivao ni svojim poslovnim uspjesima, a ni ljubavničkim osvajanjima, ne, nikada nas nije time opterećivao, niti se hvastao, sačuvaj bože. Pa i sada, kada je dopao takve nevolje, i nesreće, ako ćemo pravo, da se zaljubi u nekakvu anoreksično vretenastu, bubuljičavu i našušerenu maturantkinju Mate-

matičke gimnazije, tu, u našem kvartu, na Jordanovcu, prešućivao je svoje jade, a mi smo samo po bljedilu njegovih obraza, dubokih podočnjaka i promašajima zicera na biljarskom stolu mogli nagađati koliko mu je teško, i koliko ga razapinju i kidaju svi ti hirovi prve ljubavi. Ne, on nas uopće ne želi opterećivati, pogotovo ne ovako usporene i klimave u hodu, stare, da se ne lažemo, ali u sigurnom zaklonu porodica, sinova i kćeri, unuka i unučica koji nas razgaljuju svojim teškim pitanjima i razuzdanim smijehom.

Onda se i to dogodilo.

U pivnici, naravno.

Leptir je došao sasvim slomljen; poslije smo shvatili (kao što se to obično samo poslije razumijeva) da je brojao posljednje dane. Istine radi, još uvijek nas je pobjeđivao u biljaru, nismo mu bili ni do koljena, ali nas je usput zasipao takvim detaljima svoje nesreće u (znao je i on) posljednjoj njegovoj ljubavnoj vezi, da smo se samo pogledavali, moleći Boga, ili nekog već tamo gore, da nam ne priušti takve patnje. „Odustao bih ja od nje, ali mi povratka nema, zaljubljen sam do usiju, i kad me odgurne, ja joj se vraćam, ne mogu bez nje, prvi put ne mogu bez mirisa njene kože i želje da mi usta ovlaže njene usnice, a tolike sam, koje su me željele da budem njihov odgurnuo od sebe, a sada će mi ta gimnazijalka doći glave, ne dao vam bog da vam se tako što desi“, odlagao je biljarski štap i napuštao pivnicu s nadom da će u sjenkama krošanja ispred Matematičke gimnazije dočekati svoju Lolitu (oprosti Nabokov), Leptiricu.

Ne, nismo očekivali da će se na njegovom pogrebu ukazati ta njegova Leptirica, Lolita, ko god bila, niti neka od tolikih gradskih ljepotica (sada uglednih dama) koje su se obrele u krevetu našeg prijatelja, ali se nismo ni nadali da će nam se pridružiti (ta nikoga više nije bilo) ni ta stasita starica, kost i koža, na koju je nabačen krznen kaput od nerca, u dubokoj crnini, dakako. Jesmo, neki su od nas, dok nam je prilazila, prepoznali u starici nekada slavnu, ali, avaj, zaboravljenu glumicu, kako to već biva. Hvatajući nas pod ruku, pridružila nam se kao starim znancima, bez pozdrava i ikakvog uvoda. Na uspinjanju prema stajalištima autobusa ispred Krematorijuma, ne obazirući se na našu zbunjenost, smetenost, kako god hoćete, izgovorila je svoju monološku dionicu:

„Oh, kako su me pogodile Mahlerove *Pjesme mrtvoj djeci* koje ste odabrali za oproštaj. Kao da ste mene pitali s čim bi se oprostila od našeg dragog prijatelja. Davno, kada sam mu ja bila prva ljubav, a on takođe onako usplahiren i nevin, taj mi je Mahler išao na živce. A sada sam tek shvatila da se nas dvoje nismo samo tako, slučajno, sreli. Ne, ne, i ne. Jer ne postoji ponovljena slučajnost. A ako i postoji, onda je riječ o nekoj višoj sili u čijoj smo vlasti. Tako sam ja nekako i razumjela naš ponovni susret, kao novu šansu da ispravimo stare zablude naše mladosti. Jesam, ja sam bila posljednja, ali i prva ljubav vašeg prijatelja, Leptira. (zar ne?!), kako ste ga vi, njegovi vršnjaci, pogrešno i zauvijek okrstili. I ja sam to prekasno shvatila. Da sam, onda, davno, odbila prvu ljubav, kakvu nikada poslije neću doživjeti. Ali, eto, život ponekad zna biti milostiv, pa smo se nas dvoje ponovo sreli sedamdeset godina kasnije, na ulazu/izlazu optičarske radnje u Maksimirskoj ulici. Naravno da sam prihvatila njegov poziv na kavu. Poslije mi je tek, kada sam se sabrala od neočekivanog susreta, došlo do svijesti da mi se on cijelo vrijeme nije obraćao kao meni, poznatoj glumici toj i toj, s toliko neuspjelih brakova i mnoštvom unuka, već da mi je čitavo veče prosipao već zaboravljene gimnazijske folove i fore kojima su se osvajale naivne guske u to vrijeme. I to me je ponukalo da se ponovo nađemo na kavi i pelinkovcu. I našli smo se. A bilo je ponovo isto. On se meni obraćao kao blesavoj šiparici gimnazijalki koju je naumio osvojiti svojim šaputavim bedastoćama. I onda je svaki put bilo isto. Ma koliko ga ja odbijala, uvjerala i odmicala, on je na naše sastanke dolazio s uvijek istim tekstom srednjoškolskih fora i nebulozna. Onda sam prekinula, sad nisam. Uvrtjela sam sebi u glavu da svog prvog udvarača i ljubavnika vratim u stvarnost. Trudila sam se, upotrijebila sam sve svoje glumačko umijeće, ali nisam, izgleda, uspjela.“

Ne, niste, niko od nas nije uspio prozboriti. A još manje je bio spreman da prizna kako je naš Leptir izdahnuo s njenim imenom na usnama. Jer se nešto, ne samo u prenaplašenoj i falš intonaciji naše pratilje nije poklapalo, već i u našem spoznanju da nam naš Leptir, ma koliko sišao s uma, a da mi to ne primjetimo, i ma koliko se sramio da nam prizna da se zaljubio u staricu, pa izmislio (ponos je grda riječ), mladu ljubavnicu, ne bi dao do znanja da nas, obične civile, građane, kao obično, obmanjuje, zasjenjuje i laže, jer nam govori ono što mi želimo čuti, pa onda kiti, dograđuje, jer nas sve voli i grli. O, da. Nešto se tu, ponavljam, nije poklapalo, imali smo pred očima obje verzije istog stanja, i ne samo da se nisu poklapale nego su se i suprotstavljale jedna drugoj. OK. Po jednoj verziji: naš se prijatelj ponovo zaljubio u svoju prvu ljubav, ali je

naletio na žestoko i morbidno odbijanje stvarnosti neke žene koja još uvijek živi u svojoj mladosti, u šezdesetim godinama prošlog vijeka i koja ga prisiljava da se vrati u te godine. A onda imamo sad solilokvij stare gospođe, zaboravljene glumice, koja tvrdi sasvim suprotno, da Leptir je sasvim podjetinjio i slično.

Na odgovor, međutim, nismo dugo čekali.

Kada je iz magle izronio plavi ZET-ov autobus, naša se pratilja, skupljajući krajeve bunde od nerca, brzim hodom ustremila prema njemu i jedva dočekala da vozač otvori vrata i da s poskokom šiparice uskoči u njega.

Odahnuli smo.

ŠETAČI

Sa slabšim izgovorom da sam prestar da se udjenem u nove tokove i sheme korporacijskog poslovanja, nabacio bih laptop na rame i penjao se do prve slobodne klupe na savskom nasipu. Ne baš do prve, ako ćemo pravo, već do one uvučene u sjenke gustog žbunja na odmorištu nedaleko željezničkog mosta. Sad, ako ćemo pravo, takođe, ponešto sam od svojih radnih obveza, valjda, i uspješno obavljao, jer mi ni zaštitnici mog bijega iz poslovne kule ne bi bili u stanju da ishoduju toliko odsustvo s čipovanog radnog mjesta; pokroviteljski izgovori da sam ionako pred umirovljenjem, ili da sam (ma znate ga) *na svoju ruku*, nisu dolazili u obzir, niti bi me spasili od otkaza.

Ta moja blagodat, ako ćemo je tako nazvati, da ne moram osam sati gledati lica koja me iz dna duše preziru i, šta kriti, mrze, samo zato što nisam *njihov*, i što sam za njih *drugi*, dakle, ubrzo se, međutim, prometnula u manu. Kažem, manu, da ne uplašim čitaoca jačim određenjem. Jesam, dakako, dobro sam radio: za sat vremena, otprilike, ishodio sam povoljne brojke za koje bi mi u korporacijskoj kuli trebalo čitavo radno vrijeme. Ali, ali... Kako se, vjerovao sam, niko dobrovoljno ne odriče slobode, tako sam i ja ostajao na klupi i izlagao lice suncu, magli, kišici, svejedno, gledajući sve do podneva kako Sava, i dalje vazda mutna (nikad bistra), dotječe sa zapada i otječe prema istoku.

Onda su se jednog jutra pojavila četvorica šetača. Ne mogu objasniti zbog čega mi je ta četvorka upala u oko, što se kaže, i odmah ih izdvojila od ostalih koji su iz grada sišli na rijeku, pa trčkaraju nasipom za svojim psima, promiču na biciklima, gimnasticiraju ili guraju rolere, nekad žure, nekad mile, svejedno. Ne znam, kažem. U svakom slučaju, ovo su bili baš pravi šetači, odmah se vidjelo; bodrog koraka u dobroj sportskoj obući, razgolićeni do pojasa čim grane sunce, bili su to muškarci u najboljim godinama koji uživaju u kretanju. Okupljali su se, međutim, baš na tom *mom* odmorištu. Do mene bi, dok bi čekali da im se iz teniskih svlačionica pridruži onaj treći, četvrti, ponekad dopirale isprekidane rečenice žustre rasprave oko nekog sasvim beznačajnog povoda ili neke emisije na državnoj televiziji u udarnom terminu, što izađe na isto. Za mene, isto. Jer se, htio ja to ili ne htio, sam od sebe sklapao mozaik o njihovom novom društvenom profilu i statusu: da, i oni su bili *drugi*, dolaskom nove vlasti ispali su iz uobičajene kolotečine i ostali su bez posla, ali tu svoju *drugost* nisu ni priznavali ni prihvaćali. Ne, poslije igre u parovima na teniskom igralištu tik uz nasip, kretali bi u žustru šetnju između savskih mostova, ne prekidajući započetu raspravu. Da li je u drugom setu kod 40:15 lopta dirala crtu, ili nije, ili šta je zapravo poručio ovaj ili onaj ministar zdravstva ili nečeg drugog u prvom televizijskom dnevniku, sve takve efemerije i trivijalije, kažem, na koje ne treba trošiti riječi; tako su se i rastajali, nikada ne izgovarajući ono posljednje pitanje koje se kao crna nit provlačilo kroz šarenu tkanicu njihovih rasprava: otići, odseliti se, dok je snage i vremena, ili pognuti glavu i ostati, promijeniti ime muškoj djeci i pomoći im, makar na taj način, da nikada ne osjete kako je to biti *drugi*, drugačiji. Tako sam ih, eto, dočekivao na svojoj klupi i ispraćao, pa ponovo dočekivao i ispraćao u njihovim ophodnjama između mostova.

Sedma je godina, evo, kako uživam u *blagodatima* umirovljenja.

Pokretan sam još uvijek, ali me korak vodi sad prema brdima, u šume.

Na rijeku se ne spuštam. Nema potrebe. Mogao bih se okladiti u šta hoćete da je moja četvorka na okupu.

Provjerite, uostalom.

TEKST NAPISAN POVODOM POČETKA RUSKO-UKRAJINSKOG RATA

BILI CVITAK IZNAD KIJEVA

Već trideset godina svi ti silni mrtvi na Balkanu služe samo za političku manipulaciju i za đubrenje zemlje iz koje raste bijelo cvijeće. A gore na sjeveru i sjeveroistoku zemlje je više i mrtvih po tradiciji uvijek bude više i toga se bojim: da sva patriotska propaganda i sve političke proklamacije služe samo kao izgovor za đubrenje zemlje ljudskim tijelima

PIŠE: **Muharem Bazdulj**

[NAPOMENA O NASTANKU: Početkom avgusta 2022, oko šest mjeseci nakon početka rusko-ukrajinskog rata, dobio sam narudžbu iz poznatog salcburškog časopisa „Literatur Und Kritik“ da napišem esej na temu sukoba u Ukrajini. Ideja je bila da se uradi specijalni broj, a da autori budu iz zemalja koje u proteklih nekoliko decenija imaju iskustvo rata. U prapratnom pismu nisu bili navedeni svi pozvani autori, nego tek nekoliko imena kao ilustracija, no svakako je znakovito, a i logično, da su gotovo svi dolazili sa eksjugoslovenskog prostora. Rok za dostavu teksta bio je kratak, uz objašnjenje da je potrebno vrijeme da se svi tekstovi prevedu na njemački, urede, opreme i napokon štampaju. Tekst sam napisao i dostavio redakciji, prijem teksta mi je potvrđen, no tu se komunikacija i završila. Na kasnije upite šta je sa planiranim specijalnim brojem nije bilo odgovora. Ne znam šta je naposljetku ispao problem, da li tekstovi nisu bili na tragu onoga što se očekivalo, da li većina pozvanih, i to usred ljetnje sezone, nije bila u stanju tako brzo napisati tekstove ili se radi o nečem sasvim trećem, ne znam, ali, eto, ni poslije petnaest-šesnaest mjeseci, njemačka verzija ovog teksta nije objavljena u časopisu koji ga je naručio. Nema, međutim, razloga da srpski original ne bude objavljen u „Prosvjeti“.]

Novembar 2023

Prije tačno deset godina, krajem jula mjeseca 2012, bio sam učesnik Filmskog festivala Palić. Festival se održava na jezeru pokraj Subotice, grada uz srpsko-mađarsku granicu. Subotica je neobičan grad, jedan od onih kakve je volio čudesni italijanski pisac Italo Calvino, grad u kojem je prošlost prisutnija od sadašnjosti. U Subotici danas živi oko stotinjak hiljada stanovnika i unutar Srbije je šesti grad po veličini. Prije stotinu godina, međutim, u mno-

go većoj Jugoslaviji, Subotica je po veličini bila treća: odmah iza Beograda i Zagreba. I tada je, naime, imala stotinjak hiljada stanovnika.

U Subotici su rođena najmanje dva klasika mađarske književnosti: Dezső Kosztolányi i Géza Csáth, kao i klasik srpske i jugoslovenske književnosti Danilo Kiš. O tramvaju koji je povezivao Suboticu sa naseljem kraj jezera Palić antologijsku pjesmu engleske poezije napisao je John Hartley Williams.

VIZNI REŽIM: O dvadesetoj godišnjici ratova koji su pratili raspad Jugoslavije, tu se, kao popratni program filmskog festivala, održavala konferencija „Raspad Jugoslavije na filmu“. Vrele sparne dana, pisci, profesori i kritičari su provodili u hotelskoj konferencijskoj dvorani, dok smo se kad padne noć svi skupa družili zajedno sa režiserima, glumcima i ostalim filmskim radnicima.

Bila je, čini mi se, već prošla ponoć kad mi je prišla plavokosa i plavoooka djevojka i pitala me može li bez vize, sa ukrajinskim pasošom, putovati u Bosnu i Hercegovinu. Neko joj je rekao da sam ja iz Sarajeva, pa da bih to možda mogao znati. Posve slučajno i jesam znao. Živio sam u to vrijeme u Sarajevu nadomak konzulata Ukrajine gdje sam nekoliko mjeseci ranije vadio vizu zbog odlaska na književni festival u Kijev. Znao sam da postoji reciprocitet. Kad sam joj to rekao, bila je vidno razočarana. Željela je u avgustu putovati u Sarajevo, na tamošnji filmski festival. Daleko joj je i preskupo vraćati se do Kijeva da aplicira za vizu u tamošnjoj bosanskohercegovačkoj ambasadi. Ali, pitam je, zašto bi to radila, imaš bosanskohercegovačku ambasadu u Beogradu, možeš vizu komotno dobiti tamo. Udarila se dlanom po čelu. Da, rekla je, to mi, eto, nije palo na pamet. Hvala ti, rekla je i krenula nazad ka stolu gdje ju je čekalo njeno društvo. Nema na čemu, kažem i pružim joj ruku: „Usput, ja sam Muharem“. Rukovali smo se: „Drago mi je, ja sam Marina“.

Sutradan smo se sreli na doručku. Ne znam zašto, ali bio sam ubijeđen da je ili studentkinja ili novinarka neke redakcije za kulturu. Kasnije ću shvatiti da joj je u tom trenutku trideset godina, a izgledala mi je dosta mlađe. Pitao sam je čime se zapravo bavi pa je rekla da je režiserka. Pitao sam je li snimila nešto vrijedno pažnje, a ona je polustidljivo kazala da je u Cannesu osvojila „Zlatnu palmu“. Bio sam siguran da se šali. Samo je odmahнула rukom. Poslije je iz torbe izvadila laptop, ukucala svoje ime u pretraživač i pokazala mi fotografiju gdje u svečanoj bijeloj haljini pozira sa nagradom. Zaista, pret-hodne godine je u Cannesu osvojila nagradu za najbolji kratki film.

RAT I SIROTINJA: Družili smo se na Paliću naredna tri-četiri dana, a onda je ona, poslije mjesec dana, zaista došla i u Sarajevo. Bila je jako radoznala. Uglavnom smo razgovarali na engleskom jeziku, ali je ona strašno pažljivo osluškivala srpsko-hrvatski, koji su u to vrijeme već par decenija u Subotici u pravilu zvali srpski, a u Sarajevu bosanski. „Vi pričate skroz isto,“

rekla je u jednom trenutku, „to je isti jezik, nije kao sa ruskim i ukrajinskim, oni su zaista različiti“. Rekao sam da su razlike između ruskog i ukrajinskog možda slične razlikama između srpsko-hrvatskog i slovenačkog ili srpsko-hrvatskog i makedonskog. Možda, rekla je, ali mislim da su veće.

I to se nekako nametalo kao stalni lajtmotiv kad bismo uspoređivali zemlje nastale raspadom Jugoslavije i Ukrajinu. Ima tu mnogo sličnog, ali tamo je sve mnogo veće. Ukrajina je teritorijalno mnogo veća nego što je bila cijela Jugoslavija. Ukrajina je pet puta mnogoljudnija od Srbije kao najveće zemlje nastale raspadom Jugoslavije. Ukrajina ima pet gradova većih od milion stanovnika, mi imamo samo Beograd. U Ukrajini ima barem dvadesetak gradova većih od Sarajeva.

Četiri godine kasnije, iz okoline sela Kijeva, iz grada Knina i ostalih tamošnjih naseljenih mjesta, protjerani su Srbi. I koliko god da pjevač u onoj pjesmi nije mislio na njih, istim se bijelim cvijetom počast može odati i njima

Mi smo imali rat, oni su usprkos tome bili siromašniji. Mi smo bili mali, ali u svijetu, u tom trenutku, ipak prepoznatljiviji. Mi smo im djelovali evropski-je. Vidjelo se to i u jednoj naoko usputnoj navici. Kao što kod nas ljudi štede u evrima i sve što je imalo skuplje u glavi iz lokalne valute prebacuju u evro, za Ukrajinca je to, barem u to vrijeme, bio američki dolar. Dva puta sam, jednom u Subotici, a jednom u Sarajevu, pomagao Marini da pronade mjenjačnicu koja daje dobar kurs za dolare.

Dan uoči njenog povratka u Kijev, njen rodni grad, pili smo kafu u jednom malom lokalu blizu Narodnog pozorišta u Sarajevu. U jednom trenutku, ona je krenula da kuca poruku na mobilnom telefonu, a ja sam uzeo da prelistam novine. U kafiću je, naravno, svirala muzika, ali, kako to zna da biva, nisam uopšte registrovao koje se pjesme vrte. U jednom trenutku mi je prstima dotakla dlan i upitala me zašto ovaj pjevač spominje Kijev. Tek tada sam obratio pažnju na pjesmu. Bila je to pjesma zagrebačkog rokera Jure Stublića „Bili cvitak“. U njoj postoji stih „Spusti jedan bili cvitak tamo iznad Kijeva“.

E sad, to što se u genitivu kaže „Kijeva“ ne znači da se misli na grad Kijev. Misli se na selo Kijevo, selo u blizini grada Knina u Hrvatskoj, selo u kome je 1991. živjelo oko 1200 Hrvata u opštini i regiji u kojoj su Srbi bili većina. Kad je počeo građanski rat u Hrvatskoj, stanovnici Kijeva su protjerani. U Hrvatskoj je selo Kijevo bilo jedan od simbola njihovog stradanja u ratu. Onaj bijeli cvijet, „bili cvitak“ iz pjesme, je način da se ljudima koji su tamo postradali oda počast. Četiri godine kasnije, iz okoline sela Kijeva, iz grada Knina i ostalih tamošnjih naseljenih mjesta, protjerani su Srbi. I koliko god da pjevač u onoj pjesmi nije mislio na njih, istim se bijelim cvijetom počast može odati i njima.

Sve mi je to prošlo kroz glavu u nekoliko sekundi, dok je Marina očekivala da joj odgovorim. A meni se nije dalo da sve to pojašnjavam na engleskom pa sam joj samo rekao da je prekomplikovano. Je li ljubavna pjesma, pitala me. Zapravo jest, kažem, jer, zaista, u pjesmi se mrtvi vojnik iz groba obraća onoj koju je volio. Ali opet nisam pomenuo ni vojnika ni smrt. Dvadeset godina poslije našeg rata, kad je on već uveliko samo tema akademskih konferencija, glupo je da jednoj mladoj ženi pričam o ratnoj propagandi, da joj objašnjavam kako je kod nas propaganda dobacivala i do pop-rock pjesama. Neka misli da je to pjesma o studentu koji se zaljubio u kolegicu iz Kijeva dok su oboje bili na stipendiji u okviru Erasmus programa. To je bolje i vremenu prikladnije. Tako sam mislio.

OSUDA NA PATNJU: Od tog avgusta 2012. nisam se vidio s Marinom. Razmijenili smo veliki broj e-mailova, najprije dosta frekventno, onda sve rjeđe. Tri-četiri godine kasnije to se svelo na poneku čestitku za rođendane i za praznike. Naravno, međutim, da sam joj pisao 24. februara 2022. Nije bilo vrijeme za neko stilski cizelirano i lirski intonirano pismo. Pitao sam je li dobro, kako se osjeća, mogu li joj nekako konkretno pomoći. Odgovorila je da je dobro, koliko je to moguće.

Gledao sam slike ljudi koji se kriju od granata i raketa na stanicama podzemne željeznice u Kijevu i sjećao se kako smo se prije trideset godina mi skrivali po prizemljima haustora. Oni sada svi zure u svoje *smart* mobilne telefone, fejsbuče, tvituju, instagramišu i tik-tokuju, dok smo mi onomad imali samo mali tranzistorski radio na baterije. Iz radijskog zvučnika su se čuli informativni programi i propagandno-patriotske pjesme, a suština im je bila ista: licemjerni i bezosjećajni svijet sa punom nas je ravnodušnošću osudio na patnju i smrt.

Slutio sam da je sada u Kijevu tako, ali da je sve mnogo veće. Više je ljudi tamo, veći je ulog; više ljudi pati, pa je time i zbir patnje veći. Teško da je moguće da već ne nastaje pjesma iz perspektive mrtvog vojnika koji svoju dragu moli da ga se sjeća i da u spomen njihove ljubavi, dok leti poput ptice, ne baci jedan bijeli cvijet „tamo iznad Kijeva“.

*Bili cvitak je na spomen
jednoj vječnoj ljubavi
za svoj narod i za tebe
morao sam umrijeti*

Tako ide refren te pjesme Jure Stublića, takvu posthumnu utjehu projektu u mrtve mladiće tamburaši i stihoklepci koji nisu bili toliko ljudi da gitare zamijene puškama. Taj „svoj narod“ su ovdje jednima bili Srbi, drugima Hrvati, kao što su to gore jednima Ukrajinci, drugima Rusi.

Već trideset godina svi ti silni mrtvi na Balkanu, služe samo za političku manipulaciju i za đubrenje zemlje iz koje raste bijelo cvijeće. A gore na sjeveru i sjeveroistoku zemlje je više i mrtvih po tradiciji uvijek bude više i toga se bojim i to me muči kad god pomislim na taj rat gore: da sva patriotska propaganda i sve političke proklamacije služe samo kao izgovor za đubrenje zemlje ljudskim tijelima. I pitam se koliko još mrtvih glava mora pasti da i ovaj rat jedanput bude tek tema akademskih konferencija o okrugloj godišnjici njegovog početka, neke tamo 2042. ili 2052.

(Avgust 2022.)

ОСАМДЕСЕТОГОДИШЊИЦА РОБЕЊА СЛОБОДАНА СЕЛЕНИЋА

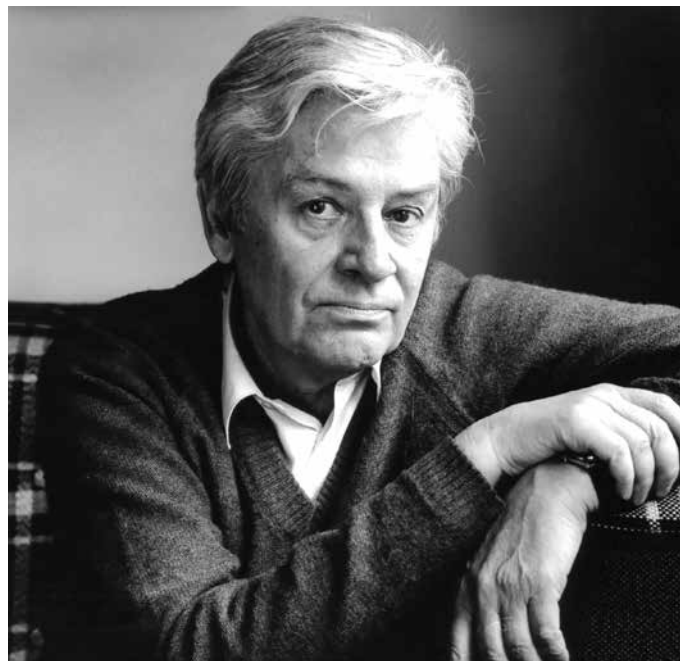
ЈЕДНО ВРЕМЕ И ЈЕДАН ГРАД

Слободан Селенић Београд је населио сопственим унутрашњим духовима и пустио их да и до данас постоје међу нама – као живе слике једног времена које је својом прозом уздигао из реалности на пиједестал симбола

пише: **Јована Милованчевић**

У романима Слободана Селенића најбитније ствари догодиле су се када је: „Потмуло звонећи прапорцима, патетично трубећи фанфарама, озбиљна и буквална ушла – Револуција“ („Писмо/глава“), био је то тренутак не само социолошке, већ и онтолошке промене. Неизграђени свет једних, сменио је непостојећи свет других. Касно конституисана српска грађанска класа, поклекла је пред здравим телима оних чији, како писац на једном месту каже, „морал долази из ниже сфере освештености“. О томе ко је победио прича се и данас, малобројни салони личе на оне пређашње, али и даље у ушима народа звони *озбиљна и буквална* промена настала после Другог светског рата. Како је извршена „трансфузија крви људи са села у градске жиле“, како је то једном лепо дефинисао Војин Димитријевић, Селенић одговара целином свог опуса. Његови јунаци једнако се колебају са собом у себи и са Другим који им је наметнут. Слободан Селенић исписује велику причу о алтернитету, о Другом, оном који није толико индивидуалац, колико припадник друге друштвене класе у свету који је за тренутак пожелео, са пишевог становишта, неприродно јединство. Хаџиславковић ће у „Пријатељима са Косанчићевог венца 7“, мислећи на своју партизанску шефицу, болно узвикнути: „Бого мој, мислите ли одиста да нас двоје припадамо истом роду и народу“.

Бивајући на позицији и страни грађанске класе, Селенића лако можемо прогласити елитистом, оним који с муком у свом делу сагледава и валоризује другу страну – здравог сељака који силази с брда и прља грађанске меке тепихе. Али, српску елиту, из његове перспективе, нису појеле сељачке буве, већ плесан таложен деценијама у њиховим топлим салонским домовима или, како би кроз једну парафразу рекао

Војин Димитријевић, Селенићев пријатељ из детињства – биолошки јачи су дошли да би извршили велику трансфузију своје крви у болесне градске жиле. Питање је само остало, да ли је то могло стерилнијим инструментима и далеко људскије: „Колико људи има у једном човеку, Давиде“ – питао се Селенић у последњем роману „Тимор мортис“, све желећи да опише једног човека, разјарену звер у телу ближњег свог.

Архетипског, али и људског, сувише људског на које се ово типско и примарно рефлектује доста је у Селенићевом опусу. Мотивацијски хоризонт код њега није само социолошко-политичке провенијенције јер декаденција и пропаст долазе из виших сфера деловања – јунаци наслеђују злу крв, имају дегенерисане претке и потомке, боре се против својих „живих смрти“. Да је остао у сфери социјалног, Селенић би био као и сваки други писац који разложно описује друштвене промене. Међутим, тек захватањем овог архетипског слоја, он иде у ред најбољих писаца друге половине века за нама.

Један од кључних Селенићевих топоса је породица, матична ћелија друштва, тачка кроз коју се рефлектују крупне друштвене промене и осећа највећа динамичка напетост. Ово је и место на којем се најдраматичније укрштају вектори једног света и најрадикалније љуспају таванице над главама оних који губе кров над собом. Породица се код Селенића не урушава само деловањем споља, већ буђењем унутрашњих сабласти које немирне чекају са друге стране врата да ветар епохе брзо и коначно сруши њихове домове. У роману „Пријатељи“ Владан Хаџиславковић ће узвикнути: „Породице, мрзим вас више него Андре Жид“. Селенићеви јунаци унутрашњи простор не бране свим срцем јер га не опажају као свој, унутрашњи, близак бићу. Кућа је за њих простор болести, nelaгоде, таме, али, са друге стране, рушење тог интимног света који тиња на угаслој ватри прошлих поколења, за њих је потрес, време преиспитивања, стање немира.

За тему породице важна је и прича о немогућности успостављања континуитета, растрзаности старог и новог идентитета, формираног у складу са временом. Кроз релацију отац/син код Селенића се најјасније трансцендира, метафоризује епоха и показује смена устаљене парадигме, будући да се стари сада повинују младима јер је, у симболичко-културолошком контексту, породица као наследна ћелија, укинута и обесмишљена. Породичног статуса више нема, будући да се, у новом виду комунистичког деловања, све индивидуално и лично морало утопити у друштвено и колективно. Породица је сметала новом поретку јер је била како-тако једина брањена тврђава. Грађанска класа у свом мраку била опасана тешко савладивим зидинама, међутим, сабласти су нашле начина и ушле јер је нешто било изнутра труло, баш овде, у држави Југославији. „Мрзим народ“, разјарено ће узвикнути Јован у „Убиству с предумишљајем“ јер народ улази у његов брањени свет, у његове одаје, присуствује мучењу његовог болесног тела. Све је од тада морало да живи под будним, свевидећим оком читавог света.

Селенић исписује велику причу о алтернитету, о Другом, оном који није толико индивидуалац, колико припадник друге друштвене класе у свету који је за тренутак пожелио неприродно јединство

Да би се кућни духови задовољили, да би се лоза некако наставила, стари су морали да поклекну пред идејама младих и ту се свет урушио јер син није пратио оца, већ обрнуто, што можда најбоље читамо у Селенићевом роману „Очеви и оци“: „Па ја нисам пре рата у Српски културни клуб хтео кад ме звао професор Слободан Јовановић, нисам 1942. године међу онај сељачки четнички олош хтео кад ме звао Драгиша Васић, па што бих сад, што? Због Михајла, сина мога ускоких и сад не знам ко је луђи од нас двојице Медаковића. Он који се одушевљава или ја који се инатим и плебејску руљу хоћу демократији учити“. Павле Медаковић не прихвата нови поредак из идеолошких, политичких, чак ни егзистенцијалних разлога, он подиже белу заставицу због сина, да би намирио кућне духове, да би породица живела, да би се и он сам кроз сина наставио. У роману „Писмо/глава“ сваки долазак младог комунисте и шпанског борца Шампиона у породични круг старе београдске господе, узрокује неку несрећу, он доноси злу крв, свети се за нешто из прошлости. Од дошљака Истрефа у роману „Пријатељи“, Владан прави идеализованог Другог, доводи га у свој дом и жели га приближити себи јер је Истреф усамљен, другачији, тајанствен. Владан жели да влада

једном од својих алтернација, што у неким интерпретацијама, може бити и сам Истреф.

Питали су једном Слободана Селенића у каквом граду би волео да живи, он је на то одговорио: „У једном који је завршен“. На какав завршетак је мислио? Физички или духовни? Стварни или фикцијски? Селенићев Београд је живо, немирно и меланхолично људско биће које друге људе и читав свет, попут најбољег романа, прождире, да би у себи успоставио целину. Селенић није писао ни о једном другом граду, мало је писао чак и о предграђу, његов екстеријер је центар града, ентеријер салонски стан. Његов град-човек је идеја по себи и део је сваког појединачног јунака. Његов град-човек је делатан, функционалан у причи, жижна тачка растрзане и разјарене епохе. „Београд може да буде завичај“ – записао је на једном месту писац и митопоетизовао град изнад две реке, град који се ружио, уздицао, светлео и тамнео, град који се иронично односио према другима, али и погубно према себи. Слободан Селенић Београд је населио сопственим унутрашњим духовима и пустио их да и до данас постоје међу нама – као живе слике једног времена које је својом прозом уздигао из реалности на пиједестал симбола.

Породица се код Селенића не урушава само деловањем споља, већ буђењем унутрашњих сабласти које немирне чекају са друге стране врата да ветар епохе брзо и коначно сруши њихове домове

„Не знам да ли бих био оно што сам данас, да није било рата“ – рекао је у једном интервјуу Слободан Селенић, а почетак тога рата био је и дан када је последњи пут видео свога оца Саву: „Преко ноћи, буквално преко ноћи – у суботу увече сам заспао у једном, а детонације бомби су ме пробудиле у другом и сасвим другачијем животу. Више нисмо имали куће, нисмо имали хране, нисмо имали оца“. Ова прекретница из младости (што је била и преломна тачка читаве једне генерације којој је Селенић дубином својих увида и уметничке снаге припадао), остала је кључни импулс његових романа у којима су главни јунаци, у основи, патници, жртве колективних и личних траума, људи на чијим телима је време правило неизбрисиве ожиљке и гурало их у лимб света и себе самих. Романи Слободана Селенића остају богата фреска, разјарена рапсодија, али и ламент над оним јунацима и оним градом који је могао бити виши и бељи од себе самог, само да је у себи отишао дубље и пронашао златну жилу истине која не би била наметнута принуда већ жељена искреност.

SVEDOČANSTVO O LJUDSKOJ BORBI KOJA SE ODIGRAVA SVUDA GDE JE ČOVEK

IDILA I PAD U POEZIJI SLOBODANA JOVIĆA

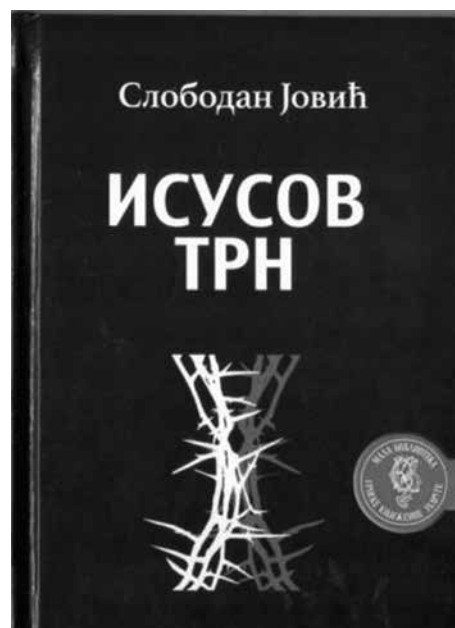
U Jovićevoj poeziji ne postoji ni traga od svetosavlja, manastira, istorije. On je pesnik koji peva neposredno o Hristu i vidi ga u životinjama, u siromašnima i ubogima, u umirućima i umrlima. Teško da se zapravo kod njega i o samom hrišćanstvu može govoriti izuzev u terminima ljubavi i nevinosti

PIŠE: **Nikola Živanović**

Slobodan Jović (1984) jedan je od najcenjenijih i najproduktivnijih srpskih pesnika srednje generacije, ali istovremeno i skrajnut. Samim tim što živi u selu Tobut kod Lopara (srpskom naselju u Bosni), a skrajnut i po temama svoje poezije, selu i hrišćanstvu koje su daleko od urbane poezije koja se mahom stvara. Da ne dođe ovde do zablude, još neki značajni srpski pesnici se dotiču teme sela, ona nije retkost u poeziji, međutim kod njih je selo samo okvir, bilo da je poezija okrenuta prirodi ili ljudima u selu. Jović insistira pak na uzdizanju seoskog života nasuprot gradskom životu.

Hrišćanski motivi pojavljuju se u srpskoj poeziji u većoj meri odmah posle raspada Jugoslavije, kad počinje vraćanje na srpsku tradiciju, dakle i pravoslavnu. Bilo je potrebno posegnuti za nekim novim identitetom posle gubljenja jugoslovenskog i kod mnogih pesnika pravoslavlje je odigralo i do danas u tu svrhu igra važnu ulogu. Čitaoci njihove poezije primetiće da se hrišćanstvo uzima kao svetosavlje, govori se više o srpskoj kulturnoj tradiciji, manastirima, istoriji, umetnosti, dok je sam Hrist u drugom planu. Naravno, put za to pripremili su pesnici poput Miodraga Pavlovića, Ivana V. Lalića, Ljubomira Simovića i drugih.

Poslednjih godina, pojavljuje se jedna druga vrsta pesnika koji se bave hrišćanskom tematikom. Oni se ne bi mogli svesti na zajednički imenitelj, ali

njihova potreba za obnovom prejugoslovenske tradicije nije razlog vraćanju hrišćanskim motivima. Jedan od takvih pesnika, majstor versifikacije i soneta, na moju primedbu da preteruje u pisanju o manastirima odgovorio mi je da je njegova supruga veliki vernik. Odmah mi se njegova poezija prikazala kao klasičan kanconijer, pesme ispevane ženi, sa motivima koji njoj gode, kao čin udvaranja i poštovanja, istovremeno pružajući pesniku mogućnost da razvija svoje pesničko majstorstvo ne baveći se mnogo pitanjem o čemu će da peva.

U Jovićevoj poeziji, s druge strane, ne postoji ni traga od svetosavlja, manastira, istorije. On je pesnik koji peva neposredno o Hristu i vidi ga u životinjama, u siromašnima i ubogima, u umirućima i umrlima. Teško da se zapravo kod njega i o samom hrišćanstvu može govoriti izuzev u terminima ljubavi (mada bi starogrčku reč i pojam *agape* tačnije bilo prevesti rečju milost) i nevinosti. Hrišćanstvo ovde nije cilj, ono je sredstvo. Cilj je idealizacija seoskog života, nasuprot gradskom koji je prikazan kao otuđenje čoveka od samog sebe. Međutim, Jović svoju pohvalu seoskom životu gradi na realističkim slikama, često i socijalnim, tako da primećuje nesreću, glad, bedu, opustelost i zapuštenost sela. U takvom opisu sela neophodna mu je simbolika hrišćanstva koja onima koji pate i koji su uniženi otvara carstvo nebesko.

Možda najbolje komponovana, a i najbolja Jovićeve knjige jeste *Isusov trn*. Pesma „Prijateljice“ predstavlja primer netaknute vrline i sklada seoskog života:

*Seljanku sam video dok je
Pred kravom išla
I držala je za uže,*

*Ali teško bih mogao reći
Da seljanka vodi kravu.
Više su nalikovale*

Prijateljicama

*Što, držeći se ruku pod ruku,
Odlaze u večernju šetnju.*

Sažetost pesama, svedenost na jednu sliku, osobina je koju je Jović usavršio tek u poslednje tri knjige (*Podneblje, Isusov trn i U kostreti*). Čini se da ovakva forma najbolje odgovara njegovoj poeziji. U dužim pesmama sklon je da prelazi u propovednički ton, čime se gubi na efektivnosti. To ne znači da su njegove ranije knjige bile slabe, ali kada su ove poslednje u pitanju, reč je o tome da su sazdane skoro isključivo od kratkih efektnih pesama, tako da skoro da nema loših pesama, da se one čitaju u dahu, da ne oduzimaju puno vremena, a čitalac ponese dosta od knjige sa sobom. To su vrline koje malo koji pesnik danas uspeva da postigne. A u Jovićevom slučaju, pošto čitaocem ipak uvodi u jedan poseban svet, one su i potrebne, jer su njegove pesme pre svedočanstva o drugačijem životu nego što govore o nečemu što se prosečnog čitaoca tiče. One moraju jasno i upečatljivo da predstavljaju taj svet da bi se ostvarila potpuna konekcija sa čitaocem.

U navedenoj pesmi, harmonija čoveka i prirode je postignuta. Otuda nema potrebe za unošenjem hrišćanskih elemenata koji bi služili kao uteha, odnosno nema potrebe za spasenjem. Krajnja suprotnost njoj je antologijska pesma „Dimnjak“:

*Jedino strašnije
Od kuće bez dima
Jeste kuća od koje je
Ostao samo dimnjak
(uvijek ima crnje od crnjeg
Kažu u mom zavičaju).*

*Taj dimnjak je krst
Na kom je raspeto ognjište
I ukućani,
Svejedno kome se molili Bogu;*

A ujedno i spomenik rušiteljima.

Ova pesma, spada u njegove pesme koje su kritika savremenog sveta, sveta u kome je idila narušena. Izuzetna je Jovićeva sposobnost da jednoj slici da višestruku simboliku na ovako malom prostoru. Za uspešnu pesmu bio bi dovoljan i jedan od tih simbola. Takođe, pesma počinje slikom kuće bez dimnjaka: to je simbol napuštene idile, praznog prostora koji ostaje kada ljudi pobegnu u grad tražeći nešto više od onoga što Jović svojim pesmama hvali. Motiv je čest u njegovim pesmama. Onaj simbol koji ga smenjuje, neuporedivo je strašniji. Stih „Svejedno kome se molili Bogu“, upućuje na to da je hrišćanstvo kod Jovića svedeno samo na ono najelementarnije, što postoji u svim religijama. Tako da ovaj krst ostaje samo krst stradanja. I to svačijeg. Svako može samo da se pomoli pred ruševinom svoje kuće ili svoga komšije. Završni stih, gde krst postaje spomenik rušiteljima, ne poziva na osvetu. Taj krst govori sve što o ljudima koji su to uradili treba reći. Nije ih potrebno nazivati nikakvim imenima. Sami su sebe opisali svojim delom. Efektivnost pesme je upravo u ovoj uzdržanosti, u poverenju pesnika u sliku.

U pesmi „Kućna brava“ pesnik govori o tome kako mu brava ne radi pa

mu vrata ostaju otključana i ima dom „kakav je želeo“. Ova pesma pripada idiličnim: ovde je dom zaista dom kada nema od koga da se štiti, kada nemaju pred kim da se zatvore vrata. Nasuprot njoj pesma „Zavesa“, mada na sličan način poziva da se ne stavlja zavese na prozore da bi sunce ušlo u sobu, završava se opomenom da će palikuće ako dođu „njih prve zapaliti“. Mogu se često naći ovakvi parovi pesama kod Jovića, jedna pesma iz idiličnog sveta, jedna iz okrutne stvarnosti.

Knjiga *U kostreti*, mada ne zaostaje mnogo za prethodnom, poseže više za manirističkom, nepotrebnom upotrebom hrišćanskih motiva. To se najbolje vidi u pesmi „Stope“:

*Tragovi u snijegu
tek prohodalog djeteta
u zaseoku gdje se djeca
odavno ne rađaju
čudo su poput hodanja po vodi.*

*U dobu maloverja
uputio bih se
za majušnim stopama
nadajući se da me njihov trag
izvede iz lavirinta
i pred Hristovo lice dovede.*

Reč je o jednoj od pesama koje se dotiču teme napuštanja sela, dakle socijalnih pesama. Tragovi u snegu deteta u kome dece nema, su dovoljno snažna pesnička slika. Čovek koji kreće putem tih tragova krenuo je da nađe čudo, spas, izgublenu idilu. Spominjanje Hrista na kraju pesme nije bilo potrebno. Zapravo, nije da je nepotrebno, već se čini da je u pitanju manir koji je Jović usvojio da završi pesmu, odnosno da se ovde uhvati u koštac sa iznalaženjem efektnog stiha ili slike koja bi zaključila pesmu, pribegao je odgovoru koji mu je sve vreme na raspolaganju. Tako da u ovoj pesmi nije sporan hrišćanski element već izvesna lenjost pesnika koja rezultira slabijim efektom. To ne znači da je pesma loša, ali ovakvih slučajeva, kada Jović prosto posegne za slikom Hrista da zaokruži pesmu, nema malo, a samim time ima manje prvorazrednih pesama, kakva bi ova mogla biti sa većim fokusom na konkretnu sliku. Sećam se ovde jedne izuzetne Čapekove priče kada stope u snegu naprosto nestanu. Recimo jedan takav završetak bi već posvedočio da je u pitanju bilo čudo, a istovremeno bi pesma dobila veću dozu pesimizma, kakav je potreban socijalnoj tematici.

Da je pesimizam sve prisutniji u Jovićevoj poeziji vidi se iz drugih pesama te knjige. Recimo u pesmi „Dioptrija“ pesnik pogleda kroz naočare deteta i vidi da je i tako svet jednako strašan. Pesma „Potraga“ koja se može posmatrati kao par pesmi „Stope“, daleko je uspeliya:

*U novembarsko predvečerje
nas nekoliko komšija
krenusmo u potragu
za odbjelim stadom.*

*Za nekoliko časa
ne znadoh jesam li tragač
ili izgubljena ovca koju traže*

*i kojoj se, nađu li je,
neće imati ko da obraduje*

Hrišćanska simbolika, ovde je daleko manje nametljiva, a osećaj misterije, gubljenje vlastitog identiteta, kao i sumnja, u ovo nekoliko stihova stvaraju snažan emotivni efekat.

Pesma „Kaput“, još jedna od onih u kojoj Jović vešto pronalazi višestruku simboliku u jednoj slici, iz pozicije neupućenog u jedan pravoslavni običaj, iznalazi mu različite svrhe:

*Na pravoslavnim pogrebima
postoji običaj
da kovčeg pokojnika
prekriju dijelom garderobe,
kaputom ili džemperom.*

*Nisam razmišljao
o ovom gestu,
da li parče tkanine
odnose kao uspomenu
sa ovoga svijeta
ili da ih ugrije
na proputovanju kroz mjesta
koja za života pohodiše.*

*Ali sve sam bliže uvjerenju
da tu haljinu nosimo
da u času kada ugledamo
svoje grijeha i nepočinstva
sakrijemo nagost, sramotu
i od stida ne umremo,
po drugi put.*

Neznanje, kao odlika čiste duše, jedna je od karakteristika Jovićeve vizije hrišćanina. Tek iz svog neznanja, gradacijom on dolazi do najsmislenijeg, najmanje paganskog odgovora. Idealizacija čistih duša kod Jovića – dece ili životinja – prelazi na idealizaciju čiste duše pesnika. I to su pesme koje se, mada plemenite po zamisli, čine onima koje najviše osuđuju, koje čoveku postavljaju previsoke standarde. Takva je pesma „Neizvjesnost“.

*Koračaš seoskom stazom,
gdje je naizgled pustoš,
ali i tu je
gust šumski saobraćaj,*

*a kada začuješ
krckanje pod stopalom
ponadaš se
da je to orah,
a ne puž.*

U jednoj starijoj pesmi „Meni ne treba puno, Gospode“ iz knjige Privid lebdjenja Jović sastavlja molitvu:

*Poneko iskušenje pošalji mi
Da znam
Da me nisi zaboravio,
I da me i ovakvog,
Ipak, ovakvog još uvijek voliš;*

Kada se ovako postave stvari. Pesme poput „Neizvjesnosti“, kratke i efektne, zapravo su beleške o podvizima čoveka koji odoleva iskušenjima pa čak i u tome što poželi da je nagazio orah a ne puža, on to oseća kao uspeh u odoljevanju iskušenjima.

Jovićevo poezija, u tragovima sadrži i stavove duhovnih pesama raznih vremena. On se boji da stopalima ne povređuje zemlju (Omar Hajjam), što se više približava Bogu veća su iskušenja (Helderlin) i tako dalje. Čini se da ovde nema nikakve intertekstualnosti, već da i kod starijih pesnika i kod Jovića postoji jedno promišljanje čovekovog položaja u svetu i njegovog odnosa prema svetu, prirodi, Bogu. Njegovo hrišćanstvo je panteističko. A vrednosti za koje se zalaže suprotne su vrednostima savremenog društva. Pošto njegove pesme koje su kritika savremenog sveta, smatram donekle inferiornijim u odnosu na one koje proslavljaju selo (bave se previše opštim pitanjima koja i urbani pesnici, možda i bolje obrađuju), mislim da je njegov sukob sa savremenim svetom najelegantnije izveden u pesmama u kojima se ne posmatra grad is seoske perspektive već obrnuto. Tako u još jednoj antologijskoj pesmi „Selo“, on kaže:

*Samo će te ožaliti
škripanje starih vrata.*

*Kroz prozor na rupi na krovu
Pogledaj i ne plaši se bauka.*

*To je samo rupa
Kroz koju tone jedan narod.*

*Banuće udaljeni potomci
Da sahrane prababu i pradjeda.*

*Hvaliće vazduh, prirodu i pogled,
I život o kome ne znaju ništa.*

U ovoj pesmi, Jović maestralno pokazuje razliku grada i sela. Gradskom stilu života pripada želja za avanturom, divljenjem nepoznatom, dok je u prirodi stanovnika sela to da je vezan za svoju zemlju, za način života koji se odigrava u malom krugu. Jednaka bi se kritika savremenih ljudi mogla opisati kroz maniju za turizmom i posetama istorijskim znamenitostima. Ali ta mesta žive od toga, tako da su i sama postala ništa više nego predmet potreba turista. Selo u koje građani dođu da sahrane pretke, to nije. Upravo iz ove tačke, reklo bi se nepokretne, kritika tog posmatračkog načina života ima najviše smisla. Istovremeno, to je i upozorenje čitaocima, da Jovićeve pesme ne gledaju kao neku skupinu razglednica već svedočanstvo o jednoj ljudskoj borbi koja se odigrava svuda gde je čovek.

NENAD RIZVANOVIĆ: BRODOVI NAD GRADOM / LJEVAK, ZAGREB, 2023.

ZAČARANI KRUG

Nenad Rizvanović ispisao je zanimljiv roman mozaičke strukture. Želeći da utvrdi kako urbana cjelina formira osobu, šetao je kroz epohe u potrazi za akterima urbaniteta u svim društvenim segmentima. Držeći se topografskih tačaka kao sigurnosnih pojaseva, lebdio je kroz prostor i vrijeme sagledavajući šta je bilo

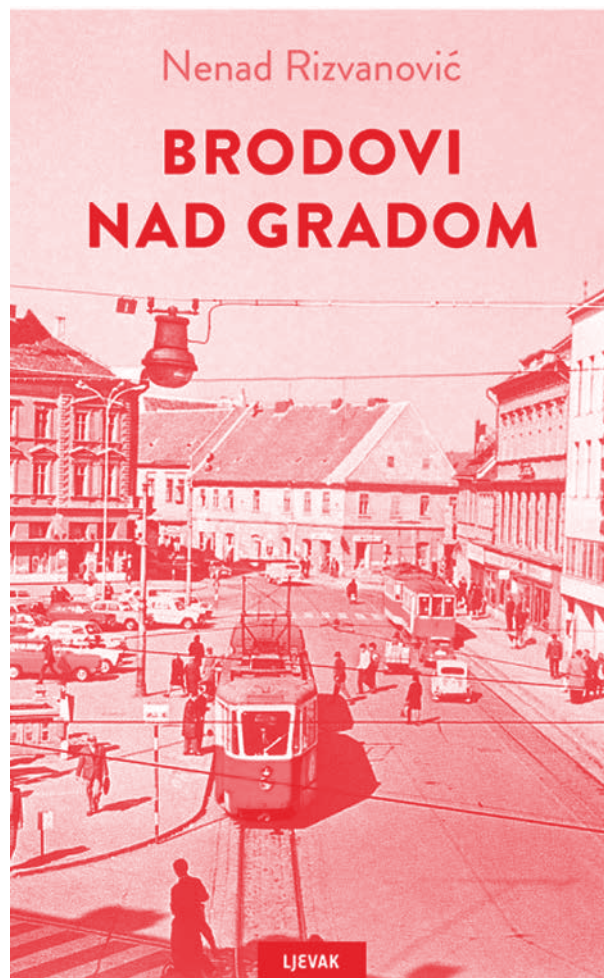
PIŠE: **Đorđe Nešić**

Indikativan je jedan zapis iz 1953. Vilme Vukelić, Osječanke koja je pisala na njemačkom jeziku: *Prokletstvo je maloga grada u tome što je nemoguće pobjeći iz njegovog začaranog kruga*. O izvjesnoj začaranosti, koja ima korijen u Osijeku, govori i priča o Vilminom sinu Branku koji u Drugom svjetskom ratu, u Tokiju, postaje član Zorgeove špijunske grupe. Bježim u fusnotu da bih skinuo čini s priče koja me vuče u drugom smjeru.¹

Iz osječkog začaranog kruga nije pobjegao ni Nenad Rizvanović, koji već decenijama živi u Zagrebu, ali je u književnosti uokviren osječkom tematikom, od prve prozne knjige *Trg Lava Mirskog*, do posljednje objavljene *Brodovi nad gradom*. Kao da vremenska i prostorna distanca bistrine sinestezijske senzacije koje upijamo dolaskom na svijet, osnažuju emocije i sjećanja koje poput brodova plove nad gradovima u kojima ne živimo, ali s kojima i od kojih živimo.

U čemu je začaranost tog, po svemu provincijskog grada: antičke Murse u rimskoj provinciji Donjoj Panoniji, srednjovjekovnog Eszeka s plemstvom koje govori mađarskim jezikom, turske kasabe s osam džamija i sedam mahala, provincijskog garnizonskog Essega u baroknoj Tvrđi, jugoslavenskog Osijeka od 1918. do 1991. i na koncu hrvatskog grada, u kojem s posljednjim Esekerima izumire i specifični esekerski jezik?

O tome da je taj prostor, petnaestak kilometara pred ušćem Drave u Dunav, važan od davnina svjedoči činjenica da je antička Mursa bila poprište sukoba rimskog cara Konstancija i pretendenta na prijestolje Magnencija, u kojem je poginulo 54.000 vojnika. U tursko doba Sulejman na putu prema

Beču gradi 1566. godine osmo svjetsko čudo – most preko Drave i baranjskih močvara od Osijeka do Darde. Osječku gimnaziju pohađali su dvojica danas pomalo zaboravljenih nobelovaca hemičara, Lavoslav Ružička i Vladimir Prelog, važna crkvena i politička figura Josip Juraj Strossmayer, te genijalni naučnik Milutin Milanković. Osječanin je i savremeni vajar svjetskog ugleda Oskar Nemon. To su činjenice evropskog i svjetskog značaja. A palanačke činjenice su prihvatanje replike umjesto originalnog rješenja osječke katedrale, odbijanje stvaranja gradskog centra, davanje imena gradskim četvrtima po prestoničkim originalima – Zrinjevac, Sjenjak... .

U prošlosti o Osijeku su pisali, ili u njemu živjeli Milutin Milanković, Jagoda Truhelka, Marija Jurić Zagorka, Jakov Ignjatović, pomenuta Vilma Vukelić, Alexander Rosenfeld (Roda Roda), Anto Gardaš, Bogdan Mesinger, Divna Zečević, Dejan Rebić, Branislav Krivokapić, Tatjana Lukić, Nikola Strajnić i naši savremenici Stjepan Tomaš, Josip Cveni, Goran Rem, Julijana Matanović, Delimir Rešicki, Stanko Andrić, Drago Kekanović, Nena Smiljanić, Davor Špišić, Ivana Šojat, Nenad Rizvanović... Kao što priliči jednom srednjoevropskom gradu, Osijek je formirao autore koji daju značajan doprinos hrvatskoj, srpskoj i književnosti na njemačkom jeziku.

¹ Sin Branka Vukelića, Hiroši Jamasaki Vukelić, preselio se iz Tokija u Beograd, gdje se bavi novinarstvom i prevođenjem sa i na japanski, kao i njegova supruga Kajoko Jamasaki, književnica koja piše

na japanskom i na srpskom jeziku.

Kombinacijom važnih događaja, prizora iz porodičnog i malograđanskog života gradi svoj romaneskni doživljaj Osijeka Nenad Rizvanović. Odavno je fraza, ali tačna i ovdje primjenjiva: govoriti o gradu, znači govoriti o ljudima i o sebi. Grad jeste glavni junak ovog romana, ali junakom ga čine njegovi građani. U sporednim likovima ogleda se glavni junak.

Nenad Rizvanović vrlo pažljivo je sagradio strukturu svog romana. Poslužio se različitim građom da bi ta struktura bila čvršća, a utisak što obuhvatniji. Roman precizne hronologije počinje i završava istim datumom 1. 7. 1967. Datum koji otvara roman je sudbonosni susret oca i majke naratora, a datum koji zatvara roman je nizanje udarnih svjetskih vijesti toga dana, od politike do sporta. To je još jedno svjedočanstvo o prožimanju mikro i makro kosmosa. Iz sudbonosnog susreta u mikrokosmosu rodiće se onaj koji stvara nove svjetove, a u makrokosmosu će bljesnuti nešto što će povezati dva događaja, kao dokaz da je sve sa svim u vezi.

Kombinacijom važnih događaja, prizora iz porodičnog i malograđanskog života gradi svoj romaneskni doživljaj Osijeka Nenad Rizvanović. Odavno je fraza, ali tačna i ovdje primjenjiva: govoriti o gradu, znači govoriti o ljudima i o sebi

Porodičnu istoriju narator iznosi kombinujući prenatalne doživljaje i naknadnu pamet, parodirajući poziciju sveznajućeg pripovjedača i vršeći istovremeno oneobičavanje teksta. Kad pošalje svog junaka u grad, narator ga vodi u skladu sa uvodnim *mottom* Waltera Benjamina o gradu kao o šumi simbola koji tumače smisao življenja. Da bi topografija Osijeka bila jasnija, treba reći da se grad sastoji od tri cjeline: Donjeg grada, Tvrđe i Gornjeg grada. Pružen je longitudinalno niz Dravu, u dužini od desetak kilometara. Tramvajska pruga jedina je čvrsta veza ova tri dijela koji se, i pored formalnog ujedinjenja, nikad nisu stopili u kompaktnu cjelinu. O tome narator ironično, s gornjogradskog stanovišta, kazuje:

U Gornjem gradu živio je fin i pristojan svijet koji je patio od palanačke uglađenosti i povremene osornosti, zapletaja crijeva i zapletaja malograđanskih manira. . .

Zdravi i mladi stanovnici s druge strane grada – došljaci, radnici, nasilnici, navijači i lumpenproletarijat, uličari, huligani, uvijek neugodni, nečisti

i otresiti, živjeli su kao na bojnopolju. Zlobno su nam poručivali da uživamo dok možemo, ali da ćemo se brzo izmiješati.²

Atmosfera uoči i tokom svog rođenja narator oslikava muzikom i filmovima tog vremena, što će se kao postupak ponavljati i u decenijama koje slijede. U romanesknu igru, pored roditelja i bliskih rođaka, autor uvodi prijatelje, komšije i poznanike, živopisne likove koji oslikavaju malograđansku atmosferu grada, te služe kao zamajac romanesknih zbivanja.

Prvu cjelinu romana zaokružuje pregled značajnih događaja u svijetu u godini naratorovog rođenja. Porodična storija nastavlja se kroz priču o automobilima, gdje odnos prema njima oslikava međusobne odnose i svakog člana ponaosob. Novi likovi otvaraju neke bolne teme iz prošlosti grada – deportacije osječkih Jevreja u Aušvic i Jasenovac. Kroz Esekerski bedeker autor se vraća u tursko doba izgradnje famoznog mosta, formiranja osječkih parkova, gradnje reprezentativnih gradskih četvrti, te se bavi i gradskim legendama, slikarom Adolfom Waldingerom, odbačenim za života, a slavjenim poslije smrti i književnikom Rodom Rodom³, osječkim oficijom i skandal majstorom, koji je pisao njemačkim jezikom. Ovo poglavlje zaokružuje sedmodnevni program Radio Osijeka, kao dokument vremena i ilustracija razvoja medija u gradu, što se nastavlja i u poglavlju *Osijek, Jugoslavija* (naziv romana u nastajanju), gdje narator pripovijeda o doživljajima gledanja TV medija, zauzimajući povremeno stanovište infantilnog pripovjedača. Slijedi storija o razlogu očevo dolaska iz Sarajeva u Osijek, izgradnja urbane infrastrukture grada koja završava pregledom događaja iz 1980., Titovom smrću i simboličkom smrću Jugoslavije. O razvoju sporta kao urbanog indikatora govori dio romana koji obuhvata vrijeme od 1876. do utakmice Osijeka s Milanom 1981/82.

Završni dio romana intimni je oproštaj s gradom i životom u njemu, gdje uspomene, oličene u privatnom Muzeju djetinjstva i stvarima ostalim iza roditelja, završavaju u kontejneru. Epilog donosi rezigniranost i pomirenje sa svojim položajem u svijetu:

A tako sam se želio samo radovati svakom novom osjećaju, iskustvu ili ideji, ali navečer kad bi sve slike i utisci završili u istoj zdjeli, s istim danima, prošlim i svršenim, svijet koji sam upamtio, koji nije bio svijet kakav sam zamišljao, to je bio svijet u koji sam bio upleten bez svoje volje.⁴

Nenad Rizvanović ispisao je zanimljiv roman mozaičke strukture. Želeći da utvrdi kako urbana cjelina formira osobu, šetao je kroz epohe u potrazi za akterima urbaniteta u svim društvenim segmentima. Držeći se topografskih tačaka kao sigurnosnih pojaseva, lebdio je kroz prostor i vrijeme sagledavajući šta je bilo i melanholično žaleći šta je sve moglo biti da palanački mentalitet nije davio urbane pokušaje da se smjelo iskorači u nešto novo. Ima perioda kad gradovi narastu do skladnog omjera veličine i urbane ponude. Osijek je tu mjeru imao sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga vijeka. O tome je u romanu riječ.

² Nenad Rizvanović, *Brodovi nad gradom*, Ljevak, 2023., str. 43/44/45

³ Aleksandar Rosenfeld, pravim imenom Sandor Friedrich Ladislaus Rosenfeld uzео je za svoj književni pseudonim porodični nadimak Roda (Rodini) pa ga duplirao

⁴ Isto, str. 179.

СВЕТИСЛАВ БАСАРА: ТАЈНА ИСТОРИЈА БАЈИНЕ БАШТЕ, / ЗЛАТНО РУНО, МИЛСТОН, БЕОГРАД, 2023. И МАТО ЦАЈА: БАЊАЛУКА У ПУТОПИСИМА, ЗАПИСИМА И ЛЕГЕНДАМА, АНТИКВАРИЈАТ РАМАЈАНА, ДЕВЕТА ДИМЕНЗИЈА, БАЊАЛУКА, 2020.

ДВА ГРАДА, ПРЕГРШТ ПРИЧА

Иако врло сличне, ако не и идентичне, приче о два града у две тако различите а опет блиске књиге су све од реда и пре свега јединствене. И у њима, у инат историји, треба уживати

пише: **Вуле Журић**

У Трстенику је средином јесени по четрдесети пут одржана књижевна манифестација „Српска проза данас“, у оквиру које се дискутовало и о фантастици у савременој српској прози. Говорећи о алтернативним визијама Београда у нашој новијој књижевности, књижевна теоретичарка и преводитељка Тијана Тропин није само побројала дела савремених домаћих писаца у којима је описана српска престоница *с оне стране огледала*, већ је покушала да одговори на питање због чега овдашњи фантастичари избегавају да своје фикције смештају у Сингидунум из ближе или даље будућности. Према Тропиновој, наши „ес-ефовци“ се не пачају у књижевно уобличавање визија живота у, рецимо, Београду на води кроз који одавно језди метро јер су по природи махом песимисти. Ова стваралачка малодушност се лако даде приметити и код овдашњих прозаиста главног тока, чије две идеолошки супротстављене обале одавно не запљускује преко потребни хумор.

Ову дефицитарну „робу“ у своје списатељском дућану и даље нуди Светислав Басара. Истина, његов *књижевни смех* је у последњих двадесетак година све јеткији, али и таква генеза Басариних стратегија карневалације и даље једнако прија онима што га воле колико иритира оне којима се не свиђа да им не буде пријатно. Басарин нови роман „Рекапитулација“ у том омеру симпатија и антипатија ништа неће променити, али би управо објављено друго издање његове „Тајне историје Бајине Баште“ могло да створи услове за детант унутар подељеног читалачког аудиторијума.

Први пут је „Тајну историју Бајине Баште“ у Басариној родној вароши сада већ далеке 2010. објавило тамошње Завичајно удружење „Баштина“. Тринаест година касније, друго издање, „богато илустровано

фотографијама из архиве Недељка Ракића“, објављено је у престоници, али опет код малог издавача. Бирајући да књигу посвећену завичају и дефинитивно препусти законправилима издавачке маргине, Басара је естрадном шмеку свог учесталог присуства у штампаним и електронским медијима правовремено супротставио свој непомућени списатељски панк. Јер његова бајинобаштанска хроника зрачи енергијом из времена „Фаме о бициклистима“, док јој пишеч минути приповедачки рад обезбеђује постмодерну патину која је чини вредним „документом“. И мада је од прве до последње речи продукт зналачки обуздане маште, „Тајна историја Бајине Баште“ се чита као веродостојни одсечак колективног (до)сећања. Ништа од онога што летописац описује није се догодило, али читаоцу не преостаје ништа друго него да му верује на реч, јер већ поменуте фотографије не илуструју ток званичне историје, већ стварају нове вирове имажинације у којој нестаје и последњи трачак ужегле свакодневице.

Тајну историју роднога краја Басара дели на два дела. Први је период од постанка света до 1945. године, а други од 1945. до одласка циркуса „Адриа“, који је у Бајину Башту последњи пут дошао у лето 1969. године.

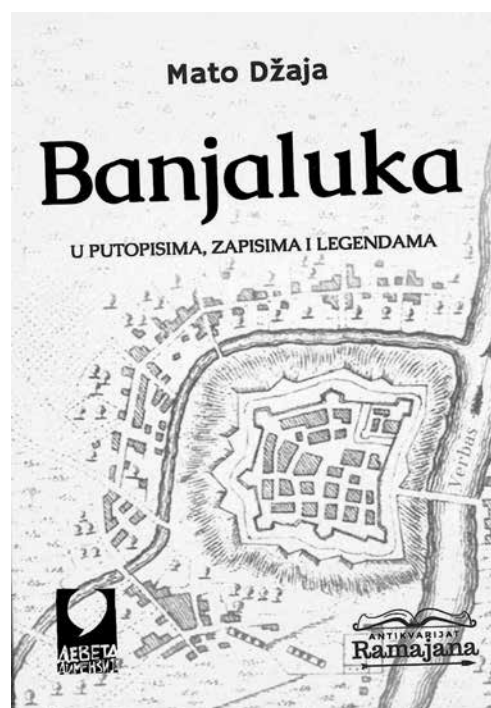
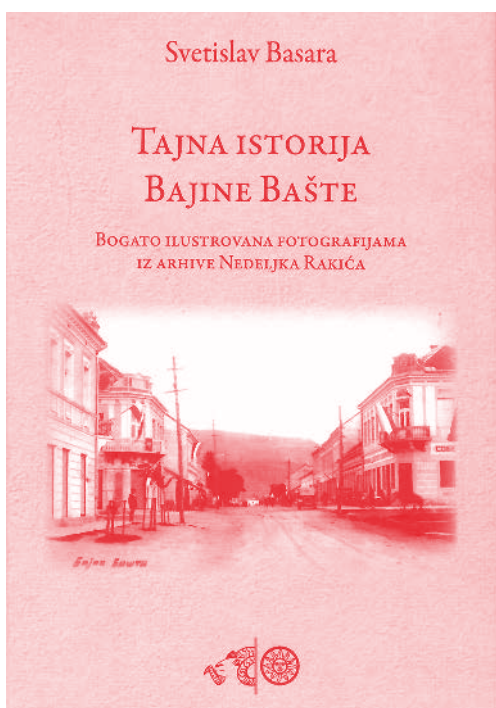
„Била је то година у којој је Бајина Башта коначно нестала са лица света. Асфалт је прекрио калдрмисане сокаке и улице поплочане гранитном коцком, а једног јутра је на на раскрсници код ресторана *Европа*, испуњавајући пророчанство Митра Тарабића, освануо семафор.“

Успешно извитоперујући фелинијевску поетику сетног сећања на минуле дане, без по муке успевајући да Бајина Башта читаоца тек малкице подсети на Маркесов Макондо, Басара без оклевања гађа у сриду бајинобаштанског геополитичког усуда. Нестанком Аустроугарске и настанком Југославије варош на обали Дрине се од важног места на граници претвара у још једно од многих места у унутрашњости нарасле земље.

„Граница се, такорећи преконоћ, од Бајине Баште удаљила читавих седамсто километара на северозапад. Трагови аустроугарског присуства, уфитиљени бркови, мириси сапуна и карбола, вахтмајстори, фелдвобели, егзерцири, илуминације и прославе царских рођендана, брзо су нестали са утрине на левој обали Дрине. Само је још понекад, с јесени, влажни ветар разносио опустелим улицама шарене перушке са оперетских официрских капа.“

Уместо да дели, река Дрина наједном спаја две обале, које ће ускоро повезати новоподигнута ћуприја. Али Басара тврди да по направи „која повезује десну обалу Дрине и Судњи дан“ нико није ни хтео ни смео да хода, па донедавно аустроугарски официр, а сада, како се то данас каже, инвеститор, организује „курс за прелажење моста“ који је водила „његова прелепа љубавница, лажна секретарица Хени“.

Она младићима и девојкама из бољих кућа објашњава како се правилно хода по мосту. Између осталог, „на мосту није дозвољено

непотребно задржавање, зијање и бадавацисање које омета саобраћај...“.

Овом приповедачком интервенцијом „прозива се“ свима одвећ позната повест о мосту који две обале те исте Дрине повезује шездесетак километара узводно, у Вишеграду. Тако се, истина директно непоменут, Иво Андрић појављује и у овом Басарином делу. Овога пута, међутим, то неће засметати ни највећим читалачким пуританцима, јер је „Тajна историја Бајине Баште“ написана као запис каквог путописца који, путујући више кроз време него кроз простор, само верно бележи оно што на том путу чује. Тако се продукт маште врснога писца волшебно претвара у прворазредно сведочанство колективног локалног памћења а глас појединца у хор ама баш свих који су икада имали неке везе с Бајином Баштом.

Обрнуто је са књигом Мате Џаје „Бањалука у путописима, записима и легендама“. Замишљена као хрестоматија записа о граду на Врбасу насталих у разним историјским (не)временима, документарна прича о Бањалуци се сасвим легитимно може читати као хроника настала под пером распричаног приповедача.

Мато Џаја (1906-1988) био је педагог и публициста који је више од пола живота провео у Бањалуци, где је након Другог светског рата био управник Народног позоришта и Музеја Босанске Крајине. Његова књига о Бањалуци први пут је објављена 1960. године, а пред нама је њено пето издање, којег не би било да нема ентузијазма и вере једног малог издавача (чија је основна делатност антикварна продаја књига) у дубоки смисао бављења културом.

Управо захваљујући оваквом приређивачком приступу, пето издање Џајине књиге о Бањалуци богатије је од претходних за два предговора. У првом се професор универзитета Миодраг Живановић присећа самога Џаје, док је текст песника и културног делатника Ранка Рисојевића својеврсни увод у Џајин текст посвећен сећању на боравке Иве Андрића у Бањалуци.

Потом следе текстови о Бањалуци. Џаја прво даје кратак преглед

записа о граду на Врбасу који су настајали у распону од пет стотина година. Почев од одломка из „Јаничарева хронике“ Михајла Константиновића из шездесетих година петнаестог века, па до Кочићевог текста о историји имена града и једног његовог говора у босанском Сабору, кроз забелешке наших и страних путописаца, новинске чланке, писма и записе склапа се мозаик друштвене и културне историје данас главнога града Републике Српске.

Та историја обележена је прво турском, а потом аустроугарском окупацијом и свим оним што су ова ропства са собом доносила. Сва та, углавном горка искуства, као да стају у стих „Бањалуко, моја тешка муко“ из народне песме „Одметница Маре“ коју су записали и објавили и Иван Франо Јукић и Вук Караџић.

Но без обзира на овај горки талог сужањског искуства, књига „Бањалука у путописима, записима и легендама“ јесте и сведочанство о виталности захваљујући којој су, сем палимпсеста сталних разарања, у мапу срца овога града утиснуте и лепоте како оријенталног, тако и западнога света.

Сва специфичност њиховог сусрета можда се најбоље огледа у епизоди из једне бањалучке механе коју је, одмах по аустроугарској окупацији, записао хрватски геолог Ђуро Пилар.

„Турски кавецџа донесе међутим црну каву и сваком од господе часника рече по коју ријеч. Госп. натпоручник Бајн хтједо приметити разговор у којем је уз сав напор њемштина запремала три четвртине говора. На то рече каванар: ‘Господин официр и ја ми се предобро разумијемо, нит ја знам, што он вели, нити он зна што ја велим’.“

Да ову згоду из бањалучке кафане није записао Ђуро Пилар, а у своју књигу о граду у коме је провео добар део живота уврстио Мате Џаја, она би без сумње завршила у Басариној „Тajној историји Бајине Баште“.

Али иако врло сличне, ако не и идентичне, приче о два града у две тако различите а опет блиске књиге су све од реда и пре свега јединствене. И у њима, у инат историји, треба уживати.

ЉУБОМИР ЖИВКОВ, *ФАРКАЖДИН*, ЛАГУНА, БЕОГРАД 2023

КЊИГА О МЕРИ

А кад смо већ код села и судбине села, онда је ту важна и недеља. Када је недеља изгубила своје повлашћено место међу данима у седмици, почео је крах. Памтим прво виђење, у Мошорину, да људи раде недељом. Сада се недељом на селу највише ради. Када се блудна деца викендом врате на огњиште. Греје у овој књизи и оно што је Живков написао о недељи...

пише: Миливој Ненин

Тражим Лок у књизи о Фаркаждину. Има ли једноставнијег приступа? А кад кажем Лок, онда мислим на људе, надимке, обичаје, усмену књижевност, мислим на крпаре, на помазивање, на снимање филма, на подврискивање, на риболов... Мислим на свет који нестаје. Мислим на сличности, али и на разлике. Пазићу на сваку реч и учићу нове речи. (У Банату свако село има барем две своје речи, каже ми Душан Радак.)

Огледаће се Лок у Фаркаждину, а ја ћу успут водити и неке своје невидљиве ратове...

Први од тих ратова је са вештачком интелигенцијом. Ништа нећу да јој докажем, само хоћу да је збуним. Причу о тражењу Лока у Фаркаждину, почећу од једног вица – који ћу покушати да „оживим“ (као текст у ворду), и у који ћу онда уносити своје коментаре.

Дакле, одлази Лала у пекару, у раним јутарњим сатима, и пита да ли може да плати сав хлеб, све мекике, лепиње, бурек и погачице... а да пекари то после поклањају купцима. Пекари са радошћу пристају на ову необичну понуду. После пола сата у пекари је дошло до такве гужве и туче, да је морала да се умеша и народна милиција.

Лала је за то време седео на шамлици преко пута пекаре и пажљиво посматрао шта се дешава. Кад се гужва рашчистила, стигла је народна милиција и до виновника овог догађаја са питањем због чега је то урадио.

„Само сам хтео да видим како ће то бити у комунизму“ – одговорио је Лала.

Лала се мало швотао са комунизмом, рекли би у Банату. (А то је та мера из наслова: зна се са ким и са чим се швота!) Ми, данас, захваљујући овој књизи Љубомира Живкова, можемо и препознати овог Лалу из вица. Пажљиво читање нас води до оца (бабе) Љубомира Живкова, који је у овој књизи прешао тај пут од комунизма до шпанских серија... При крају живота је окренут према зиду и стрпљиво гледа шаре молераја, али се повремено огласи: подсмехне се или самом себи, или својој брачној другарици, или животу... А у младости се швотао са комунизмом, са народном милицијом (за њих је био: један од седам секретара СКОЈ-а), али се швота и са путницима воза... Станица у Фаркаждину је мало удаљена од села (да воз не би газио живину), па су онда путници добијали драгоцен савет од бабе – „пожури“... (Без обзира на коју страну света да су се упутили.)

И у Фаркаждину и у Локу средства јавног информисања (такозвани „јавни сервис“) била су иста – добошар! Запамтио је Љубомир Живков продају земље „на вечито“. Мени је у глави остала читава реченица: продаја је била „на вечито из слободне руке“... Памтим и оно уводно: „Прво, извештава се грађанство...“ А памтим и причу из Лока о добошару који је ишао на Тителски брег, на своју њиву... Зауоставила га је војска. Маневри на брегу. „А што то нисте обнародовали?“ – љутито пита добошар. „Па, обнародовали смо!

„А ко је могао обнародовати кад нисам ја“?

Не знам да ли је успео да прође. Мој баба је причу причао само до те реченице.

Кад сам га већ увео у причу, замислите сусрет мог оца са оцем Љубомира Живкова. Да ли би се поштовали људи којима је швотање у првом плану или би се швотали један са другим? (Вребали би ко се боље наместио.) Једино знам да се мој баба не би збунио када би га баба Љубомира Живкова пожуривао да стигне на воз. Наиме, мој баба је кретао на станицу (а, путовао је једном недељно), по два-три сата раније, уз убедљиво образложење: „Откуд ја знам кога ћу срести“.

А кад смо код брзине мог бабе и ужурбаног живота, испричају још једну анегдоту. Улази у кафану „Код Лале“, у Локу, и пожурје власницу, у овом тренутку конобарицу, тетка Нево: „Брзо Нево, дај ми један шприцер, јако журим“. А тетка Нева тог тренутка успорава, иако је изгледало да се не може ићи спорије: „Е, да Ти журиш, не би Ти свратио у кафану“.

То је била кафана која је била уједињена само када је неког странца требало обманути. Ретке су, признаћете, ситуације када сви гости кафане, чак и они који се приближавају кафани, непогрешиво шаљу новопридошлог пензионера на пецање, на Тителски брег... „Има тамо на мошоринском путу, на царском друму, једна млака“...

И стигли смо, коначно, и до рибе и пецароша и рибокрадица... Кад се риба краде, и Фаркаждинци и Лочани, имају меру! То се не би могло рећи за једно суседно село. Нека ми буде опроштена ова екскурзија чак у Гардиновце. Е, они су изгубили меру. То је отишло толико далеко да је држава на њих „пустила“ хеликоптере. А, истина је, да су Гардиновчани, чим би се појавили хеликоптери – позирали. Уз осмех. Када су пристигле прве фотографије у Месну канцеларију, уз одговарајуће казне, онда је позирање престало.

Лепа је и прича о свадби у Гардиновцима. Када су младожењи шапнули „туче се шаран“ – после десет минута је на свадби остала само млада!

Мада за крај остављам пецароша из Лока, који, после неколико попијених пива, пушта свој улов у брљу на улици и поново пеца исту рибу, да би показао да је најбољи пецарош у селу...

Оно што је исто и у Фаркаждину и у Локу јесте новембарско спавање у јендеку. Ту је најинтересантнији покривач! Спавао је у Локу Васа Њањаш покривен бициклом! Ту нам је причу, али банатску верзију, испричао Љубомир Живков.

Но, оно што сигурно не постоји у Локу, а постоји у Фаркаждину јесте – наковањ. Има наковања у Локу, али овакав као у Фаркаждину не постоји. Ковач из Фаркаждина, по завршетку Другог светског рата је, као ратну одштету, донео наковањ. Замислите ту срећу и то олакшање када је ставио наковањ на место које је тај наковањ одувек чекало. (Место је чекало – ту је љубавна чар.)

Надимци у Локу и Фаркаждину се углавном разликују. Али, има и понеки исти: Бабоша, на пример.

Хтео сам са приче о Бабошу да се пребацим на разликовање чварака у Бачкој, Банату и Срему, и да преко величине чварака истакнем супериорност Бачке у односу на Банат и Срем. Али, одустао сам. Но, да прво уведем Бабоша у причу. Ферка поменутог Бабоша, медицински

радник, води оца у болницу, да му провери крвну слику. После прегледа су му забранили масно. Контрола је била за шест месеци. После шест месеци се читава болница окупила око резултата крви деда Бабоша. Толико масти у крви никад нису видели. „Деда, шта сте Ви јели?“ „Па, само чварке – ту је маст исцеђена“. (А читаоци су дошли до још једне мере!)

Знате да се величином чварци разликују у Срему, Бачкој и Банату. (У Бачкој је права мера чварака!) То би био кључни аргумент. Али, одустао сам. Разлог је једноставан. Толико похвала је Живков упутио Бачкој, да сам приморан да уместо самохвалисања у име Бачке, напишем једну чисту и прецизну реченицу о Банату. *Да се континенти одређују према књижевности, Банат би био посебан континент.* Ето. Вратићемо се још чварцима, али сада је тренутак да се задржим на топлини ове књиге. И да цитирам макар „Зимску бајку, кратку“ (ја бих је назвао „Мала ноћна зимска бајка“).

Мог деду по мајци, Милана Катића званог Бача, не памтим, умро је кад сам се ја родио, али знам да је једне јакне зиме донео усред ноћи тек рођено теле, умотано у два покровца, да га његова деца виде, а да не излазе из топле собе, тако да га ипак и памтим.

Узгред, оно што је Живков написао о последњојласти, потписао би и Црњански.

Има још делова за цитирање. Парафразирају још један. Писао сам пре двадесетак година о Оту Толнају. И није ми ишло. И срео сам – то тек сада знам – старца из прозе Љубомира Живкова, који је бициклом носио нека дрва. Завидео сам му истински, искрено. Ратовао сам са реченицама, запетљао сам се, а он се само борио за топлију собу!

Али, вратимо се сличностима. Текст се приближава крају (одзвонило му је) и морамо тражити необичне сличности. Био је у Локу послатичар. Имао је синове – један се звао Далип. (Толико је био сличан брату да му је моја баба Тиница упутила најнормалније питање: „Да ли си то Ти или Твој брат“?)

Е, тај Далип се помиње и у овој књизи. И јако нам је важан за наслов овог текста: књига о мери. Путује се у Београд када се остане без новца. Носе се јаја, а враћа се новац. Ствар је једноставна. У време мог детињства за једно јаје добијала се кугла сладоледа; лажем, кашика сладоледа се добијала. То је био паритет.

То је био судбински поремећај за село; губитак тог паритета. Имао сам прилике да гледам брижну водитељку на ТВ-у, која се залагала за јавну расправу шта учинити да јаја буду јефтинија – у време док је јаје коштало испод десет динара, а кугла сладоледа се попела на педесет динара.

О оној другој водитељки која се подсмевала сељаку, који је рекао да смо ушли у период када кокоши не носе јаја – нећу ни да говорим.

Тек, оно што хоћу да кажем, и муњак би морао да се продаје по цени вишој од десет динара. Само чекам да ми неко каже да се муњак не продаје, па да га доведем до радње у којој роба има гаранцију – два метра! (Кад се удаљите два метра од продавца, гаранција престаје.)

А кад смо већ код села и судбине села, онда је ту важна и недеља. Када је недеља изгубила своје повлашћено место међу данима у седмици, почео је крах. Памтим прво виђење, у Мошорину, да људи раде недељом. Сада се недељом на селу највише ради. (Када се блудна

деца викендом врате на огњиште.) Греје у овој књизи и оно што је Живков написао о недељи...

Али, описао је Живков и повратак правој мери. Пре тога морам рећи оно што сам заборавио да кажем на почетку. Поредим Лок и Фаркаждин, заправо тражим Лок у овој књизи, а нисам рекао да су Лок и Фаркаждин удаљени један од другог мање од тридесет километара и да се Фаркаждин налази уз Тамиш, а да је Дунав са својим форлантом и каналима удаљен од Лока око два и по километра. И једно и друго место се могу посматрати као острва – која су довољна сама себи. (Узгред, десет дека, папрених, бомбона је мера када се негде иде у посету. Барем у Локу.)

Фаркаждин је имао увек око две-три стотине душа више од Лока и таман толико је било довољно да фаркаждински поп има позамашнији струк... У Локу су попови, говорим само о онима који су били у Локу више од десет година, играли фудбал за сеоски клуб. Први поп је био један од најчеститијих људи које сам у животу упознао, а други је био такав лажов, да би се у ковиљском Клубу лажова склонили и пустили га – без речи – да седне у прочеље. (Е, тог другог попа је мој друг Миша питао да ли верује у Бога. Поп је скочио метар уназад и одговорио: „Мишо, је л’ ја Тебе питам за Твог директора“?)

Водим рачуна о томе да не поменем попа из Вилова! („Господине, умрла ми је ћерка“. „Баш добро, остао сам без новаца“.)

Но, вратимо се попу из Фаркаждина. Набавио је поп стаклену флашу од литре – која је имала мало више од литре и по – и ту је флашу носио када је куповао вино. „Напуни ми ову литру“... – тако нешто би промрмљао. Лако су га вратили на прави пут и на праву меру. Кобојаги им је испала флаша из руку, па се разбила... Дали су попу флашу од литре и уз осмех вратили попа на прави пут и појачали наслов овог мог текста. (Не могу нигде да уденем думст, који се не начиње пре првог снега. А то је важна мера.)

Било је винограда и у Локу, али сам мислио да више не постоје... Распитао сам се. Један сигурно постоји. А некад је сигурно четвртина виђенијих људи у селу имала виноград. У Фаркаждину је већина имала макар по један виноград.

Постоји још сличности између два поменута села. Једно време су озбиљан приход доносили краставци: брали су се сваког другог дана (мада их Живков толико мрзи, да му се чинило да их је брао сваког дана)... Заборавио је, ако се не варам, а то иде у прилог његовој мржњи, да су уз јутарње брање краставаца ишли и комарци... Слажем се да је брање краставаца било један од најтежих послова на селу...

Ту се могу сетити и помазивања (другачије је помазивање у Банату него у Бачкој), потом стижемо и до појаве крпара... Некако у исто време и струју увлачимо.

А не би било zgodно прескочити снимање филма и тај изненадни приход. Дуго сам мислио да глумца Стив Ривс и не постоји. Побегло ми је снимање филма у Локу са њим у главној улози. Али, сада видим да је исти филм сниман и у Фаркаждину. У Локу је остала прича о Бранету Бусики, „трајно малолетној особи“ – како се то говорило некад. Пристао је да буде статиста – све са коњем. (Дупла дневница.) Донела му Нана ручак – у ручконоши. Али, не лези враже. Док је он журишао на коњу за потребе снимања филма, све машући копљем са гуменим врхом,

београдски мангупи су му појели ручак. (Знала је Нана да кува!) Шта мислите о сутрашњем журишу Бранета Бусике? Журишао је, али ручконошу није испуштао.

Не знам да ли је дочекао завршне сцене филма.

Али сам ја дочекао последње пасусе овог приказа. Остаје ми само да скренем пажњу на кратке књижевне форме, које су постојале у Локу, а не видим их у Фаркаждину. Врапци. Кратко као хаику, али се не обазире на природу, већ на смешне догађаје... Пратио је момак девојку кући, али су наишли на закључану капију... Пребацио ју је преко бедема – убацио ју је као у кош – у буре пуно кишнице. Освануо је врабац, већ на следећој сеоској приредби: „То је било о Ђурђици, кад је Шева Мацу убацио у кишницу“. Живков, пак, доноси подврискивања са свадбе на којој се младожења жени пети пут. „Матер свету / наш’о Јоца пету“. Нисам наишао на тако ефектно подврискивање у Бачкој.

Подсећам – разлика између Живкова и мене је четири године. (Глупо је написати у чију корист је та разлика.) Ко зна како сећање ради.

Остала ми је још лингвистичка расправа. Поменуо сам Душана Радака, песника из Баната, који је рекао да свако село у Банату има макар две своје речи. Наравно да неке речи не разумем. (А има их више од две.) Написао сам, давно, бесну лингвистичку расправу о речи оцакар. А сада видим да није проблем у речи. Живков, опет, не разуме, односно не уме да објасни шта значи реч *пије*. Кад се дугме, или новчић, нађе до пола изнад рупе – онда се каже: *пије*. Пије воду – доао бих ја. Нагнуо се као да пије воду. Али, не бих ставио руку у ватру у одбрану овог мог тумачења...

То, како је Живков поредио форууз (предсобље) са кружним током – то је читалачки празник. Заврти вам се у глави као да сте на Славији у 17 сати зими – а фонтана ради. (Узгред, Лок је одувек имао кружни ток – око крста у центру села. Отуда Лочани избегавају кружне токове, који немају крст у средини.)

Поређење оног прошлог света са данашњим, обојено сатиричном нотом, чини да оно што пише Живков буде препознатљиво. Ко још може да убаци у књигу шишке Љиљане Смајловић, а да то има смисла? Чак сам открио и поруку упућену оном, који на овом свету, све зна, али, нека се мало и читаоци потруде... Ако неко, случајно, не зна ко зна све на свету, нека погледа (у) Ретровизор...

Прескочићу смртне опасности у Банату, прескочићу причу о тишини коју тражи наш писац... Пређутаћу и краља шљаке... Пређутао сам оно што постоји, али се не види. Фендери (утеривачи дугова), па људи у црним мантилима који ваде крв деци у кукурузима. Никад их нисам видео, али сам знао да постоје. Нисам видео ни кера, који је дошао код Бошка Чукура, у Локу, на прозор и рекао: „Дај’ леба“! Али и за кера знам да постоји...

Занемарићу и обећане чварке. Нека их замени тањир свињског паприкаша, који се, као прва помоћ, носи у комшилук, за време свињскоља...

Присетићу се само како би Иларион Руварац, архимандрит манастира Гргетег, завршио овај текст: „Штета што ову књигу није објавила Лагуна“...

RADIVOJ ŠAJTINAC: MIKELANĐELOV POMOĆNIK, GEOPOETIKA, BEOGRAD 2023.

JOŠ JEDNA MALA KNJIGA

Uzimajući formu romana kao početak i ispunjavajući je lirski nabijenim pasażima koji bi se na momente mogli štampati i kao pesma, Šajtinac se poigrava i sa svojim sopstvenim minulim radom i propoveda ideju da je jedino u spoju proze i poezije moguće preneti stanje uma savremenog čoveka

PIŠE: **Dragan Babić**

U doba hibridnih formi, poližanrovskih tekstova i polifonih narativa, nije neobično čitati dela koja se mogu analizirati na više različitih načina – kao romani u tradicionalnom smislu reči, kao lirski proza, ispovedni zapisi, esejistički fragmenti, ili pak kao sve to i mnogo više. Ove raznovrsnosti nije uvek lako primetiti i analizirati na adekvatan način, i često ostaje strepnja o mnogobrojnim nivoima proze koja ostaju nepročitani, ali evidentno je da ovakvi književni eksperimenti nastaju bez obzira na godine i iskustvo pisaca koji stoje iza njih. No, kada se govori o upravo takvim naslovima, važno je istaći da oni neretko dolaze od strane autora koji mešaju poeziju i prozu, objavljujući romane sa snažnom lirskom podlogom i izrazom koji je karakterističan za pesnike, a među njima ističe se Radivoj Šajtinac koji dokazuje prisustvo u ovim okvirima i ovogodišnjim romanom *Mikelandelov pomoćnik*.

Ovaj roman staje u red nekolicine sažetih i manje obimnih romaneskih naslova koje ovaj autor već dugo piše, a koji sve jasnije rastu u jedan novi rukavac njegovog opusa koji je samo naizgled odvojen od njegovog pesničkog rada. Kako se ova dva toka dopunjuju, prepliću i neprestano dodiruju, ne iznenađuje činjenica da se pesnički i prozni formati pojavljuju skoro zajedno ili u kratkom vremenskom razmaku. To je slučaj i sa ovom knjigom jer se, nedugo nakon nje, pojavila zbirka pesama *Pompeja ili Dah u prahu* (Partizanska knjiga), koja na više načina rekapitulira neke njegove ranije pesničke motive i slike, sada ih donoseći u novom ruhu i nudeći ih novoj publici. Što se tiče njegove prozne karijere, ovaj roman spada u red kratkih romana na granici novele, zajedno sa *Suvom iglom* (2019) i *Peleringom* (2020), te se može

pretpostaviti da će stupiti u konkretniji odnos sa ovim rukopisima i tvoriti trilogiju pripovedanja – mada autor i svoj prethodni roman u razgovoru sa Ana Marijom Grbić za časopis *Enklava* opisuje kao „završni u nizu venčanja poezije i proze“ – koje ekonomično, svedeno i simbolički nabijeno progovara o svetu banatskog prostora našeg trenutka, zadržavajući se na odrednicama prostora i vremena koji se i ranije javljao u Šajtinčevom radu. Isto kao i u ta dva romana, on i u ovom efektivno i uverljivo povezuje prozu i poeziju, i ne samo da iznova i iznova briše granice između njih, već i dokazuje da je ovo jedini način na koji može da predoči svoje namere i približi ih čitaocima. Povezujući izražajnost poezije sa tematsko-motivskim okvirima romaneskne forme, ova dela pokazuju da je skoro nemoguće odrediti šta u njima jeste ili nije pesničko i prozno, što podriva celokupan korpus knjiga koje se zalažu sa jasno omeđene domete i ističe da je jedino u spoju ove dve komponente moguće zabeležiti naše vreme i iskustvo koje je u isti mah i kolektivno i individualno. Uzimajući formu romana kao početak i ispunjavajući je lirski nabijenim pasażima koji bi se na momente mogli štampati i kao pesma, Šajtinac se poigrava i sa svojim sopstvenim minulim radom i propoveda ideju da je jedino u spoju proze i poezije moguće preneti stanje uma savremenog čoveka.

Njegovo pripovedanje u ovom romanu je jasnije, sadržajnije i fokusiranije na krupni plan no što je to bio slučaj sa *Peleringom*, ali se brzo uviđa da je *Mikelandelov pomoćnik* usmereniji na to kako se pripoveda od toga šta se pripoveda. Dok je u prethodnom romanu govorio o iskustvu savremenog ruralnog šetača koji se kreće obodima seoskog prostora i u atarima sreće znane i

nepoznate ljude sa kojima stupa u razgovor koji vodi njegov život principima slučajnosti, sada je osnovna nit pripovedanja razuđenija i manje svedena na jedan ili dva primarna toka. Umesto toga, prisutna je polifonija koja zahteva ogroman nivo čitalačke pažnje i razumevanja da bi se stiglo do autorske želje i namere koja je bila prisutna u vreme pisanja ovog dela. Tu čitalačku pažnju određuje i to što je u pitanju delo malog obima koje se može pročitati tokom onog vremenskog perioda koje je Edgar Alan Po nazvao čitanjem „u jednom dahu“ – uprkos tempu svačijeg individualnog tempa, *Mikelandelov pomoćnik* prohodno je štivo koje se brzo čita, a to je izrazito vidljivo u segmentima sa nekoliko desetina uvodnih stranica u kojima se kriju neki od najvažnijih odnosa između junaka koji kasnije menjaju svoje veze i položaj u narativu. Međutim, neophodno je adekvatno i pažljivo pročitati svako od tridesetak kratkih poglavlja i analizirati ih iz perspektive čitaoca sa određenim predznanjem o onome što može da očekuje u njima upravo usled atmosfere i stilske postavke koja se javljala u ranijim Šajtinčevim proznim knjigama.

Ovaj roman staje u red nekolicine sažetih i manje obimnih romanesknh naslova koje ovaj autor već dugo piše, a koji sve jasnije rastu u jedan novi rukavac njegovog opusa koji je samo naizgled odvojen od njegovog pesničkog rada

Ipak, prva činjenica koja se primećuje u ovoj jeste odsustvo podnaslova koji su krasili ranije pomenute naslove. Tako je *Porcelan* (2017) nosio odrednicu „roman u slobodnom stihu“, *Suva igla* bila je označena kao „iskazi nakon uboda“, a *Pelerina* kao „aveti atara“, a zanimljivo je da je ovaj autor 2020. godine, nakon što je postao laureat nagrade „Todor Manojlović“ za moderni umetnički senzibilitet, objavio i pesničku zbirku upravo ovog naslova koju je publikovala zrenjaninska Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“ i koja je postala laureat nagrada „Đura Jakšić“ i „Vasko Popa“. Ovaj nedostatak podnaslova može da aludira na to da ovo nije deo pomenute neformalne trilogije, ali ovaj roman u vezu sa njima dovodi jedan od autopoetičkih iskaza koji opisuje njegovu prirodu: „Još jedna mala knjiga od pisca malih knjiga ili kratkog štiva. Papirno i slovno prispeće ne kao ishod, više kao talog, onog što ni čitalac, pa ni kritičar ne primete i ne osete – tekst je sav od preglasnog u sebi i na bezglasen se način preobražava u slike koje su baš piscu tako kratkotrajno presudne“. Ipak je, dakle, reč o delu veće celine, tj. trenutne faze opusa Šajtinca, a sve te slike na koje se on poziva uvode se na samom početku kada čitalac upoznaje dominantni pripovedni glas i junake. Radi se o Obradu Obadovu i Milanu Todorovu, poznicima koji stupaju u blizak kontakt kada drugi zatraži molerske usluge prvog, dok se u narednim poglavljima otkriva

prava priroda njihovog poznanstva i lična istorija. Integralni deo te istorije je i Ivanka, žena koja je redukovana na nivo posmatrača radnje umesto da postane njen aktivni učesnik, dok se u odnosu drugih junaka prema njoj mogu prepoznati određene crte njihovog karaktera koje je pisac želeo da naglasi. Zbog toga ona nije junak u pravom smislu, već je pre lakmus koji pomaže čitaocima da razumeju primarni par protagonista u suštastvenijem maniru. Uz ovu istovremeno pasivnu i aktivnu poziciju vodećeg trojca, Šajtinac u središte romana postavlja detalj sa freske „Stvaranje Adama“ u kojoj se i krije prizvuk njegovog naslova, ali i Obradova prošlost u kojoj je radio sa molerom koji je nosio nadimak Mikelandelo.

Sveden na poziciju pomoćnika, Obrad je posmatrao rad majstora iz predređenog ugla i uzdigao ga do nivoa umetničkog dela umesto zanatskog umeća, te mu se prilikom jednog posla javio detalj sa freske iz Sikstinske kapele koju je projektovao u idealan prizor svog života. Od tada, on je u potpunosti usredsređen na neostvoreni dodir čoveka i Boga, i okreće se istraživanju te veze, učitavajući u nju različite aspekte sopstvenog života i međuljudskih odnosa koje ostvaruje sa porodicom, prijateljima i slučajnim poznicima. Obrad tako više nije pomoćnik molera Mikelandela, već istraživač umetnika sa kojim deli ime, pomalo nalik junaku romana *Floberov papagaj* Džulijana Barnsa, i tako se *Mikelandelov pomoćnik* može čitati kao potraga za uzvišenim, idealnim, idealizovanim i skoro božanskim. Ova potraga je simbolička, ideološka i aluzivna, ali i konkretna pošto junak odlazi u Italiju ne bi li uživo video „Stvaranje Adama“ i mogao potpunije da razume taj prizor, ali njegova potraga nastavlja se i po povratku kući. Tako Obrad ide i korak dalje u svom unutrašnjem razvoju i izrasta u istaknutu figuru prostora koji Šajtinac opisuje, ali i u jednog od najupečatljivijih likova njegove proze. Uz to, njegova utemeljenost u kulturi, umetnosti i književnosti – autor pominje širok korpus svetskih pisaca i prozne i pesničke produkcije XX veka, od Brodskog i Beketa do Džojosa i Keruaka – čini ga još neobičnim i neobičajenim junakom od kog se ne očekuje enciklopedijsko znanje kojim nadrađa okolnosti u kojima se nalazi i život koji vodi. Ovo poznavanje umetnosti ide i do novih granica kada se Obrad poigrava sa naslovom romana *Na putu*, te tako engleska verzija *On the Road* postaje odomaćena fraza „Он да поуду“, iako „nema unutra ništa od rode, samo putovanje, pumpe i moteli, a od bilo koje ptice ništa, ni krilca, ni bataci, ni perce, ni govance. Dosadno. Kao da čitaš onu mapu, auto-kartu“. Premda Keruak ne piše o pticama, Šajtinac u svoj narativ uvodi razne životinjske vrste, naročito domaće životinje poput svinje i magarca koji, pomalo kao u biblijskoj priči o Nojevoj barci, postaju važan deo stvarnosti romana i stvorenja koje ne samo da zaslužuju pažnju i saosećanje, već i izrastaju u ključne figure svakodnevice banatskog predela o kome autor piše.

I nakon skoro dvadeset proznih naslova, Radivoj Šajtinac i dalje primarno ostaje pesnik – naposletku, on je mnogo pre romana počeo da piše poeziju, a nastavlja i dalje da se paralelno bavi i jednim i drugim vidom svog izražavanja. No, i u njegovoj prozi evidentna je pesnička crta koja vodi njegovo pripovedanje jednim neobičnim tokom, otvarajući mu nove dimenzije i obogaćujući ga novim jezičkim stilom. Bilo da se *Mikelandelov pomoćnik* ispostavi kao krajnji deo ranijeg ciklusa kratkih romana ili kao početak jednog novog toka koji će da se nastavi u narednim godinama, jasno je da je u pitanju delo izrazitog stila i pristupa u kojima se pozicije pripovedača i fokalizatora iznova i iznova menjaju, što pospešuje čitalačku pažnju i dovodi do potpunijeg utiska.

ФИЛИП ГРБИЋ: *КАНОН ПОТИШТЕНОГ УМА* / ВУЛКАН, БЕОГРАД 2023.

РОМАН ЕПОХЕ

Сликајући у тамним тоновима све појаве и крајности човјекских покушаја друштвеног сналажења, Грбић је успио да се спаси оне тако видно присутне идеолошке искључивости у савременој српској књижевности, за шта је и сам био неријетко и сасвим неправедно оптуживан. Умјесто тога, писац је дао један филозофски поглед на стварност

пише: **Владан Бајчета**

Када писац након двије објављене књиге доживи да се у одњегованим читалачким круговима са све већим несрпљењем очекује његов нови наслов, нема сумње да је ријеч о вансеријској појави. Све награде и сви критички хвалоспјеви увијек могу бити само ствар (повољног) тренутка и од мањег су значаја него што је вјечити рефрен из разговора читалачке сабраће – „обавезно прочитај!“ – који се у овом случају с годинама само умножава. Филип Грбић је за досадашња дјела добио и угледне награде и ласкаве рецензије (чак и понеку студију), али изнад свега знатан број поклоника међу којима се, осим магијског кружења књига од руке до руке, о њима веома живо разговара.

Први роман, *Руминације о предстојећој катастрофи* (2017), овјенчан Наградом „Милош Црњански“, назначио је стазу пишевичких стваралачких преокупација. Грбић се умјетнички опсесивно бави неурозама своје генерације (рођен је орвеловске 1984. године), која је прве спознаје о свијету стицала деведесетих – током криза, ратова, санкција и бомбардовања – ушавши у зрело доба упоредо са „транзицијом“, која никако да се заврши а њихови животи добију солидније утемељење. Грбић је показао несвакидашње умијеће да од приче о љетовању љубавног пара на грчком мору, као отужној генерацијској метонимији привидног луксуза, направи узбудљиву фабулу пропуштenu кроз филтер интелектуално култивисане мисли и избрушене прозне синтаксе. Наредни роман *Прелест* (2018) отишао је

још даље у приказивању генерацијске неснађености, и још више на скали књижевноумјетничке вриједности, приповједајући о професору филозофије (свом алтер-егу), који из пакла нарушених породичних односа и идеолошке опресије бјежи у вјештачки рај опијата. Све би то, на овакав начин сажето, могло изгледати исувише познато и одвећ једноставно, да оба дјела нису испуњена оригиналним и оригинално исписаним рефлексијама, базираним на ријеткој ерудицији и оштровидном сагледавању актуелног историјског тренутка. Ријечу, Грбићеве романи нису пишчев изговор да каже *своју истину* о свијету, већ да исприча причу у којој ће се неколико истина укрстити, међусобно одмјерити, дајући тако слику епохе којој својим животом и својим дјелом аутентично свједочи. Грбић је отуда с разлогом прозван српским Уелбеком, будући да успешно спаја филозофску и политичку мисао о савременој стварности са инвентивно осмишљеним сижеима и приповједним рјешењима. Најновији роман, *Канон потиштеног ума* (2023), остао је на истом трагу, отишавши у понечему даље од претходна два наслова.

Адријан је типичан *грбићевски* протагониста: четрдесетогодишњак; „син београдског краља некретнина“; пати од гихта (познатог традиционално као болест краљева и богаташа); усамљени депресивац, којега мајка и сестра покушавају да помјере из самоскривљене учмалости, поклањајући му пса за рођендан: „Видећеш, ова мала Францускиња је магнет за рибе.“ „То вам је план? Да се смувам с неком кучкарком?“ (27). Већ од самог почетка читалац се среће са пишчевим луцидним

сагледавањем епохалних феномена, какав је базирана дојучерашња младеж која немоћ аутентичне социјализације компензује симбиозом са кућним љубимцима и секташким окупљањима по престоничким парковима:

Познато је да постоји прећутна солидарност међу љубитељима паса, али Адријан није могао ни да наслути колики степен поверења и емпатије влада унутар ове неформалне друштвене групе. Сусрет власника паса суспендује све разлике: полне, старосне, културне, класне, па чак и политичке. Зачуђујућа неопрезност и динамика с којом кинофили успостављају присне, пријатељске везе, откривајући, неретко већ током првог разговора, једни другима најинтимније детаље о себи, може се упоредити једино са удружењима лечених зависника или малим прогоњеним верским заједницама (46).

Одмах је на дјелу хваљена, *уелдековски* немилосрдна анализа оновремених појава велеградског аутизма, који долази управо из међуљудске отуђености на свим нивоима које наратор побраја. Београд је синегдоха такве ситуације на глобалном нивоу и писац је успио да га умјетнички транспонује до универзалног симбола актуелне друштвене реалности.

Ријеч је о *круговојкашком* микрокосмосу, смјештену између Бирчанинове, Тадеуша Кошћушка и неколико врачарских улица, до чијег великог праска долази у готово математичком центру поменутих пунктова урбане топографије – Пионирском парку. Случајно спојени својим изворним или наметнутим обавезама и наклоностима шетача и пресретача кућних љубимаца, на мјесту као тачки пресека многих заједничких несрећа, нашли су се Адријан, Дејан и Ведрана. Адријанови нови пријатељи допуњују живо оцртану слику генерацијске обезглављености: Дејан је од некада перспективног стоматолога постао пропали инвеститор – жртва приватизацијом пробуђених хазардерских страсти; Ведрана је трећа генерација психолога у својој кући, али у породици патолошки устројеној и препорученој за далеко озбиљнији третман од малограђански пригрљене – а у бити профитерски одабране – психоаналитичке праксе. Без обзира на преовлађујући тон интелектуално суперирорног и неумољивог разобличавања посрнулости која је преплавила његову средину и вријеме, Грбићев приповједач је суптилан аналитичар описаних феномена, пред којима је више филозофски резигниран него егзистенцијално забринут. Тако ће поводом међуодноса у Ведраниној фамилији рећи: „Нигде нема толико тајни као у кући психоаналитичара који потенцира слободан говор о свакој ситници, ма колико то било трауматично за онога који слуша, односно говори“ (89). Наратор је, узгред, скривена фигура романа: читаоцу се с времена на вријеме обрати опаскама попут „нека ми читалац опрости“ (96); док Адријана назива „мој пријатељ“ (51); а Ведрану „сирота моја сестра“ (90; 201). Он је нека врста мистериозног уточишта имплицитном аутору, који, намјерно или немарно, није у довољној мјери развијен.

Описани аспекти судбина главних ликова репрезентују тек нека од обиљежја духа времена. Међутим, у роману се кроз вјешто вођену причу и још боље писане дијалоге расправља и о осталим цртама епохе: од контроверзи око пандемије и вакцинације, преко *woke* културе, до

друштвених мрежа и нових облика људске комуникације, и још много чега у лако замисливом асоцијативном низу. Под лупом Грбићевог романа је нова класа капиталистичког пролетаријата, која наизуст понавља идеолошке матрице у хипокритској симулацији високе хуманости. Ведранина посјета „секуларне мистерије познате као тим билдинг“, илустративна је у пуном смислу:

Непосредни окидач за Ведранин напад беса и гнушања била је тирада против затуцаног плебса коју је за столом изложила арт-директорка. Није се стидела свог извештаченог високопарног тона, није се стидела својих реченица које су започињале оним ноторним „обзиром да“. Мастер на ликовној академији, мастер на родним студијама, међутим мастер без мајсторства, без опуса, без боја, без платна, без дара. [...] „Обзиром да једна Аустрија најављује увођење локдауна за невакцинисане, шта тек треба да урадимо ми? Па код нас пола становништва и даље живи у средњем веку. Багра необразована! Треба им одузети здравствено осигурање, па нека се погуше по кућама. Због тог полусвета моја мама не излази напоље већ годину и по дана“ (99–100).

Овакви изливи бијеса према епохалним значајкама свеопште кризе – а упркос Адријановој огради од „медицински незбринутих Балкан-инфо пророка апокалипсе“ (53) – некеме би могли звучати као тек једна, спретно литерарно увијена, критика неолибералне суровости према појединцу, да прича нема свој контрапункт у фиктивном Бурјановцу. Измишљени топоним лако би могао имати узор у стварном локалитету сличног имена, на самом југу најнеразвијенијег дијела Србије.

Подстакнут Дејановом причом о експерименту *Свемир 25* Џона Калхуна, који је шездесетих година XX вијека на примјеру изолованих и пренасељених колонија мишева у идеалним условима уочио симптоме идентичне постојећим у модерној људској заједници, Адријан одлази у провинцију са наивном вјером да ће пронаћи друштво које је сачувало извјесну хуману изворност. Истовремено је вођен суманутом идејом да по пројекту свог оца од затвореног радничког одмаралишта започне рестаурацију новог римског царства. Међутим, и тамо затиче сличну, само руралну „затуцаност“, испољену у нетолеранцији према неконвенционалном свештенику Вељи, који „диже тегове, вози спортски аутомобил, и [...] забрањује празноверне обичаје приликом сахрана“ (159). Али још гори вид општег националног посрнућа оличен је у израбљивачима цивилизацијски недорасле пастве, коју проводе двојица Вељиних боље прихваћених колега:

Испоставило се да су то били попови из оближњих села. О својој служби говорили су као да је то било који посао обављан у замену за новац. Нису имали „добре везе“, па су завршили у селендрама са малобројним, убогим и затуцаним стадом, док је тај и тај, преко тог и тог, добио храм у Београду, прича се да намлати и до четири и'иљад евра месечно: крштења свадбе, сахране, четрдесетнице, парастоси... [...] Парохијане су презрели, а од пчела и коза паству направили, па су ревновали око бесловесних бића не би ли тако још коју пару згрнули, да плате женама сунчање у Анталији и сликање испред дворца Белведере. Али нешто су побркали ти муфлони у мантијама: тегле меда и пакети сира до сада још никоме нису послужили као пасоши за царство небесноје (169–171).

DRAGOLJUB ČUPKOVIĆ (1947. – 2023.)

Тако се употпунила слика овдашњег свијета који, очито, није срећно мјесто, а исто тако није ни суноврат тек једног нараштаја, већ неколико генерација које су садашњу епоху створиле и оне која у њој сазријева. Сликајући у тамним тоновима све појаве и крајности човјекских покушаја друштвеног *сналажења*, Грбић је успио да се спаси оне тако видно присутне *идеолошке* искључивости у савременој српској књижевности, за шта је и сам био неријетко и сасвим неправедно оптуживан. Умјесто тога, писац је дао један *филозофски* поглед на стварност, изграђен прије свега на *романескној анатомији* садашњег историјског тренутка, који представља ванредну *литерарну* особеност. Од Софокла, чијим цитатом из *Цара Едипа* почиње дјело, до Сиорана ка којем природно води читав даљи пут Адријановог песимизма, јунак је дошао до тамне спознаје која – у ријетким тренуцима овакве књижевно-умјетничке непоткупљивости – не затвара очи пред реалношћу каква јесте: „Земаљска уживања су заводљива, лукава, и најзад – разочаравајућа. Варају нас да је живот неко добро. С друге стране, страхоте и патње које као мучилишта стоје у предворју смрти, можда нас варају да је смрт неко зло“ (130). *Канон потишеног ума* се тек појавио и несумњиво ће по инерцији дијела критичке и читалачке јавности бити дочекан са искључивошћу какву многи од јунака овог дјела међусобно показују. То је, међутим, један од показатеља укоријењености Грбићеве прозе у стварном пејзажу савременог (српског) друштва и пишчеве стваралачке способности да га суверено наткрије својом дубоко мрачном литерарном визијом. Ипак, као и у свим дјелима високе вриједности, извјесну катарзичку димензију носи домашена вјеродостојност приказаног и његова књижевно-умјетничка аутентичност, која у контексту савремене прозе на читаоца дјелује више него прочишћујуће.

Са Грбићевим јунацима на крају ће се догодити исто што се догађа и са свим његовим ликовима: живот ће им приредити спектакуларну представу након које неће постати ни бољи ни гори, ни паметнији ни глупљи, само додатно исцрпљенији у свом узалудном настојању да било шта промијене или макар схвате. И са писцем ће се, вјероватно, десити исто што се и до сада догађало: повући ће се и поново га неће бити неколико година, када ће се – ако све буде као до сада – вратити са једнако добрим дјелом као и три која је до сада написао.

пише: **Slobodan Grubač**

Otišao je veteran, neumorni graditelj i radnik u kulturi i obrazovanju Knina. Dragoljub Čupković – umro 22.11.2023, u kninskoj bolnici – jedan je od osnivača SKD-a "Prosvjeta" u Kninu. Godine 1997. bio je član predsjedništva pododbora "Prosvjete" u Kninu, da bi postao predsjednik iste godine i ostao na toj dužnosti do 2017. godine. Bio je član Glavnog odbora u dva mandata od 2000. do 2008. godine.

Pokrenuo je i osmislio mnogobrojne aktivnosti, prikupljajući članove te organizirajući radionice i manifestacije, književne susrete i promocije. Borio se za nabavku inventara, suvremene elektronske opreme i za prikupljanje knjiga i časopisa. Učestvovao je u društvenom životu Knina, dokazujući dobronamjernost i čestitost. Bio je poznavalac prošlosti Knina i okolice, potvrđujući to zapisima prikupljenim materijalom i u mnogim intervjuima i izjavama u novinama. Iskren i otvoren okupio je širok krug poznanika i prijatelja širom bivše Jugoslavije.

Dragoljub Čupković, naš Čupe, tako smo ga zvali, rođen je 10. 12. 1947. u selu Oton Bender. Teško se verao kroz život. Diplomirao je strojarstvo, kao inženjer se zaposlio u TVIK-u Kninu (tvornica vijaka).

Nakon "Oluje" proživio je muke, poniženja i torturu. Supruga Dragica je danima tragala za njim da ga zaštiti u njegovoj nedužnosti i moralnoj čistoći. Nije volio o tome govoriti i sjećati se mada je objavio zapis o tim događanjima. Preživio je 10 godina bez posla, ostao uspravan i nikad nije klonio u dobroti i širokogrudnosti. Zaposlio se i bio profesor srednjoškolicima u stručnim predmetima. Kolege su ga uvažavale, a učenicima poštovali.

Imao je sve osobine da ga voliš, poštuješ i cijeniš. Dobronamjeran, željan prijateljstva i druženja isijavao je dobrotu, ljudskost, širinu duše i toplinu srca. Pomagao je savjetom znanjem, bodrenjem, veseljem, iskonskom mudrošću, stoičkim mirom u nesporazumima.

Odlazi s njime dio nas njegovih prijatelja.

Supruga Dragica, njegovi sinovi i njihove obitelji gube porodični stup i zaštitničku ljubav, ostaje im tuga i neizmjeran ponos da su njegovi i on njihov.

Hvala mu na razvoju kulture i školstva u Kninu i Drnišu. Hvala mu za bratstvo, bratimljenje i drugarstvo. Hvala mu za sve što je uradio i za njegove neispunjene planove.

Bog ga čuvao. Doviđenja u nebo, dragi naš Čupe!

PANOPTIKUM

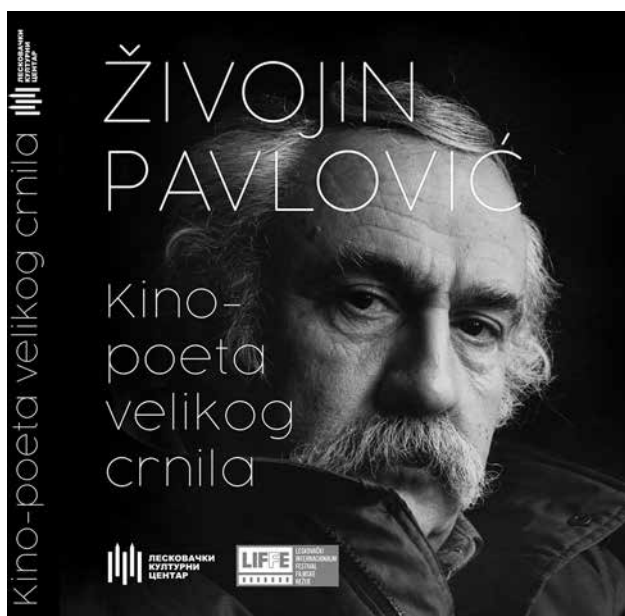
Goran Borković

MONOGRAFIJA O ŽIVOJINU PAVLOVIĆU

Promocija srpskog izdanja monografije o proslavljenom redatelju Živojnu Žiki Pavloviću (1933-1998), izdanu u suradnji Jugoslovenske i Slovenske kinoteke, održana je 28. novembra u Beogradu. O zajedničkom projektu govorili su urednici Marjan Vujović iz Jugoslovenske i Varja Močnik iz Slovenske kinoteke, koja je ove jeseni objavila slovensko izdanje. Direktor Jugoslovenske kinoteke Jugoslav Pantelić istaknuo je da je Pavlović "jedan od najznačajnijih redatelja jugoslovenske kinematografije", a 90 godina od njegovog rođenja i 25 godina od smrti samo su povodi za nastanak monografije. Pravi razlog je to što o Pavloviću ima još mnogo toga da se kaže, rekao je Pantelić.

Slovensko izdanje već je predstavljeno u Ljubljani, gdje je održana i gotovo integralna Pavlovićeva retrospektiva. Isti program prikazan je tokom novembra u Beogradu, a zbog velikog zanimanja bit će repriziran u decembru. "Ovo je novi pogled na filmski i filmsko-teorijski rad Živojina Pavlovića, autora koji je tako bitan za našu zemlju koja je bila zajednička zemlja, za Jugoslaviju, za Srbiju, a i za Sloveniju. Mislim da je Pavlović jedan od konstitutivnih elemenata slovenske kinematografije", rekla je Varja Močnik

Govoreći o filmovima iz doba crnog vala, prema scenarijima Gordana Mihića i Ljubiše Kozomare – "Kad budem mrtav i beo" i "Buđenje pacova", Saša Radojević je kazao da su oni uhvatili refleks ekonomske reforme 1960-ih godina i želje za promjenom, koja se nije dogodila. Njihovi junaci su ljudi koji nemaju vještine i sposobnosti da se uključe u radni proces, u socijalizam koji se reformira, a tu priču Pavlović je zaokružio dvadesetak godina kasnije filmom "Na putu za Katangu" o socijalizmu koji se raspada. Nakon promocije prikazani su inserti iz digitalno restaurirane "Zasede", a zatim i digitalno restaurirana kopija "Buđenja pacova" (1967).

FESTIVAL REGIONALNE UNIJE TEATARA U BDP-U

Beogradsko dramsko pozorište bit će od 1. do 6. decembra domaćin kolegama Regionalne unije teatarata (RUTA), koju čine i kazališta sa Briona, iz Ljubljane, Sarajeva, Podgorice i Skoplja, ujedinjena u estetskom, repertoarskom i organizacionom modelu. Program beogradskog izdanja Festivala RUTA otvorit će 1. decembra BDP predstavom "(Pra)Faust", u režiji Borisa Liješevića, a uslijedit će "Moj muž" Dramskog teatra iz Skoplja, "Bog masakra" Mestnog gledališča iz Ljubljane, "Majka" Kamernog teatra 55 iz Sarajeva, "Samo da je po redu" Gradskog pozorišta iz Podgorice i u završnici "Otelo" Kazališta Ulysses sa Briona u režiji Oksane Dmitriieve, koprodukciju sa Sarajevskim ratnim teatrom (SARTR).

Festival RUTA se tokom godine održava u šest gradova – Ljubljani (februar), Podgorici (april), Sarajevu (jun), Brionima (avgust), Skoplju (oktobar) i Beogradu (decembar). U svakom gradu gostuju predstave iz teatarata okupljenih u mrežu RUTA, pri čemu svako kazalište nastupa s predstavom prema vlastitom izboru. Festival je revijalnog karaktera, a jedan od ciljeva je kontinuirano prisustvo svih teatarata tokom godine pred publikom u čitavoj regiji. Festival RUTA prvi put je održan u BDP-u početkom decembra 2019.

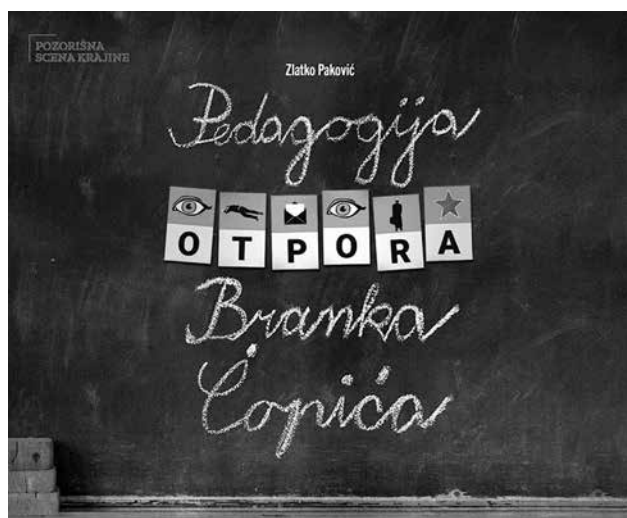

PEDAGOGIJA OTPORA BRANKA ČOPIĆA

Predstava "Pedagogija otpora Branka Čopića" autora i redatelja Zlatka Pakovića, koja je krajem novembra gostovala u Zagrebu i Beogradu, nastala je u produkciji Centra Omaha Cazin u koprodukciji sa Kulturnim centrom Bihać, Narodnim pozorištem Tuzla i Kulturnim centrom Novi Pazar.

"Pedagogija otpora Branka Čopića" zasnovana je na liku i djelu slavnoga pisca. Beogradski redatelj Zlatko Paković Čopića ne doživljava (samo) kao pisca za djecu, već kao odgajatelja koji nas vlastitim primjerom podučava otporu. Beskompromisna dosljednost iritantna je karakteristika što dugoročno rovari kontra površnosti, komocije i partikularnih interesa. „Stari je pedagog, pisac za omladinu i revolucionar, izvršio samoubojstvo: gotovo ritualno, kao

performans. Pedagoški performance *par excellence*, performans jednog starca koji je sa svojim idealima ostao sam, bez ijednog suborca. Posljednji partizan, posljednji socijalista, posljednji Jugoslaven, posljednji pedagog otpora”, opisuje Paković Ćopićevu dosljednost iz koje i danas imamo štošta naučiti ističući „najljudskiju potrebu čovjeka da kaže da – kad treba, odnosno ne – kad nešto nije istinito”.

JUGOSLOVENSKE FILMSKE SOLIDARNOSTI

Muzej Jugoslavije organizira 29. novembra razgovor “Jugoslovenske filmske solidarnosti” – prvi u nizu javnih događaja planiranih u kontekstu inicijalnog istraživanja kinematografske muzejske zbirke, što podrazumijeva svojevrsno “otpakiranje arhive” i uspostavljanje osnovnih epistemoloških dilema koje je upoznavanje sa materijalima pokrenulo.

Prema navodima autorskog tima tog projekta, koji čine umjetnički duo Doplenger (Isidora Ilić i Boško Prostran) i akademski istraživači Sima Kokotović i Tamara Vukov, u fokusu istraživanja su “filmske veze koje su jugoslovenski filmaši ostvarili sa svojim kolegama, kako iz savezničkih zemalja tokom Drugog svetskog rata u periodu revolucije, tako i sa filmskim institucijama iz zemalja Afrike i Azije kroz projekat nesvrstavanja”.

PISMO ČITAOCA

Skoro sam pročitao članak Borisa Postnikova “Jednstrana književnost” u “Novostima” koji se tiče srpsko-hrvatskih književnih veza, pa me je to podsjetilo na razgovore sa sajma u Beogradu. Članak je pošten, lijepo napisan i kritički orijentisan, sve o čemu piše zaista jeste tako kako jeste i on to jasno vidi kao problem, ali ono što me fascinira jeste što on kao rješenje tog problema – dakle, malog ili nikakvog prisustva srpskih i uopšte regionalnih autora u Hrvatskoj – vidi samo i isključivo u njihovom objavljivanju od strane hrvatskih izdavača. Kao da ne može da pojmi ideju da knjige mogu doputovati do čitalaca i na neki drugi način. Na primjer, tako što će se uvesti. Nije ovo ništa neobično, nas i u Srbiji i danas pitaju “da li je te knjige neko kod nas izdao”, iako smo već neko vrijeme prisutni na terenu, a onedavno tamo imamo i firmu.

Problem je u tome što su ljudi toliko navikli na *status quo* da i ne zamisljaju druge varijante, iako su često pred očima. U slučaju Hrvatske to je posebno problematično jer su svi izdavači naslonjeni na državu i sistem je na-prosto postavljen tako da ne stimulise objavljivanje autora iz okolnih zemalja. U takvom kontekstu urednici izdavačkih kuća postaju maltene cenzori, jer od njihove dobre volje zavisi da li će neka knjiga biti dostupna čitaocima ili ne. Ja mislim da to stanje svijesti i tu situaciju treba mijenjati i što je najbitnije, mislim da to uopšte nije nedostižan zadatak.

Spominjao sam da je Daniel iz Antikvarijata Biblos kupio po jedan primjerak svake naše knjige. Neke su se već prodale, pa je tražio dopunu. Preko Buybooka smo takođe izvezli određenu količinu knjiga i sad se nešto može naći na Superknjižari, u Ljevaku, kod Dominovića. Biće toga i više, ali da bi se to desilo moramo izazvati potražnju za tim knjigama, što je i razlog zašto vam pišem.

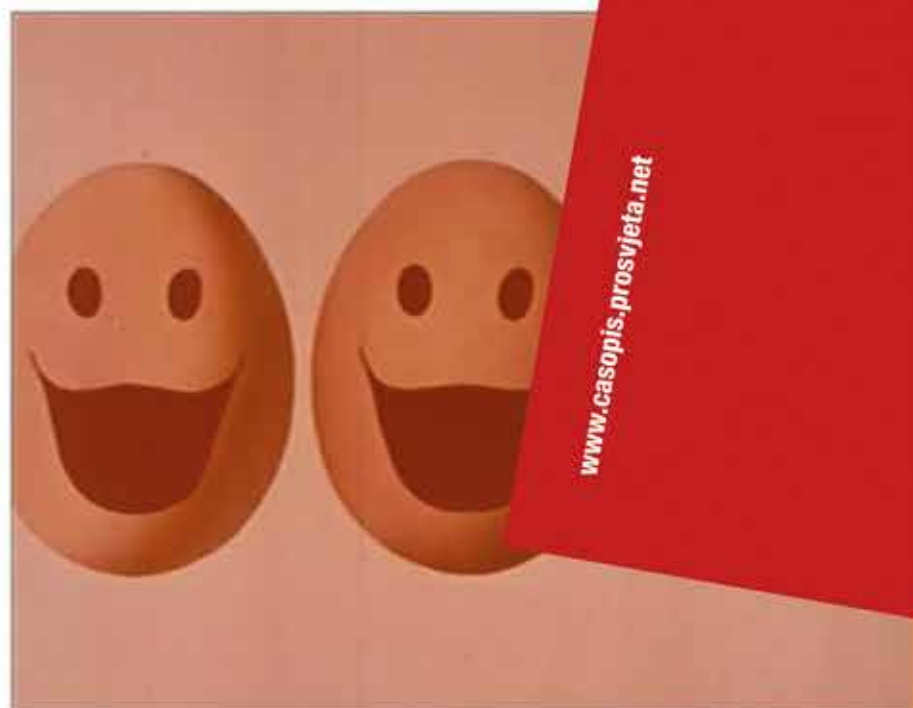
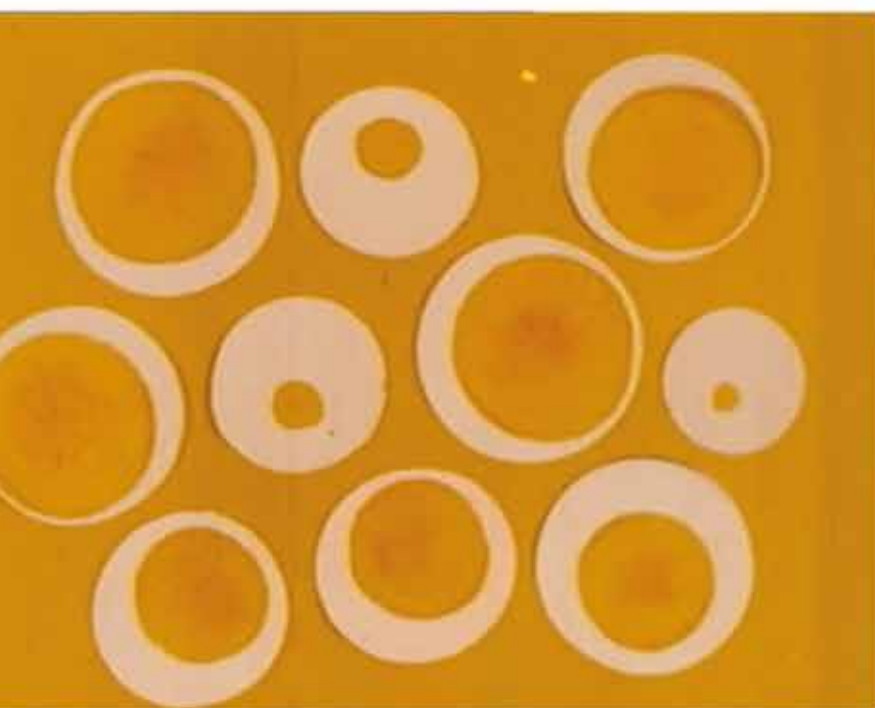
Naprосто, treba mi pomoć. Primjera radi, značilo bi mi ako biste mogli ljudima koji gravitiraju oko Prosvjete, a koji se interesuju za savremenu književnost, mogli da skrenete pažnju na nas i na naše knjige i na činjenicu da su tu. Ili da možda napravimo neki intervju sa nekim od naših autora. Možda u budućnosti možemo da napravimo i neku promociju zajedno. Veoma je pomoglo i ono kad ste na sajmu uzeli knjige za Centralnu biblioteku Srba u Hrvatskoj. To je možda mali korak, ali ti mali koraci nama prave ogromnu razliku u prisustvu na terenu i ti vektori kada se spoje u stanju su da stvore realnu promjenu. U ovom vremenu društvenih mreža, na kojima smo mi zaista aktivni, to je postalo izvodljivije nego ikada ranije.

Umjesto što se sada vrtimo u krug gdje ljudi teret slabe cirkulacije knjiga prebacuju na izdavače, a oni to dalje fakturišu državi jer ne stimulise izdavanje tih i takvih autora, a država ne vidi nikakav poseban razlog da to radi, možda možemo početi raditi na tome da ojačamo ovu već postojeću labavu vezu nezavisnih knjižara, otvorenijih lanaca kao što je Hoću knjigu, časopisa koji ne bježe od promocije drugačijih autora i što je najbitnije čitalaca koji su već tu i koji se interesuju za knjige koje ne mogu da nađu u svojoj neposrednoj blizini, a voljeli bi. Mislim da je to nešto na čemu ima smisla raditi.

Svako dobro,
Boris Maksimović,
vlasnik i urednik izdavačke kuće iz Banja Luke Imprimatur,

CIJENA: 20 KN / 2,65 €

www.casopis.prosvjeta.net

SA IZLOŽBE BORIVOJ DOVNIKOVIĆ BORDO: "SVAKO JUTRO JEDNO JAJE"
– DIZAJN, REKLAMA I ILUSTRACIJA / HDD, 2023.

AVTOPH

DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / VLADAN BAJČETA / MUHAREM BAZDULJ / GORAN BORKOVIĆ
BRANKO ČOLOVIĆ / SLOBODAN GRUBAČ / NENAD JOVANOVIĆ / DRAGO KEKANOVIĆ
ŽELJKO KRESOJEVIĆ / BRANKO KRNJAIĆ / SONJA LEOŠ / ŽELJKO LUKETIĆ / ĐORĐE MATIĆ
JOVANA MILOVANČEVIĆ / BOJAN MUNJIN / MILIVOJ NENIN / ĐORĐE NEŠIĆ
IGOR RUŽIĆ / SINIŠA TATALOVIĆ / NIKOLA ŽIVANOVIĆ / VULE ŽURIĆ